

CRNA GORA

MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA
I TURIZMA

Montenegro

Izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2016

Predlog, septembar 2016. godine

PRIPREMILE:

mr **Marina Marković**, nezavisni konsultant
doc. dr **Olivera Komar**, nezavisni konsultant

KOORDINATORI/KE ZA IZRADU MRC IZVJEŠTAJA:

mr **Jelena Knežević**, Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Marija Mijušković, Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Ranka Pavićević, Ministarstvo rada i socijalnog staranja
Branka Kankaraš, Ministarstvo prosvjete
Maja Jović, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Mirjana Đuranović, Ministarstvo zdravlja
Agima Ljaljević, Institut za javno zdravlje
Nataša Terzić, Institut za javno zdravlje
Olivera Kujundžić, Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Marina Spahić, Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Maja Pavićević, Ministarstvo ekonomije
Anton Ljucović, Ministarstvo ekonomije
Blažo Jakanović, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Zorica Đuranović, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Dragana Šćepanović, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija
Jelena Mitrović, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije
Gojko Dragaš, Zavod za statistiku
Pavle Đurašković, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju

Sadržaj

Sažetak	6
1 Uvod	14
2 Ključni događaji za Milenijumske razvojne ciljeve na nacionalnom nivou.....	16
3 Razvojni kontekst u Crnoj Gori	20
4 Status Milenijumskih razvojnih ciljeva i zadataka 2015. godine	24
4.1 Ocjena stanja, trendovi i nejednakosti.....	24
4.1.1 MRC 1: Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva	25
4.1.2 MRC 2: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje	30
4.1.3 MRC 3: Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena	34
4.1.4 MRC 4: Smanjenje stope smrtnosti djece	37
4.1.5 MRC 5: Unaprijediti zdravlje majki	40
4.1.6 MRC 6: Borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti.....	41
4.1.7 MRC 7: Obezbijediti održivost životne sredine	44
4.1.8 MRC 8: Obezbijediti globalno partnerstvo za razvoj	49
4.2 Uspjesi u ostvarivanju MRC.....	52
4.3 Glavna ograničenja za postizanje ciljeva	57
5 Nedovršeni poslovi i novi izazovi.....	60
6 Prelazak sa milenijumskih na ciljeve održivog razvoja	64
7 Zaključci i preporuke	68
Dodatak 1: Podaci na osnovu kojih je praćena implementacija MRC.....	74
Dodatak 2: Literatura	82

Lista tabela

Tabela 2-1: Glavne poruke MRC izvještaja u periodu 2010 – 2015.....	18
Tabela 3-1: Odabrani razvojni pokazatelji i indeks razvoja po mjeri čovjeka (HDI) u Crnoj Gori.....	21
Tabela 3-2: Pregled odabranih makroekonomskih pokazatelja.....	21
Tabela 3-3: Odnos Milenijumskih i ciljeva održivog razvoja.....	22
Tabela 4-1: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 1	25
Tabela 4-2: Regionalne i nejednakosti siromaštva u odnosu na mjesto življenja u 2013. Godini	28
Tabela 4-3: Stopa nezaposlenosti mladih u Crnoj Gori	29
Tabela 4-4: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 2	30
Tabela 4-5: Prosječan obuhvat djece predškolskim obrazovanja po uzrastu i grupama opština	33
Tabela 4-6: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 3	34
Tabela 4-7: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 4	38
Tabela 4-8: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 5	40
Tabela 4-9: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 6	42
Tabela 4-10: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 7	45
Tabela 4-11: Pregled planiranih sektora i iznosa za finansijsku podršku EU Crnoj Gori u periodu 2014-2020. godine.....	50
Tabela 4-12: Nivo penetracije broadband usluga u Crnoj Gori po godinama.....	52
Tabela 4-13: Ključni uspjesi u implementaciji MRC.....	53
Tabela 6-1: Veza između milenijuskih i ciljeva održivog razvoja definisanih NSOR-om	65
Tabela 7-1: Grafički prikaz ocjena o ostvarenosti MRC.....	68
Tabela 7-2: Preporuke za implementaciju NSOR i prelazak na ciljeve održivog razvoja.....	71

Lista grafika

Grafik 4-1: Stope siromaštva u periodu 2006 – 2013. godina.....	27
Grafik 4-2: Stope nezaposlenosti u odnosu na rod, 2004 - 2015	29
Grafik 4-3: Trend stope upisa djece u ustanove predškolskog vaspitanja, ukupno i po rodu	32
Grafik 4-4: Trend stope upisa i završetka osnovne škole, ukupno i po rodu.....	32
Grafik 4-5: Podaci o kretanju stope zaposlenosti i nezaposlenosti žena	35
Grafik 4-6: Procenat žena u zakonodavnoj vlasti u Crnoj Gori, po godinama.....	36
Grafik 4-7: Procenat žena u izvršnoj vlasti u Crnoj Gori, po godinama	36
Grafik 4-8: Kretanje stopa smrtnosti djece 2004 - 2015	39
Grafik 4-9: Stope vakcinacije u periodu 2004 – 2015.....	39
Grafik 4-10: Kretanje stopa novoregistrovanih slučajeva HIV i HIV/ AIDS	42
Grafik 4-11: Stope smrtnosti od bolesti sistema krvotoka i malignih tumora u odnosu na ciljne vrijednosti.....	43
Grafik 4-12: Kretanje emisija gasova staklene bašte.....	46
Grafik 4-13: Energetski intenzitet.....	47
Grafik 4-14: Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji	48
Grafik 4-15: Priključenost na kanalizacionu mrežu i tretman otpadnih voda	48

Sažetak

Na samitu Ujedinjenih nacija (UN) septembra 2000. godine svjetski lideri su usvojili *Milenijumsku deklaraciju* koja je ustanovila obavezu da zemlje članice UN-a rade na postizanju seta kvantifikovanih i vremenski oročenih razvojnih ciljeva poznatih kao Milenijumski razvojni ciljevi (MRC). U periodu 2000 – 2015. godine MRC su predstavljali globalnu razvojnu agendu na čijem sprovođenju su radile sve zemlje svijeta i vodeće razvojne institucije. Globalno posmatrano, rezultat ovih napora je značajan napredak sa smanjenjem siromaštva i nejednakosti, unapređenjem zdravstvenih i obrazovnih sistema i unapređenjem stanja životne sredine širom svijeta. Ipak, veliki broj ciljnih vrijednosti nije postignut do 2015. godine kada je Generalna skupština UN-a usvojila *UN Agendu za održivi razvoj do 2030. godine*. Usvajanjem ovog dokumenta, milenijumski su zamijenjeni ciljevima održivog razvoja.

Crna Gora je preuzela obavezu da sprovodi MRC, da prati ostvareni napredak i izvještava o njemu. Od 2010. godine, pripremljen je niz periodičnih i redovnih godišnjih izvještaja o sprovođenju MRC. Pored ocjene stanja, izvještaji o ostvarivanju MRC su redovno uključivali preporuke za nastavak procesa i ubrzanje napretka.

Završni *Izveštaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2016* (u daljem tekstu MRC izvještaj 2016 ili Izveštaj) pripremljen je sa ciljem da ocijeni da li su nacionalni MRC postignuti, da analizira trendove tokom cijelog perioda implementacije sa posebnim osvrtom na period 2010 – 2015, kao i da identifikuje ključne uspjehe, organiziranja i lekcije naučene u ovom procesu. Zaključci i preporuke MRC izvještaja 2016 treba da posluže kao dodatna informacija i podrška procesu integracije globalnih ciljeva održivog razvoja u nacionalne okvire, prvenstveno kroz *Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine*, kao i njihovom sprovođenju.

Ključni događaji za MRC na nacionalnom nivou

MRC su prilagođeni nacionalnom kontekstu 2009/ 2010. godine tokom pripreme *Srednjoročnog izvještaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori*. U proces su bili uključeni predstavnici nadležnih institucija, civilnog sektora i agencija UN sistema prisutnih u Crnoj Gori. Analizom relevantnosti pojedinih globalnih zadataka i MRC indikatora za nacionalne razvojne prioritete (imajući u vidu težnju za pridruživanje Evropskoj uniji), definisan je set 'nacionalizovanih' ciljeva, zadataka i indikatora. Donošenjem Srednjoročnog izvještaja ovi ciljevi su usvojeni kao nacionalni odgovor na globalne zahtjeve postavljene *Milenijumskom deklaracijom*.

Tokom 2015. i 2016. godine pripremljena je *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine* (NSOR). U procesu pripreme, detaljno su razmotreni globalni ciljevi održivog razvoja (COR) definisani *UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine*. NSOR ciljevima do 2030. godine obuhvaćena su sva razvojna pitanja koja su bila predmet pažnje Milenijumskih razvojnih ciljeva, a predviđen je i nastavak praćenja svih MRC indikatora. Na ovaj način je na nivou strateškog planiranja osiguran kontinuitet u bavljenju MRC problematikom, a kroz proces implementacije NSOR stvorena prilika da se postignu MRC zadaci kod kojih planirane ciljne vrijednosti nijesu postignute do kraja 2015. godine.

Uticaj MRC na razvojnu agendu u Crnoj Gori

Analize sprovedene u pripremi izvještaja o sprovođenju MRC navode na zaključak da ovi ciljevi nijesu bili faktor koje je odlučujuće oblikovao razvojnu agendu u Crnoj Gori, ali da su joj značajno doprinijeli i da su dobro integrisani u sektorske politike. Dodatna vrijednost MRC je što su u pojedinim oblastima usmjerili pažnju na posebno osjetljive grupe stanovništva, što su pomogli implementaciju sektorskih politika i planova i unaprijedili koordinaciju među djelovima javne uprave i društvenim akterima uopšte.

Glavni nalazi prethodnih MRC izvještaja

Pregled glavnih nalaza prethodnih MRC izvještaja pokazuje da je vremenom rastao broj zadataka za koje je ocjenjivano da neće biti postignuti do 2015. godine. Od početka redovnog izvještavanja bilo je jasno da su najveći izazovi za postizanje projektovanih ciljeva prisutni u oblastima rodne ravnopravnosti i očuvanja životne sredine. Poslije početnih uspjeha u smanjenju stope siromaštva i pokazatelja nejednakosti i na njima zasnovanog optimizma Srednjoročnog i Prvog godišnjeg izvještaja, postalo je takođe jasno da neće biti ostvaren ni cilj 1. Kretanja pokazatelja do 2013. godine su takođe problematizovala mogućnost postizanja pojedinih ciljnih vrijednosti kod ciljeva 2 i 6 koji se odnose na obrazovanje i zdravlje.

Preporuke za prevazilaženje identifikovanih izazova i ubrzanje napretka su po pravilu ponavljane iz izvještaja u izvještaj. Ovo upućuje na zaključak da se preporuke nijesu dosljedno primjenjivale, čak ni u situacijama kad su bile potvrđene relevantnim zaključcima Vlade. Razloge ovakvom razvoju događaja treba tražiti u inače prisutnoj pojavi nesprovođenja utvrđenih planova i programa ali i nedovoljnom nivou podrške koja je pružena ispunjavanju određenih MRC zadataka u kontekstu krize i drugih prioriteta kojima se bavila javna uprava.

Razvojni kontekst i prioriteti

Crna Gora spada u grupu zemalja sa veoma visokim HDI – indeksom razvoja po mjeri čovjeka (indeks se izvodi na osnovu očekivanog trajanja života, trajanja obrazovanja i prihoda). Sa HDI od 0,802 u 2014. godini, Crna Gora je rangirana je kao 49. zemlja na svijetu. Kretanje makroekonomskih indikatora pokazuje, međutim, da postoje određeni razlozi za brigu i faktori koji bi mogli narušiti napredak na koji ukazuje visok HDI. U relativno kratkom periodu zabilježena su dva recesiona talasa (2009. i 2012. godine) dok stope realnog rasta BDP-a u poslednjih nekoliko godina nijesu prelazile 3,5%. Stopa nezaposlenosti (17,6% u 2015. godini) bila je visoka tokom cijele protekle decenije, a državni dug je gotovo udvostručen. Priliv stranih direktnih investicija, iako u porastu, je i dalje značajno niži od nivoa prije krize. Kada se govori o ukupnim razvojnim rezultatima u Crnoj Gori, može se dakle zaključiti da pojedini pokazatelji veoma ohrabruju, ali da ima i onih koji pokazuju neodrživosti i otvaraju pitanja kojima ubuduće treba posvetiti mnogo više pažnje.

Pridruživanje EU je nacionalni prioritet i gotovo jedino pitanje o kome postoji nesporan konsenzus u zemlji. Do kraja 2015. godine zvanično su otvorena 22 pregovaračka poglavlja (dva su i privremeno zatvorena, među njima je obrazovanje i kultura).

Presjek razvojnih rezultata ostvarenih tokom proteklih godina, zahtjeva iz pridruživanja EU i ciljeva nacionalne razvojne strategije jasno ocrtava razvojne prioritete Crne Gore u narednom periodu. Kada se ovome pridruže još i ključni nalazi prethodnih MRC izvještaja, mogu se izdvojiti slijedeći prioriteti:

- Ekonomska stabilnost i održivost rasta, razvoj konkurentne ekonomije i otvaranje novih radnih mjesta;
- Smanjenje siromaštva i nejednakosti (uključujući regionalnu razvojnu neuravnoteženost);
- Očuvanje prirodnih resursa i kvaliteta životne sredine;
- Razvoj društvenog kapitala, smanjenje socijalne isključenosti;
- Vladavina prava, borba protiv korupcije;
- Nastavak reformi u zdravstvu i obrazovanju radi poboljšanja kvaliteta usluga i unapređenja preventivnih komponenti sistema zdravstvene zaštite.

Faktori koji su doprinijeli napretku i glavni razvojni izazovi

Proces pridruživanja EU može se izdvojiti kao primarni pokretač političkih i razvojnih reformi i jedan od ključnih faktora koji su doprinijeli razvojnim postignućima, uključujući i napredak u postizanju MRC. Napredak je takođe potpomognut stalnim unapređenjem i usaglašavanjem nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim preporukama i standardima, te izradom i realizacijom relevantnih nacionalnih politika, planova i programa. Važno je i to što je u proteklom periodu Crna Gora bila korisnik značajne međunarodne razvojne pomoći (finansijske i tehničke) kroz EU fondove, međunarodne finansijske institucije, UN sistem i bilateralnu saradnju. Povećanje kapaciteta svih društvenih aktera je još jedan od faktora koji je omogućio napredak, a posebno je važno postignuto poboljšanje sa uključivanjem civilnog društva i privatnog sektora u procese kreiranja (i sprovođenja) politika.

Potrebno je formulisanje i sprovođenje adekvatnih odgovora na primjere ekonomske, socijalne i neodrživosti u oblasti životne sredine (kao što su visoka nezaposlenost, niska konkurentnost ekonomije, budžetski deficit, siromaštvo i nejednakost, prekomjeren pritisak na prirodne resurse i elemente životne sredine, i drugi). Ove prijetnje po dugoročnu održivost su pojačane činjenicom da Crna Gora predstavlja mali sistem koji je, kao što se vidjelo u procesu praćenja implementacije MRC, veoma osjetljiv kako na eksterne tako i na unutrašnje faktore pritiska. Osiguravanje jednakih prava za sve, razvoj održivih ekonomskih aktivnosti, izgradnja djelotvornih i odgovornih institucija, borba protiv korupcije i razvoj kapaciteta na svim nivoima mogu se izdvojiti kao glavni izazovi za naredni period.

Stepen ostvarenosti Milenijumskih razvojnih ciljeva i zadataka u Crnoj Gori

Od ciljeva kod kojih su postavljeni kvantifikovani reperi uspješnosti (ciljne vrijednosti), jedan je u potpunosti ostvaren (MRC 5), dva su djelimično ostvarena (MRC 4 i 6), kod jednog cilja vrijednosti pokazatelja su se veoma približile projektovanom nivou (MRC 2), dok tri cilja (MRC 1, 3 i 7) nijesu ostvarena. Kod MRC 8 zabilježen je zadovoljavajući napredak. Ključne ocjene o stepenu ostvarenosti MRC u Crnoj Gori date su u tabeli ispod i odnose se na 2015. ili na poslednju godinu za koju su dostupni podaci.

Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva (MRC 1)

MRC 1 nije ostvaren budući da nije ispunjen ni jedan od četiri zadatka definisana u okviru ovog cilja. Ostvarene vrijednosti svih pokazatelja siromaštva i nezaposlenosti su značajno lošije od ciljnih. U 2013. godine stopa siromaštva bila je je 8,6%, što je za oko 50% gore od cilja (5,6%). Zabilježena stopa siromaštva znači da je 2013. godine oko 53.000 građana Crne Gore živjelo ispod linije siromaštva. Jaz i oštrina siromaštva kao pokazatelji kojima se mjeri odstupanje potrošnje siromašnih od linije siromaštva bili su višestruko iznad ciljnih vrijednost (dok je cilj bio smanjenje vrijednosti ovih pokazatelja). Pokazatelji siromaštva koji su praćeni kod MRC 1 nijesu dostupni za 2014. i 2015. godinu zbog prelaska na novu metodu analize siromaštva.

Ni ciljna vrijednost za stopu nezaposlenosti nije dostignuta: u 2015. godini ovaj pokazatelj imao je gotovo duplo veću vrijednost od projektovanih 9%.

Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje (MRC 2)

MRC 2 nije ostvaren ali je postignut značajan napredak i približavanje ciljnim vrijednostima kod zadataka 1 i 2 koji se odnose na predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje i vaspitanje. Obuhvat djece predškolskim obrazovanjem u 2015/ 2016. godini bio je 37,69%, što je samo par procentnih poena manje od ciljne vrijednosti. Kad je riječ o osnovnoj školi, iako vrijednosti indikatora nijesu 100% kao što je je planirano, one su se veoma približile postavljenom cilju. Procenat od 98,14% upisanih u sistem osnovnog obrazovanja i 97,35% onih koji završavaju osnovnu školu smatra se izuzetno visokim.

Zadatak 3 je ostvaren – 2015. godine, procijenjena stopa nepismenih starijih od 10 godina bila je na nivou od 1% ili niža.

Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena (MRC 3)

MRC 3 nije ostvaren: uprkos značajnom napretku kod svih pokazatelja, ciljne vrijednosti nijesu dostignute ni za jedan od dva zadatka formulisana u okviru ovog cilja. Sa 39,4%, stopa zaposlenosti žena u 2015. godini bila je na sredini između vrijednosti u početnoj godini praćenja implementacije MRC i ciljne vrijednosti od 50%. Kod sva četiri pokazatelja koja se odnose na zastupljenost žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti ostvaren je značajan rast ali ciljna vrijednost od 30% nije dostignuta.

Smanjenje stope smrtnosti djece (MRC 4)

MRC 4 je djelimično ostvaren: zadaci 1 i 3 su ispunjeni, a na ukupnu ocjenu o ostvarenju cilja negativno je uticao pad stopa vakcinacije (kod zadatka 2) zabilježen poslednjih godina. Stope mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina (zadatak 1) su smanjenje znatno ispod ciljnih vrijednosti, što predstavlja značajan uspjeh. Prema raspoloživim podacima, stopa smrtnosti djece uzrokovana nezgodama (zadatak 3) je takođe ispod projektovanog nivoa.

Unaprijediti zdravlje majki (MRC 5)

MRC 5 je ostvaren budući da su dostignute ili prevaziđene ciljne vrijednosti kod oba predviđena indikatora – stope smrtnosti majki i prisustva medicinskog osoblja na porođaju. Ovu ocjenu ipak treba uzeti s rezervom jer vrijednosti stope smrtnosti majki nijesu dostupne od 2012. godine zbog problema u vođenju statistike mortaliteta.

Borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti (MRC 6)

MRC 6 je djelimično ostvaren. Napredak u ispunjavanju tri zadataka definisana kod ovog cilja je polovičan: ciljne vrijednosti su dostignute za četiri pokazatelja, dok za preostala četiri nijesu.

Kod zadatka 1 – održavanje niske stope prevalencije HIV/AIDS-a – ciljne vrijednosti nijesu dostignute za stope novoregistrovanih slučajeva infekcije i obolijevanja. Incidenca HIV/AIDS-a se u periodu implementacije MRC kretala na nivou od oko 1 – 2 nova slučaja na 100.000 stanovnika godišnje, da bi 2014. i 2015. godine prešla 3 (ciljna vrijednost bila je 1).

Rasprostranjenost i stopa smrtnosti od tuberkuloze smanjeni su ispod planiranog nivoa tako da se može reći da je zadatak 2 ispunjen. Jedini parametar kod ovog zadatka gdje nije postignuta ciljna vrijednost (iako je i ovaj pokazatelj u padu) je obolijevanje od multirezistentne tuberkuloze.

Polovični rezultati su ostvareni kod zadatka 3 kojim je predviđeno smanjenje stope smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti. Za poslednju godinu za koju su podaci dostupni - za 2012-u, stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka iznosila je 360 tj. bila je za 10% niža od ciljne vrijednosti. Ovaj uspjeh je u sjenci činjenice da je smrtnost od malignih tumora u 2012. godini bila gotovo dvostruko veća od cilja. Podaci za period 2013. – 2015. godina nijesu dostupni zbog problema u vođenju statistike mortaliteta.

Obezbijediti održivost životne sredine (MRC 7)

Uprkos značajnom napretku ostvarenom tokom perioda implementacije MRC, cilj 7 nije ostvaren: ciljne vrijednosti su dostignute kod 4 od 11 utvrđenih pokazatelja, vrijednost jednog pokazatelja je blizu projektovanog nivoa, dok za preostalih 6 pokazatelja ciljna vrijednost nije dostignuta.

Zadatak 1 je djelimično ispunjen. Vrijednosti indikatora su bolje od projektovanih ciljnih vrijednosti za 2015. godinu za zaštićena područja, površinu pod šumama, emisije gasova staklene bašte i proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, dok su blizu projektovanog nivoa za energetska intenzitet. Cilj nije ostvaren za zaštićena

područja u moru (nije proglašeno ni jedno takvo područje). Značajni zaostaci u odnosu na ciljne vrijednosti zabilježeni su kod koncentracija PM10 čestica (kao bitnog pokazatelja kvaliteta vazduha) u Podgorici i stepena antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda.

Zadatak 2 nije ispunjen budući da su uprkos povoljnim trendovima, vrijednosti sva tri indikatora (gubici na vodovodnoj mreži, stepen priključenosti na kanalizaciju i stepen prečišćavanja otpadnih voda) u 2015. godini bile značajno ispod ciljnih.

Obezbijediti globalno partnerstvo za razvoj (MRC 8)

Iako kod MRC 8 nijesu definisane konkretne ciljne vrijednosti, može se ocijeniti da je postignut zadovoljavajući napredak – kako u oblasti koordinacije međunarodne donatorske pomoći, tako i u oblasti razvoja i primjene informaciono-komunikacionih tehnologija.

Ključni uspjesi u ostvarivanju MRC

Implementacija MRC rezultirala je uspjesima ne samo kod ciljeva/ zadatka/ pokazatelja kod kojih su ciljne vrijednosti dostignute, već i kod onih gdje su zabilježeni pozitivni trendovi i osjetan napredak u posmatranom periodu. Pregled uspjeha koji su identifikovani u toku pripreme MRC izvještaja 2016 dat je u tabeli ispod.

MRC 1	<ul style="list-style-type: none"> • Stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima su u 2013. godini gotovo prepolovljene u odnosu na 2012 • Blagi pad (za nekoliko procentnih poena) opšte i stope nezaposlenosti mladih tokom poslednjih nekoliko godina • Smanjenje rodni nejednakosti kod nezaposlenosti
MRC 2	<ul style="list-style-type: none"> • Kontinuiran rast stope obuhvata djece predškolskim obrazovanjem • Kontinuiran rast stopa upisa i završetka osnovne škole • Uspješna primjena koncepta inkluzivnog obrazovanja, smanjenje nejednakosti (posebno za djecu Rome, djecu sa posebnim potrebama)
MRC 3	<ul style="list-style-type: none"> • Stopa nezaposlenosti žena je prepolovljena, stopa zaposlenosti porasla za oko 10 procentnih poena • Značajan rast kod svih pokazatelja učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou
MRC 4	<ul style="list-style-type: none"> • Pad stopa mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina znatno ispod ciljnih vrijednosti
MRC 5	<ul style="list-style-type: none"> • Od 2007. godine nije bilo smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću, porođaj i postporođajni period; svi porođaji odvijaju se u prisustvu kvalifikovanog osoblja
MRC 6	<ul style="list-style-type: none"> • Stopa novoregistrovanih slučajeva tuberkuloze smanjena za više od dva puta; prepolovljena stopa smrtnosti od tuberkuloze • Smanjenje stope smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti ispod ciljne vrijednosti
MRC 7	<ul style="list-style-type: none"> • Povećanje površine zaštićenih područja i površine pod šumama iznad zacrtanih ciljnih vrijednosti • Postizanje cilja za smanjenje emisija gasova staklene bašte odnosno pad emisija za više od 40% u odnosu na 1990. godinu • Povoljan trend kod energetskog intenziteta; značajno premašena MRC ciljna vrijednost za učešće energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji (posebno u 2010. i 2013. godini) • Povoljan trend kod svih pokazatelja vodosnabdijevanja i sakupljanja i tretmana otpadnih voda: pad gubitaka na vodovodnim mrežama; porast stepena priključenosti na kanalizaciju te porast stope prečišćavanja otpadnih za oko 2,5 puta
MRC 8	<ul style="list-style-type: none"> • Unaprijeđena koordinacija; povećani kapaciteti za apsorpciju pomoći, planiranje i upravljanje; razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija

Faktori koji su doprinijeli postizanju uspjeha u implementaciji MRC

Slijedeći faktori se mogu izdvojiti kao posebno značajni za postignute uspjehe:

- sprovođenje reformi i stalno unapređenje regulatornog i strateškog okvira,
- dobra integriranost MRC u sektorske politike i njihova kompatibilnost sa zahtjevima iz pridruživanja EU,
- poboljšana koordinacija i uključenost društvenih aktera,
- snažna podrška (finansijska i tehnička) međunarodnih organizacija,
- sprovođenje programa podrške razvoju ženskog preduzetništva,
- interaktivne službe i druge aktivnosti za smanjenje regionalnih nejednakosti u obuhvaćenosti djece predškolskim vaspitanjem,
- konkretne akcije usmjerene na uključivanje romske i djece sa posebnim potrebama u obrazovni sistem,
- primjena principa rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou,
- reforma primarne zdravstvene zaštite, djelovanje centara za podršku, a posebno centara za prevenciju u domovima zdravlja, rad specijalizovanih zdravstvenih institucija,
- podizanje svijesti o zdravstvenim rizicima,
- unapređenje informacione osnove, studija i planova za upravljanje šumama i zaštićenim područjima,
- sprovođenje mjera energetske efikasnosti, i
- značajne investicije u projekte vodosnabdijevanja, odvođenja i tretmana otpadnih voda.

Ograničenja koja su usporila napredak

Glavna ograničenja koja su usporila napredak i dovela do zaostajanja u pojedinim oblastima su:

- nesprovođenje donesenih planova i strategija, izostanak odgovornosti,
- nesprovođenje preporuka iz izvještaja o napretku u sprovođenju MRC,
- nije bilo praćenja učinkovitosti pojedinih mjera i programa,
- nepouzdanost i nedopstupnost podataka,
- tradicionalno slaba podrška za oblasti rodne ravnopravnosti i životne sredine, a u posljednje vrijeme i za smanjenje siromaštva,
- nijesu dovoljno adresirane sistemske slabosti ekonomije i tržišta rada koje negativno utiču na nezaposlenost,
- prisutni oblici korupcije
- ukorijenjeni stereotipi o rodnim ulogama,
- niska ulaganja u predškolsko vaspitanje,
- niska ulaganja u zdravstvo,
- nedovoljni kapacitet za zaštitu morskih ekosistema, upravljanje vazduhom i vodama, i
- nedovoljni kapaciteti za realizaciju projekata komunalne infrastrukture.

Nedovršeni poslovi i novi izazovi

MRC zadaci koji nijesu ispunjeni do kraja 2015. godine su:

- Smanjiti udio stanovništva koje živi ispod linije siromaštva za 50% (MRC 1);
- Smanjiti nejednakosti u distribuciji potrošnje (MRC 1);
- Smanjiti regionalne razvojne razlike (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim predjelima) (MRC 1);

- Smanjiti stopu nezaposlenosti na 9% (MRC 1);
- Ekonomsko osnaživanje žena (MRC 3);
- Povećati učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou na 30% (MRC 3);
- Imunizacija sve djece do godinu dana starosti (MRC 4);
- Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (MRC 6); i
- Smanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima (MRC 7).

Pored ovih, nedovršeni MRC poslovi registrovani su još kod zadataka gdje ciljne vrijednosti nijesu dostignute za pojedine pokazatelje: kod smanjenja smrtnosti od malignih oboljenja (zadatak 3, MRC 6), te kod zaštićenih područja u u moru, prekoračenja dozvoljenih koncentracija PM10 u Podgorici, i stepena antropogenog uticaja na površinske vode (zadatak 1, MRC 7). Zadaci koji nijesu u potpunosti ispunjeni ali za koje se očekuje da će ciljne vrijednosti biti vrlo brzo dostignute su povećanje obuhvata djece predškolskim vaspitanjem na 40% i obuhvat osnovnoškolskim obrazovanjem od 100% (MRC 2). Slična ocjena stoji i za energetski intenzitet (jedan od pokazatelja kod zadatka 1, MRC 7).

Najviše zabrinjavaju veliki zaostaci kod siromaštva i zaposlenosti. Takođe zabrinjava nedostizanje ciljeva rodne ravnopravnosti, kao i zaostaci kod pojedinih zdravstvenih (prvenstveno za HIV infekcije i maligna oboljenja) i pokazatelja održivosti životne sredine. Konačno, značajan razlog za brigu su i nejednakosti koje postoje kod određenih pokazatelja.

Pored zadataka i ciljeva koji nijesu ispunjeni do kraja perioda implementacije odnosno pored nedovršenih MRC poslova, u narednom periodu treba posvetiti pažnju i novim prioritetima kao što su poboljšanje kvaliteta obrazovanja, klimatske promjene, dalja zaštita vrijednih ekosistema, podizanje konkurentnosti ekonomije, izgradnja odgovornih i efikasnih institucija i slično. Implementacija NSOR do 2030. godine predstavlja dobru priliku da se nastave aktivnosti, ubrza napredak i kapitalizuju napori koji su do sad uloženi a nijesu dali zacrtane rezultate.

Prelazak sa milenijumskih na ciljeve održivog razvoja

Set ključnih preporuka koje se na osnovu rezultata sprovođenja MRC mogu dati za proces prelaska na ciljeve održivog razvoja (COR) i implementaciju NSOR prikazan je u tabeli ispod.

MRC 1	<ul style="list-style-type: none"> • Osigurati na prioritetoj osnovi pouzdane, uporedive i kontinuirane podatke za analizu siromaštva; osigurati disagregaciju podataka potrebnu za detaljne analize i za kreiranje socijalne politike • Unaprijediti efikasnost i djelotvornost sistema socijalne zaštite • U okviru implementacije COR precizirati i postaviti ambiciozne i kvantifikovane ciljeve za smanjenja siromaštva i nejednakosti • Dalje sprovođenje aktivnih mjera zapošljavanja, posebno uzimajući u obzir neformalnu zaposlenost, uz provjeru njihovih učinaka • Dalje razvijanje posebnih programa podrške teže zapošljivim kategorijama stanovništva • Sprovođenje mjera za prevazilaženje strukturnih i slabosti tržišta radne snage • Stvaranje zapošljive radne snage koja ima odgovarajuće kompetencije i fleksibilnost • Unapređenje konkurentnosti ekonomije • Prioritetno sprovođenje razvojnih programa za manje razvijena područja
MRC 2	<ul style="list-style-type: none"> • Dalji rad na smanjivanju regionalnih razlika kod obuhvata djece predškolskim vaspitanjem; koristiti instrumente koji su se već pokazali kao uspješni i podizati svijest roditelja o važnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja • Postizanje pune inkluzivnosti osnovnoškolskog obrazovanja; podizanje kvaliteta nastave i dobijenih znanja u osnovnim školama • Fokus na kvalitet obrazovnog sistema na svim nivoima

	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede
MRC 3	<ul style="list-style-type: none"> • Eliminacija stereotipa i predrasuda vezanih za rodne uloge • Dalje unapređenje zakona i njihova dosljedna primjena • Dalje stimulisanje ženskog preduzetništva i kontinuirani rad sa posebnim grupama žena, kao što su žene sa sela, žene sa invaliditetom, starije žene, Romkinje • Intenziviranje edukativnih i stručnih aktivnosti kako bi se žene u politici osnažile i pripremile da samostalno zauzimaju odgovorne pozicije • Unapređenje prava žena na radnom mjestu • Posebnu pažnju posvetiti osnaživanju i poboljšanju položaja žena u kontekstu nacionalnih napora da se izmijene negativni demografski trendovi • Intenzivirati napore da se identifikuje nasilje nad ženama, da se utvrdi njegova prevalenca i pruži odgovarajuća sistemaska podrška žrtvama nasilja
MRC 4, 5 6	<ul style="list-style-type: none"> • Nastavak reformi zdravstvenog sistema i povećanje ulaganja u zdravstvo da bi se poboljšao kvalitet usluga • Preorijentacija zdravstvenog sistema na prevenciju i promociju zdravlja • Intenziviranje napora da se održi niska prevalenca HIV-a • Podizanje svijesti o značaju vakcinacije • Dalje unapređenje programa za smanjenje preventibilnih zdravstvenih rizika • Poboljšanje informacionog sistema i međuresorne saradnje
MRC 7	<ul style="list-style-type: none"> • Intenziviranje napora da se otvore pregovori sa EU u poglavlju životna sredina i klimatske promjene te da se u pregovorima postigne dobra dinamika • Jačanje kapaciteta za upravljanje zaštićenim područjima, vazduhom i vodama • Jačanje kapaciteta za pripremu i implementaciju projekata komunalne infrastrukture • Nastavak napora da se održe dobri rezultati i pozitivni trendovi kod pokazatelja vezanih za proizvodnju i potrošnju energije • Realizacija mjera resursne efikasnosti usmjerenih na smanjenje potrošnje resursa uz rast produktivnosti
MRC 8	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje djelotvornog sistema pune koordinacije međunarodne donatorske pomoći • Potreban je dalji razvoj elektronskih-komunikacionih mreža i usluga koje će biti ravnomjerno dostupne; obezbjeđivanje uslova za zdravu konkurenciju na tržištu, ekonomičnost i uvođenje novih tehnologija i usluga
Svi MRC	<ul style="list-style-type: none"> • Praćenje učinkovitosti i svrsishodnosti raznih javnih politika u odnosu na uložena sredstva • Unapređenje statistike u svim oblastima u kojima su u implementaciji MRC identifikovani problemi (siromaštvo, nezaposlenost, obrazovanje, zdravstvo i životna sredina) • Potrebni su dodatni naponi ka boljoj koordinaciji i mobilizaciji svih društvenih aktera • Razvoj odgovornih i efikasnih institucija je preduslov održivog razvoja

1 Uvod

Na samitu Ujedinjenih nacija (UN) septembra 2000. godine svjetski lideri su usvojili *Milenijumsku deklaraciju* koja je ustanovila obavezu da zemlje članice UN-a rade na postizanju seta kvantifikovanih i vremenski oročenih razvojnih ciljeva poznatih kao Milenijumski razvojni ciljevi (MRC). Osam globalnih MRC bili su:

- 1 – Iskorijeniti ekstremno siromaštvo i glad;
- 2 – Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje;
- 3 – Promovisati rodnu ravnopravnost i osnažiti žene;
- 4 – Smanjiti smrtnost djece;
- 5 – Poboljšati zdravlje majki;
- 6 – Boriti se protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti;
- 7 – Osigurati održivost životne sredine; i
- 8 – Uspostaviti globalno partnerstvo za razvoj.

U periodu 2000 – 2015. godine MRC su predstavljali globalnu razvojnu agendu na čijem sprovođenju su radile sve zemlje svijeta i vodeće razvojne institucije. Napori koji su sprovedeni u okviru ove agende su po mnogo čemu prevazišli sve dotadašnje razvojne inicijative. Globalno posmatrano, ostvaren je značajan napredak u nastojanju da se pomogne siromašnima, smanje nejednakosti, unaprijede zdravstveni i obrazovni sistemi i sačuva ili unaprijedi stanje životne sredine širom svijeta. Ipak, veliki broj ciljnih vrijednosti nije postignut do 2015. godine kada je Generalna skupština UN-a usvojila UN Agendu za održivi razvoj do 2030. godine¹. Usvajanjem ovog dokumenta, milenijumski su zamijenjeni ciljevima održivog razvoja. Iskustvo sa implementacijom MRC pokazalo je da su postavljene ciljne vrijednosti bile ostvarive kada su na snazi bile odgovarajuće razvojne strategije i politike i kada su one bile praćene političkom posvećenošću i adekvatnim finansiranjem².

Crna Gora je preuzela obavezu da sprovodi MRC, da prati ostvareni napredak i izvještava o njemu. Tokom protekle decenije, preduzet je niz mjera koje su doprinijele napretku u ostvarivanju MRC zadataka postavljenih na nacionalnom nivou; napori su bili praćeni periodičnim i godišnjim izvještajima³.

Priprema ovog završnog *Izveštaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2016* (u daljem tekstu MRC izvještaj 2016 ili Izvještaj) ima za cilj da ocijeni da li su nacionalni MRC postignuti, da analizira trendove tokom cijelog perioda implementacije sa posebnim osvrtom na period 2010 – 2015, kao i da identifikuje ključne uspjehe, organičenja i lekcije naučene u ovom procesu. Zaključci i preporuke MRC izvještaja 2016 treba da posluže kao dodatna informacija i podrška procesu integracije globalnih ciljeva održivog razvoja u nacionalne okvire, prvenstveno kroz *Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine*, kao i njihovom sprovođenju. Konačno, MRC izvještaj 2016 treba da pomogne

¹ *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (Transformišemo naš svijet: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine)*, UN General Assembly, A/Res/70/1, 25 September 2015

² *The Millennium Development Goals Report 2015 (Izveštaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima 2015)*, United Nations, New York, 2015

³ Uključujući: *Početni izvještaj o napretku ka postizanju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori* (2005); *Srednjoročni izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori* (2010); *Prvi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2011. godine* (2011); *Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2012. godine* (2013); *Izveštaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010 – 2013* (2013); *Treći godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2013. godine* (2014); i *Četvrti godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2014. godine* (2015).

da se u prelasku na ciljeve održivog razvoja sačuvaju postignuća i faktori koji su ih omogućili, odnosno da ukaže na moguće načine prevazilaženja problema koji su doveli do zaostajanja kod određenih MRC zadataka.

Projektni zadatak za pripremu MRC izvještaja 2016 definisan je kroz saradnju Ministarstva održivog razvoja i turizma (MORT) i Kancelarije Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, imajući u vidu preporuke UNDG (United Nations Development Group) *Uputstva* iz maja 2013. godine⁴.

Odjeljenje za održivi razvoj i integralno upravljanje morem i obalnim područjem u Ministarstvu održivog razvoja i turizma koordiniralo je proces pripreme MRC izvještaja 2016. Podaci i ocjene na osnovu kojih je Izvještaj sačinjen prikupljeni su kroz Koordinacioni tim za praćenje implementacije MRC. Tim čine predstavnici slijedećih državnih organa:

- Ministarstva rada i socijalnog staranja,
- Ministarstva prosvjete,
- Ministarstva za ljudska i manjinska prava,
- Ministarstva zdravlja/ Instituta za javno zdravlje,
- Ministarstva održivog razvoja i turizma/ Agencije za zaštitu životne sredine,
- Ministarstva ekonomije,
- Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja,
- Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija,
- Ministarstva za informaciono društvo,
- MONSTAT-a – Zavoda za statistiku Crne Gore.

Pored ovih institucija, podatke korišćene za pripremu Izvještaja obezbijedio je i Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju.

Na osnovu podataka i mišljenja prikupljenih od članova Koordinacionog tima kao i na osnovu prethodnih MRC izvještaja i drugih relevantnih studija, analiza i izvora podataka, nacrt MRC izvještaja 2016 pripremili su konsultanti angažovani od strane UNDP-a i MORT-a, u skladu sa projektnim zadatkom.

Nacrt Izvještaja bio je predmet konsultacija koje je sa institucijama uključenim u Koordinacioni tim organizovalo MORT jula 2016. godine. Uz koordinaciju UNDP-a, nacrt Izvještaja su takođe razmotrile UN agencija prisutne u Crnoj Gori tokom avgusta 2016. godine. Integracijom sugestija dobijenih u konsultativnom procesu, pripremljen je ovaj predlog Izvještaja i proslijeđen Vladi na razmatranje i usvajanje.

Nakon uvodnih informacija o MRC i načinu pripreme ovog Izvještaja koje su prezentirane u prvom poglavlju, poglavlje 2 se bavi ključnim događajima od značaja za MRC na nacionalnom nivou i uticajem koji su ovi ciljevi imali na razvojne politike u zemlji. Poglavlje 2 takodje daje pregled ključnih preporuka prethodnih izvještaja. Stepem razvoja u Crnoj Gori i razvojni prioriteti i izazovi predmet su pažnje poglavlja 3 ovog Izvještaja. U poglavlju 4 detaljno se razmatra status svih osam MRC i povezanih zadataka na kraju 2015. godine, uključujući ocjenu stanja i analizu trendova i nejednakosti. U ovom poglavlju se takođe identifikuju glavni uspjesi u postizanju MRC odnosno ograničenja i faktori koji su uticali na zaostajanje u pojedinim oblastima. Poglavlje 5 sadrži informacije o nedovršenim poslovima i novim izazovima koji su se pojavili tokom perioda implementacije MRC, da bi se u poglavlju 6 ukazalo

⁴ United Nations Development Group, *Guidance Note: 2013 Addendum to the MDG Country Report Guidelines*, May 2013 (Grupa za razvoj Ujedinjenih nacija, *Uputstvo: Dodatak smjernicama za nacionalne MRC izvještaje iz 2013. godine*, maj 2013.)

na najvažnije elemente prelaska na ciljeve održivog razvoja (COR). Zaključci i preporuke Izvještaja dati su u poglavlju 7. Prilozi sadrže detaljan pregled podataka na osnovu kojih je rađen Izvještaj za sve MRC indikatore i korišćenu literaturu.

2 Ključni događaji za Milenijumske razvojne ciljeve na nacionalnom nivou

Usvajanje i integracija MRC u nacionalne politike

Proces izrade *Strategije razvoja i smanjenja siromaštva* iz 2003. godine smatra se početnom tačkom u integraciji MRC u nacionalne politke u Crnoj Gori. Dokumentom su planirane mjere za smanjenje broja siromašnih i nejednakosti u društvu i postavljen osnov za praćenje indikatora siromaštva. Redovna statistička istraživanja o siromaštvu rađena su zaključno sa 2013. godinom⁵ na osnovu MONSTAT-ove Ankete o potrošnji domaćinstava i utvrđivanja nacionalne linije siromaštva⁶.

Za integraciju MRC u nacionalne politike takođe je značajan početni *Izvještaj o napretku u ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori* iz 2005. godine, kojim je analiziran tadašnji status razvoja zemlje u odnosu na svih osam MRC. U ovom procesu otvoreno je pitanje koliko su pojedini globalno postavljeni ciljevi i indikatori relevantni za crnogorske prilike. Zbog toga se tokom pripreme *Srednjoročnog izvještaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori* pristupilo njihovoj 'lokalizaciji' odnosno prilagođavanju nacionalnom kontekstu. Proces se odvijao kroz niz radionica na kojima su učestvovali predstavnici nadležnih institucija, civilnog sektora i agencija UN sistema prisutnih u Crnoj Gori. Analizom relevantnosti pojedinih zadataka i MRC indikatora za nacionalne razvojne prioritete (imajući u vidu težnju za pridruživanje Evropskoj uniji), na ovim radionicama je krajem 2009. godine definisan set 'nacionalizovanih' ciljeva, zadataka i indikatora. Donošenjem *Srednjoročnog izvještaja* 2010. godine ovi ciljevi su usvojeni kao nacionalni odgovor na globalne zahtjeve postavljene *Milenijumskom deklaracijom*. MRC prilagođeni crnogorskim uslovima su:

1. Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva (MRC 1);
2. Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje (MRC 2);
3. Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena (MRC 3);
4. Smanjenje stope smrtnosti djece (MRC 4);
5. Unaprijediti zdravlje majki (MRC 5);
6. Borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti (MRC 6);
7. Obezbijediti održivost životne sredine (MRC 7); i
8. Obezbijediti globalno partnerstvo za razvoj (MRC 8).

U procesu prilagođavanja globalnih ciljeva nacionalnom kontekstu posebno je vođeno je računa o tome da odabrani indikatori i ciljne vrijednosti realno odražavaju prethodno postignuti stepen razvoja u zemlji kao i prioritete i stremljenja za budućnost. Tako su u nacionalnu MRC problematiku uključena pitanja kao što su relativno siromaštvo i više-dimenzionalnost siromaštva, obuhvat djece predškolskim obrazovanjem, zastupljenost žena u izabranim organima vlasti, smanjenje smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti, stepen prečišćavanja otpadnih voda i slično. Na drugoj strani, izostavljena su pitanja kao što su iskorjenjivanje gladi i nehranjenosti kao vidovi ekstremnog siromaštva, pristup bezbjednom

⁵ MONSTAT je od 2014. godine prešao na analizu siromaštva po prihodnoj metodi (EU SILC istraživanje); podaci po ovom istraživanju za 2014. i 2015. biće objavljeni tokom 2016. godine ali neće biti uporedivi sa serijom podataka korišćenom za analizu implementacije cilja 1 u ovom i prethodnim MRC izvještajima.

⁶ Apsolutna linija siromaštva određuje se na osnovu minimalnih troškova osnovnih životnih potreba – hrane i osnovnih neprehrambenih proizvoda (kao što su odjeća i obuća, stanovanje i povezani troškovi, itd.). Linija siromaštva se koristi za izvođenje ostalih pokazatelja siromaštva i nacionalno je specifična tj. ne može se koristiti za međunarodna poređenja.

izvoru vode za piće i osnovnim sanitarnim uslovima, te zdravstveni izazovi/bolesti atipične za Crnu Goru⁷.

Još jedno pitanje kome je posvećena značajna pažnja tokom pripreme Srednjoročnog izvještaja bila je dostupnost podataka. Postojanje vremenskih serija uporedivih podataka bilo je jedan od osnovnih faktora koji su razmatrani pri definisanju nacionalnih zadataka i odabiru indikatora. Ipak, tokom pripreme kasnijih MRC izvještaja (uključujući i ovaj završni) pokazalo se da je nedostatak tačnih, konzistentnih i uporedivih serija podataka obilježio cijeli proces implementacije MRC za više oblasti (odnosno za relevante zadatke i pokazatelje), uključujući siromaštvo, obrazovanje, zdravstvo i životnu sredinu. Praćenje implementacije MRC pokazalo je i neke pozitivne primjere gdje su tokom vremena značajno poboljšani tačnost i raspoloživost podataka (pozitivni primjeri su emisije gasova staklene bašte i stepen antropogenog uticaja na površinske vode).

Od 2010. godine, ostvarivanje nacionalizovanih MRC se redovno prati – na godišnjem nivou i periodično. Pored ocjene stanja, izvještaji o ostvarivanju MRC su redovno uključivali preporuke za nastavak procesa. Tako je na primjer izvještajem za period 2010 – 2013 dat pregled ostvarenosti MRC zadataka zaključno sa 2012. godinom i preporučeni set prioriteta politike za ubrzanje napretka. Izvještaj je posebno značajan zbog analize veza između MRC i procesa pridruživanja Evropskoj uniji (EU) koja je pokazala da su MRC zadaci kompatibilni sa zahtjevima EU politika i da se međusobno podržavaju (tj. da napor uloženi za ispunjavanje zahtjeva iz procesa pridruživanja pomažu postizanje MRC i obratno). Izvještaj se takođe bavio identifikacijom ciljnih vrijednosti/ zadataka za koje nije bilo realno očekivati da će biti postignuti do kraja 2015. godine kao i identifikacijom novih razvojnih izazova kao što su, na primjer nejednakost, siromaštvo djece, nezaposlenost mladih, podizanje konkurentnosti ekonomije i sl.

Tokom 2015. i 2016. godine pripremljena je *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine* (NSOR). U procesu pripreme, detaljno su razmotreni globalni ciljevi održivog razvoja (COR) definisani UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine. Na osnovu analize stanja i ključnih problema održivog razvoja u Crnoj Gori, imajući u vidu globalne ciljeve, Strategijom je definisano tridesetak nacionalnih ciljeva održivog razvoja u šest prioriteta oblasti:

1. Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije;
2. Podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva;
3. Očuvanje prirodnog kapitala;
4. Uvođenje zelene ekonomije;
5. Upravljanje za održivi razvoj; i
6. Finansiranje za održivi razvoj.

NSOR ciljevima do 2030. godine obuhvaćena su sva razvojna pitanja koja su bila predmet pažnje Milenijumskih razvojnih ciljeva, a predviđen je i nastavak praćenja MRC indikatora. Na ovaj način je na nivou strateškog planiranja osiguran kontinuitet u bavljenju MRC problematikom, a kroz proces implementacija NSOR stvorena prilika da se postignu MRC zadaci kod kojih planirane ciljne vrijednosti nijesu postignute do kraja 2015. godine.

Uticaj MRC na razvojnu agendu u Crnoj Gori

Nacionalni MRC su tokom poslednjih godina razmatrani i uzimani u obzir prilikom donošenja zakona, politika, planova i programa, što je rezultiralo visokim stepenom njihove integracije u sektorske politike. Dosadašnji MRC izvještaji su pokazali da je postojala kompatibilnost MRC sa krovnim strateškim dokumentima kao što su prethodna strategija održivog razvoja iz 2007. godine i nacionalni

⁷ Izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010 – 2013

plan razvoja (*Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016*; takođe i *Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018*). Što se tiče lokalnog nivoa, MRC nijesu imali direktan uticaj na razvojne planove ali su preko nacionalnih politika i strategija indirektno inkorporirani (u određenoj mjeri, izuzetak je oblast rodne ravnopravnosti). Ocjena nadležnih institucije je da su MRC imali podsticajnu ulogu kad je riječ o sprovođenju donesenih politika i strategija.

U pojedinim sektorima, MRC su značajno uticali na formulisanje politika i usmjeravanje pažnje na posebno osjetljive grupe stanovništva. Tako su na primjer MRC 4, 5 i 6 snažno povezani sa smanjenjem zdravstvenih nejednakosti kao jednim od prioriteta zdravstvene politike i doprinijeli su definisanju posebnih mjera i programa za osjetljive grupe. MRC 2 je takođe uticao na obrazovnu politiku i pospješio je sprovođenje programa i mjera za uključivanja sve djece u predškolsko vaspitanje i obrazovanje. I MRC 3 je dao doprinos unapređenju i sprovođenju politike rodne ravnopravnosti.

Uticaj MRC 1 na nacionalne politike bio je osjetan u prvoj polovini prethodne decenije kada se problematika siromaštva i nejednakosti visoko kotirala na nacionalnoj razvojnoj agendi. Na ovo su uticale i određene međunarodne razvojne i finansijske institucije koje su prioritizirale borbu protiv siromaštva. Na dobre rezultati zabilježeni u periodu visokog rasta nacionalne ekonomije do 2008. godine (kada je stopa siromaštva pala ispod ciljne vrijednosti za 2015. godinu) u značajnoj mjeri negativno su uticali efekti ekonomske krize koja je uslijedila, a nacionalne politike nijesu formulisale adekvatan odgovor, tako da su kod svih MRC pokazatelja siromaštva od 2009. godine zabilježena pogoršanja. U tom periodu i sve do danas, uticaj MRC 1 na kreiranje i sprovođenje nacionalnih politika je oslabio. Smanjenje siromaštva se poslednjih godina ne izdvaja kao istaknuti razvojni cilj već se tretira kroz socijalnu i razvojnu odnosno politiku zapošljavanja koje nijesu bile dovoljno djelotvorne da osiguraju ostvarivanje relevantnih MRC zadataka.

Što se tiče zaštite životne sredine (MRC 7), generalna ocjena je da su na nacionalne politike u ovim oblastima više uticali drugi međunarodni i domaći procesi i dokumenta nego implementacija UN *Milenijumske deklaracije*. Nacionalni zadaci formulisani kod ovog cilja su, slično ostalim sektorskim politikama, bili dobro integrisani u relevante strategije, planove i programe, što je izvjesno doprinijelo ostvarenom napretku.

Jedna od značajnih vrijednosti procesa implementacije MRC je to što je njihovo usvajanje doprinijelo unapređenju koordinacionih mehanizama i razvoju partnerstava u različitim oblastima politika. Uspostavljeni su formalni mehanizmi za međuresornu koordinaciju kao što su Savjet za prava djeteta, Socijalni savjet, nacionalni mehanizam koordinacije za Globalni fond za borbu protiv SIDE, tuberkuloze i malarije, Savjeti za rodnu ravnopravnost na lokalnom nivou i drugi. Unaprijeđeni su učešće i stepen saradnje i konsultacija sa predstavnicima civilnog društva, a poboljšana je i koordinacija među donatorima i predstavnicima međunarodnih organizacija.

Analize sprovedene u pripremi prethodnih i ovog završnog MRC izvještaja navode na zaključak da MRC nijesu bili faktor koje je odlučujuće oblikovao razvojnu agendu u Crnoj Gori, ali da su joj značajno doprinijeli i da su dobro integrisani u sektorske politike. Dodatna vrijednost MRC je što su u pojedinim oblastima usmjerili pažnju na posebno osjetljive grupe stanovništva, što su pomogli implementaciju sektorskih politika i planova i unaprijedili koordinaciju među djelovima javne uprave i društvenim akterima uopšte.

Ključne poruke prethodnih MRC izvještaja

Pregled glavnih zaključaka i preporuka do kojih se došlo u pripremi godišnjih i periodičnih MRC izvještaja od 2010. do 2015. godine dat je u tabeli 2.1.

Tabela 2-1: Glavne poruke MRC izvještaja u periodu 2010 – 2015

<p>Srednjoročni izvještaj (2010)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Analizu napretka u implementaciji MRC treba u sve većoj mjeri bazirati na podacima MONSTAT-a; drugi izvori mogu biti korisni za dopunske analize. • Srednjoročni izvještaj pokazuje da će Crna Gora do 2015. godine uspjeti da ostvari gotovo sve nacionalizovane MRC zadatke. • Određeni zadaci i izazovi u oblastima socijalne isključenosti, vladavine prava i demokratizacije, regionalnih razvojnih dispariteta i revitalizacije privrede u svijetlu globalne ekonomske krize zahtijevaju dodatne napore. • Napredak u razvoju u velikoj mjeri će zavisiti od adekvatne primjene započetih i planiranih politika i primjene usvojenog zakonodavnog okvira.
<p>Prvi godišnji izvještaj (2011)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Crna Gora je već ostvarila cilj 5 dok su ciljevi 1, 2, 4, 6 i 8 na pragu ostvarenja; ipak, i dalje postoje oblasti u kojima najvjerovatnije neće biti moguće postizanje ciljnih vrijednosti u predviđenom roku. • Najveći izazov predstavljaće smanjenje regionalnih razlika, stope siromaštva u ruralnim oblastima kao i smanjenje stope nezaposlenosti. • Ostali zadaci kod kojih je realno očekivati zaostajanja u odnosu na ciljne vrijednosti su: <ul style="list-style-type: none"> - povećanje učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou; - smanjenje stope smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti; - zadaci definisani u okviru cilja 7.
<p>Drugi godišnji izvještaj (2013)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Većina ciljeva je ispunjena; postoji realna šansa da svi ciljevi budu ostvareni do kraja 2015. godine. Ciljevi 1 (siromaštvo), 3 (rodna ravnopravnost) i 7 (održivost životne sredine) predstavljavaju oblasti gdje su, i u ovogodišnjem Izvještaju, evidentirani najveći izazovi u sprovođenju definisanih zadataka. • Značajan izazov za realizaciju MRC je i neodgovorajuća/ nepotpuna statistika. Ključni problemi su: <ul style="list-style-type: none"> - nedostupnost podataka o stopama smrtnosti (kod ciljeva 4, 5 i 6) od 2010. godine zbog promjena nastalih primjenom Zakona o matičnim registrima; - nerazvijena metodologija (primjer energetskog intenziteta kod cilja 7) ili nedefinisana nadležnost (primjer stepena antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda kod cilja 7) za praćenje određenih pokazatelja.
<p>Izvještaj za period 2010 – 2013 (2013)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Crna Gora je na dobrom putu da ostvari Milenijumske razvojne ciljeve osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine) i djelova MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa predškolskim obrazovanjem) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima). • Neophodno je posvetiti veću pažnju nejednakostima i socijalnoj isključenosti, posebno na sjeveru, u ruralnim područjima i za romsku populaciju. • Trendovi kod siromaštva su zabrinjavajući; potrebna su hitna poboljšanja u sferi socijalne i politike zapošljavanja. • Postoji snažna deklarativna podrška za postizanje održivosti životne sredine, koja, međutim, nije praćena odgovarajućom podrškom u praksi. • Treba prevazići postojeće slabosti u statistici (uključujući postizanje potrebnog nivoa rasčlanjenosti) i međuresornoj koordinaciji. Pored toga, potrebni su dalje unapređenje kapaciteta za implementaciju i sistema djelotvornog i transparentnog upravljanja.
<p>Treći godišnji izvještaj (2014)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zabrinjava pogoršanje kod svih pokazatelja siromaštva, posebno porast broja siromašnih i porast nejednakosti u svim kategorijama osim kod stope siromaštva ruralnog stanovništva (gdje je u 2012. zabilježen blagi pad u odnosu na prethodni izvještajni period) i distribucije siromašnih u odnosu na mjesto življenja (gdje je osjetno smanjena razlika i ujednačen broj urbanih i ruralnih siromašnih). • Tokom ovog izvještajnog perioda došlo je do poboljšanja kod određenog broja pokazatelja u okviru MRC 7. Za određene pokazatelje ciljne vrijednosti su već prevaziđene (površina pod šumama, udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji), kod drugih se Crna Gora približila ostvarenju

utvrđenih ciljeva (npr. udio zaštićenih područja u nacionalnoj teritoriji, emisije gasova staklene bašte), dok kod ostalih pokazatelja još postoje brojni izazovi koje treba prevazići da bi se ciljevi ostvarili.

Četvrti godišnji izvještaj (2015)

- Registrovani su zaostaci u postizanju ciljeva 1 (smanjenje siromaštva), 3 (rodna ravnopravnost), 6 (borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i nezaraznih bolesti) i 7 (održivost životne sredine). U odnosu na 2013. godinu, evidentno je pogoršanje kod cilja 6, ali treba imati u vidu osjetljivost indikatora na male promjene u apsolutnim iznosima.
- Crna Gora je na dobrom putu da ostvari ciljeve 2 (ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja), 4 (smanjenje smrtnosti djece) i 5 (poboljšanje zdravlja majki).

Pregled glavnih nalaza prethodnih MRC izvještaja pokazuje da je vremenom rastao broj zadataka za koje je ocjenjivano da neće biti postignuti do 2015. godine. Od početka redovnog izvještavanja bilo je jasno da su najveći izazovi za postizanje projektovanih ciljeva prisutni u oblastima rodne ravnopravnosti i očuvanja životne sredine. Poslije početnih uspjeha u smanjenju stope siromaštva i pokazatelja nejednakosti i na njima zasnovanog optimizma Srednjoročnog i Prvog godišnjeg izvještaja, postalo je takođe jasno da neće biti ostvaren ni cilj 1. Kretanja pokazatelja do 2013. godine su takođe problematizovala mogućnost postizanja pojedinih ciljnih vrijednosti kod ciljeva 2 i 6.

Detaljniji uvid u preporuke za prevazilaženje identifikovanih izazova i ubrzanje napretka pokazuje da se značajan broj preporuka ponavljao iz izvještaja u izvještaj. Ovo upućuje na zaključak da se preporuke nijesu dosljedno primjenjivale, čak ni u situacijama kad su bile potvrđene relevantnim zaključcima Vlade⁸. Problemi koji su kod određenih podataka (za npr. zdravstvene ciljeve) konstatovani još od Drugog godišnjeg izvještaja su tako samo djelimično riješeni, a do kraja perioda implementacije MRC pojavili su se i novi problemi vezani za konzistentnost i dostupnost podataka (primjeri koji su analizirani u poglavlju 4 ovog Izvještaja su obrazovanje i siromaštvo). Razloge ovakvom razvoju događaja treba tražiti u inače prisutnoj pojavi neimplementacije utvrđenih planova i programa ali i nedovoljnom nivou podrške koja je pružena ispunjavanju određenih MRC zadataka u kontekstu krize i drugih prioriteta kojima se bavila javna uprava.

3 Razvojni kontekst u Crnoj Gori

Stepen razvoja i ključni procesi

⁸ Neki od primjera Zaključaka Vlade koji nijesu u potpunosti ili nijesu blagovremeno sprovedeni su: 1) Zaključcima broj 06-820/2 od 11. aprila 2013. godine zaduženo je Ministarstvo zdravlja da u saradnji sa nadležnim resorima uredi praćenje indikatora za MRC 4, 5 i 6. 2) Zaključcima broj 08-1610/3 od 4. jula 2014. godine, resorna ministarstva su zadužena da intenziviraju rad na sprovođenju preporuka definisanih Trećim godišnjim izvještajem i da do kraja 2014. godine definišu konkretne aktivnosti za realizaciju preporuka za prevazilaženje izazova; resorna ministarstva nadležna za ciljeve kod kojih su evidentirani najveći problemi u dostizanju ciljnih vrijednosti (MRC 1, 3 i 7, te zadatak 2 kod MRC 6) zadužena su da do kraja 2014. godine pripreme analizu mogućnosti za eliminisanje utvrđenih problema odnosno analizu uzroka koji onemogućavaju ostvarivanje pojedinih zadataka. Ministarstvo ekonomije zaduženo je da za naredni izvještaj preduzme korake u cilju poboljšanja pouzdanosti podataka za energetske intenzitet i obnovljive izvore energije.

Podaci iz tabele 3-1 pokazuju da je tokom protekle decenije zabilježen značajan rast indeksa razvoja po mjeri čovjeka (HDI)⁹.

Tabela 3-1: Odabrani razvojni pokazatelji i indeks razvoja po mjeri čovjeka (HDI) u Crnoj Gori

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Očekivano trajanje života na rođenju	73,6	75,1	75,5	75,8	76,0	76,2
Prosječne godine školovanja	10,5	11,1	11,2	11,2	11,2	11,2
BNI po glavi stanovnika (2011 PPP\$)	11.210	13.537	14.196	13.958	14.453	14.558
HDI	0,75	0,792	0,798	0,798	0,801	0,802

Izvor: Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka – Neformalni rad: od izazova do rješenja, UNDP, 2016

Poboljšanja su zabilježena kod svih elementa koji ulaze u sastav HDI: očekivano trajanje života duže je za 2,6 godina, prosječan broj godina školovanja uvećao se za 0,7 godina, dok je bruto nacionalni dohodak (BNI) po glavi stanovnika po paritetu kupovne snage (PPP) veći za oko 30%. Sa vrijednošću indeksa od 0,802 u 2014. godini Crna Gora spada u grupu zemalja sa veoma visokim HDI i rangirana je kao 49. zemlja na svijetu. Od zemalja regiona, jedino Hrvatska ima viši HDI i ispred je Crne Gore (na 47. mjestu).

Kada se pogleda kretanje makroekonomskih pokazatelja (tabela 3-2) za približno isti period (2007 – 2015), uočavaju se, međutim, određeni razlozi za brigu i faktori koji bi mogli narušiti napredak na koji ukazuje rast indeksa razvoja po mjeri čovjeka. U relativno kratkom periodu zabilježena su dva recesiona talasa (2009. i 2012. godine) dok stope realnog rasta BDP-a u poslednjih nekoliko godina nijesu prelazile 3,5%. Prema raspoloživim projekcijama, tek se u 2016. godini očekuje rast BDP od više od 4%, dok je u periodu rekordnog rasta (npr. 2007. godine) zabilježena čak i dvocifrena vrijednost ovog pokazatelja. Stopa nezaposlenosti je u cijelom ovom periodu bila visoka. U odnosu na 2010. godinu zabilježen je pad stope nezaposlenosti od oko 2 procentna poena na 17,6% u 2015. godini. U periodu 2007 – 2015. godine, prosječan broj (registrovanih) zaposlenih porastao je za oko 20.000, ali se stopa zaposlenosti od 53% u 2015. godini i dalje smatra dosta niskom. Državni dug je značajno uvećan, a priliv stranih direktnih investicija, iako u porastu, je i dalje značajno niži od nivoa koji je zabilježen prije krize.

Tabela 3-2: Pregled odabranih makroekonomskih pokazatelja

	2007	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
BDP (mil €)	2.680,5	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0
Realni rast BDP-a (%)	10,7	-5,7	2,5	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,2
BDP <i>per capita</i> (€)	4.282	4.720	5.045	5.265	5.126	5.413	5.561	5.779
Stopa nezaposlenosti (%)	19,4	19,1	19,7	19,7	19,7	19,5	18,0	17,6
Prosječan br. zaposlenih	156.408	174.152	161.742	163.082	166.531	171.474	173.595	175.617
Državni dug (% BDP-a)	32,4	38,0	41,0	45,0	54,0	58,1	54,8	61,8
Neto SDI (mil €)	524,9	910,9	552,0	389,1	461,6	323,9	353,9	619,3

Izvori: Centralna banka Crne Gore na osnovu podataka MONSTAT-a; Ministarstvo finansija; NSOR do 2030. godine; MRC izvještaji

Značajan rast indeksa razvoja po mjeri čovjeka i blagi oporovak ekonomije postignuti su u kontekstu pridruživanja Crne Gore EU. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju stupio je na snagu 2010. godine dok su pregovori počeli dvije godine kasnije (juna 2012. godine). Pridruživanje EU je nacionalni prioritet i pitanje o kome postoji nesporn konsenzus u zemlji. Do kraja 2015. godine otvorena su 22 pregovaračka poglavlja (dva su i privremeno zatvorena, među njima je obrazovanje i kultura).

⁹ HDI je složeni pokazatelj razvoja koji se izvodi na osnovu očekivanog trajanja života, obrazovanja i prihoda; uveden je kao alternativa konvencionalnim mjerama razvoja kakve su nivo prihoda i stopa ekonomskog rasta.

Posljedni izvještaj Evropske komisije (EC) o napretku u pridruživanju¹⁰ navodi da u 2015/ 2016. godini treba posvetiti posebnu pažnju ispunjavanju uslova za otvaranje pregovora za poglavlja Politika konkurentnosti i Životna sredina i klimatske promjene, oba od značaja i za MRC. Ističe se da su za konkurentnu ekonomiju i dalje potrebne krupne reforme kako bi se poboljšali fizička infrastruktura i društveni kapital te osigurao regulatorni okvir koji je predvidljiv i stimulativan. EC Izvještaj takođe naglašava da je potrebno pojačati napore da se ispune uslovi za otvaranje poglavlja kao što su Poljoprivreda i ruralni razvoj, Energetika¹¹, Zapošljavanje i socijalna politika, i Regionalna politika i priprema za strukturne instrumente; sva su takođe veoma značajna i za MRC. Od posebnog značaja je ubrzanje napretka u poglavljima 23 (Pravosuđe i temeljna prava) i 24 (Pravda, sloboda i bezbjednost) koja su otvorena krajem 2013. godine.

Očekuje se da će u narednom periodu na nacionalni razvojni kurs bitno uticati ciljevi održivog razvoja (COR) definisani UN Agendom 2030. UN Agenda je kompatibilna sa *Milenijumskom deklaracijom* – ona predstavlja osnov za nastavak rada na neostvarenim MRC aspiracijama i proširuje set razvojnih pitanja uključujući nove prioritete kao što su očuvanje okeana i mora, održiva poljoprivreda, klimatske promjene, urbani razvoj, inkluzivna društva i institucije, i druge. Veoma je relevantna za Crnu Goru koja je preuzela obavezu da je implementira. Kao što je već rečeno, COR su inkorporirani u *Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine* (detaljnije u poglavlju 6). Veza između 17 ciljeva održivog razvoja i MRC nije direktna i jednoznačna jer su COR univerzalni, nedjeljivi, detaljnije elaborirani i obuhvataju širi spektar razvojnih pitanja, pri čemu su neki od njih relevantni za više MRC. Pojednostavljeni prikaz ovih veza dat je u tabeli 3-3.

Tabela 3-3: Odnos Milenijumskih i ciljeva održivog razvoja

Pojedini ili grupa globalnih MRC	Relevantni COR
MRC 1: Iskorijeniti ekstremno siromaštvo i glad	Cilj 1. Svuda okončati siromaštvo u svim njegovim oblicima Cilj 2. Okončati glad, postići bezbjednost hrane, unaprijediti ishranu i promovisati održivu poljoprivredu Cilj 8. Promovisati kontinuiran, inkluzivan i održiv privredni rast, puno i produktivno zaposlenje i dostojanstven rad za sve Cilj 10. Smanjiti nejednakost unutar i između zemalja
MRC 2: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje	Cilj 4. Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve
MRC 3: Promovisati rodnu ravnopravnost i osnažiti žene	Cilj 5. Postići rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i djevojčice
MRC 4: Smanjiti smrtnost djece	Cilj 3. Obezbijediti zdrave živote i promovisati dobrobit za sve ljude u svim uzrastima
MRC 5: Poboljšati zdravlje majki	
MRC 6: Boriti se protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti	
MRC 7: Osigurati održivost životne sredine	Cilj 6. Obezbijediti pristup i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve Cilj 7. Obezbijediti pristup povoljnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve Cilj 12. Obezbijediti održive obrasce potrošnje i proizvodnje Cilj 13. Preduzeti hitne radnje u borbi protiv klimatskih promjena i njihovog uticaja* Cilj 14. Sačuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj Cilj 15. Zaštititi, obnoviti i promovisati održivo korišćenje kopnenih ekosistema, održivo upravljati šumama, suzbiti pojavu i širenje pustinja, zaustaviti i preokrenuti proces degradacije zemljišta i zaustaviti gubitak biološke raznovrsnosti

¹⁰ EC, *Montenegro 2015 Report*, SWD (2015) 210 final (*Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru 2015*)

¹¹ Ovo poglavlje je i otvoreno krajem 2015. godine tj. nekoliko mjeseci po objavljivanju EC Izvještaja.

MRC 8: Uspostaviti globalno partnerstvo za razvoj	Cilj 17. Unaprijediti sredstva za sprovođenje i obnoviti Globalno partnerstvo za održivi razvoj
MRC 1, 2, 3 i 7	Cilj 9. Izgraditi otpornu infrastrukturu, promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i podsticati inovacije Cilj 11. Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim
Svi MRC	Cilj 16. Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbijediti svima pristup pravdi i izgraditi djelotvorne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima

**Prepoznajući da je Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama primarni međunarodni, međuvladin forum za pregovore o globalnom odgovoru na klimatske promjene*

Dugoročni cilj *Pravaca razvoja Crne Gore 2015 – 2018* kao planskog dokumenta koji definiše razvojne prioritete je povećanje kvaliteta života pojedinca. Specifični ciljevi koji su zacrtani ovim dokumentom do 2018. godine su postizanje stope rasta BDP-a od 3 – 4% godišnje, smanjenje stope nezaposlenosti na 16,6%, servisiranje tekućih i razvojnih potreba iz budžeta (tj. smanjenje deficita javnih finansija i postizanje izbalansiranog budžeta), i rast investicija po prosječnoj stopi od 7,9% godišnje. Plan je baziran na konceptu pametnog, održivog i inkluzivnog rasta (u skladu sa EU strategijom *Evropa 2020*¹²), a turizam, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj, i industrija su prepoznati kao prioritetni razvojni sektori.

Presjek razvojnih rezultata ostvarenih tokom proteklih godina, zahtjeva iz pridruživanja EU i ciljeva nacionalne razvojne strategije jasno ocrta razvojne prioritete Crne Gore u narednom periodu. Kada se ovome pridruže još i ključni nalazi prethodnih MRC izvještaja, mogu se izdvojiti slijedeći prioriteti:

- Ekonomska stabilnost i održivost rasta, razvoj konkurentne ekonomije i otvaranje novih radnih mjesta;
- Smanjenje siromaštva i nejednakosti (uključujući regionalnu razvojnu neuravnoteženost);
- Očuvanje prirodnih resursa i kvaliteta životne sredine;
- Razvoj društvenog kapitala, smanjenje socijalne isključenosti;
- Vladavina prava i borba protiv korupcije ;
- Nastavak reformi u zdravstvu i obrazovanju radi poboljšanja kvaliteta usluga i unapređenja preventivnih komponenti sistema zdravstvene zaštite.

Faktori koji su doprinijeli napretku i glavni izazovi

Proces pridruživanja EU može se izdvojiti kao primarni pokretač političkih i razvojnih reformi i jedan od ključnih faktora koji su doprinijeli razvojnim postignućima u nekoliko posljednjih godina. Pored procesa pridruživanja, napredak je potpomognut stalnim unapređenjem i usaglašavanjem nacionalnog zakonodavstva sa relevantnim međunarodnim preporukama i standardima, te izradom i realizacijom relevantnih nacionalnih politika, planova i programa. Nacionalni razvojni planovi i strategije – kako sektorski tako i generalni – su u sve većoj mjeri usaglašeni sa međunarodnim konvencijama, planovima i razvojnim smjernicama. Važno je i to što je u proteklom periodu Crna Gora bila korisnik značajne međunarodne razvojne pomoći (finansijske i tehničke) kroz EU fondove, međunarodne finansijske institucije, UN sistem i bilateralnu saradnju. Povećanje kapaciteta svih društvenih aktera je još jedan od faktora koji je omogućio napredak, a posebno je važno postignuto poboljšanje sa uključivanjem civilnog društva i privatnog sektora u procese kreiranja (i sprovođenja) politika.

¹² Communication from the Commission, COM (2010) 2020 final, *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth (Evropa 2020: strategija za pametan, održiv i inkluzivan rast)*

Kao što su pokazali prethodni i kao što će se vidjeti iz ovog Izvještaja, napredak u ostvarivanju MRC nije bio tako impresivan kao napredak u razvoju po mjeri čovjeka mjeren HD indeksom. Makroekonomski pokazatelji takođe govore da ima razloga za brigu i da su potrebni dalji i efikasniji naponi za prevazilaženje brojnih razvojnih izazova. Drugim riječima, crnogorsko društvo treba da formuliše i sprovede adekvatne odgovore na primjere ekonomske, socijalne i neodrživosti u oblasti životne sredine (kao što su visoka nezaposlenost, nezadovoljavajuća konkurentnost ekonomije, budžetski deficit, siromaštvo, prekomjeran pritisak na prirodne resurse i elemente životne sredine, i drugi). U protivnom, dosadašnja postignuća mogu biti narušena a dugoročna održivost dovedena u pitanje. Ove prijetnje su pojačane činjenicom da Crna Gora predstavlja mali sistem koji je, kao što se vidjelo u procesu praćenja implementacije MRC, veoma osjetljiv kako na eksterne tako i na unutrašnje faktore pritiska. Osiguravanje jednakih prava za sve, razvoj održivih ekonomskih aktivnosti, izgradnja djelotvornih i odgovornih institucija i razvoj kapaciteta na svim nivoima, borba protiv korupcije, mogu se izdvojiti kao glavni izazovi za naredni period.

4 Status Milenijumskih razvojnih ciljeva i zadataka 2015. godine

4.1 Ocjena stanja, trendovi i nejednakosti

U skladu sa preporukama Srednjoročnog izvještaja (2010), ocjena stanja, trendova i nejednakosti (u slučajevima kad postoje rasčlanjeni podaci) se u najvećoj mogućoj mjeri zasniva na podacima MONSTAT-a. Kod ciljeva vezanih za zdravlje – MRC 4, 5 i 6, te kod MRC 3, 7 i 8 korišćeni su i podaci nadležnih institucija: Ministarstva zdravlja/ Instituta za javno zdravlje, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Ministarstva održivog razvoja i turizma/ Agencije za zaštitu životne sredine i Zavoda za hidrometeorologiju, Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstva ekonomije, Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, i Ministarstva za informaciono društvo. Podaci iz ostalih raspoloživih izvora korišćeni su za dodatne analize. Kompletne serije podataka koji su poslužili za analizu stanja, trendova i nejednakosti mogu se vidjeti u dodatku 1.

Status implementacije ocijenjen je tako što je za sve MRC indikatore za koje su postavljene ciljane vrijednosti dat tabelarni pregled za odabrane godine, uključujući stanje u 2015. godini odnosno poslednjoj godini za koju su podaci dostupni. Poređenjem vrijednosti indikatora na kraju perioda implementacije (ili za poslednju godinu za koju je vrijednost dostupna) sa ciljnom vrijednošću utvrđeno je da li je cilj postignut ili ne. Ocjena je predstavljena sistemom boja: zelena – ciljna vrijednost je postignuta/ prevaziđena; narandžasta – ciljna vrijednost nije postignuta ali se vrijednost datog indikatora približila projektovanom nivou; i crvena – ciljna vrijednost nije postignuta. U diskusiji postignutih rezultata korišćene su i opisne ocjene kojima se, između ostalog, konstatuje da li su ostvarene vrijednosti ispod ili iznad planiranih ciljnih vrijednosti. Interpretacija ovih ocjena zavisi od toga kako su originalno formulisani MRC zadaci. U slučaju da je MRC zadatak bio samanjenje vrijednosti određenog pokazatelja, ocjena da je ostvarena vrijednost ispod ciljane predstavlja pozitivan ishod odnosno znači da je cilj postignut. Ista formulacija (da je vrijednost pokazatelja zabilježena u poslednjoj godini ispod planirane ciljane vrijednosti) može da znači i da cilj nije postignut ukoliko je relevantni MRC zadatak bio definisan kao povećanje vrijednosti datog pokazatelja.

Preporuke da se riješe problemi nepotpunih i nekonzistentnih podataka ili pak serija podataka koje se (za istu pojavu) razlikuju u zavisnosti od izvora podataka, koje su obilježile cijeli period implementacije MRC, nažalost nijesu urodile plodom. U 2015. godini i dalje postoji značajan broj pokazatelja kod kojih se ocjena o postizanju ciljnih vrijednosti ne može nedvosmisleno dati zbog problema sa podacima. Ovo se odnosi na sve pokazatelje siromaštva, stope obuhvaćenosti djece predškolskim i osnovnoškolskim obrazovanjem, stope zavšetka osnovne škole, stope smrtnosti majki i od hroničnih nezaraznih bolesti, i energetske efikasnosti. Detaljnija elaboracija data je u relevantnim sekcijama ovog poglavlja.

4.1.1 MRC 1: Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva

Zadaci i indikatori

1. Do 2015 g. smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50%
 - Stopa, jaz i oštrina siromaštva
2. Do 2015 g. smanjiti nejednakost u distribuciji potrošnje
 - Gini koeficijent
 - Odnos kvintilnih udjela
3. Smanjiti regionalne razvojne razlike do 2015 g. (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima)
 - Stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim predjelima
4. Smanjiti nezaposlenost na 9% do 2015 g.
 - Stopa nezaposlenosti
 - Stope nezaposlenosti u odnosu na rod
 - Stopa dugoročne nezaposlenosti

Ocjena stanja

Tabela 4-1: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 1

Indikatori	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Do 2015 g. smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50%										
Stopa siromaštva (%)	11,3	4,9	6,6	9,3	11,3	8,6	-	-	5,6	
Jaz siromaštva (%)	1,9	0,9	1,1	2,0	2,8	2,4	-	-	0,9	
Oštrina siromaštva (%)	0,6	0,3	0,3	0,7	1,4	1,1	-	-	0,3	
Zadatak # 2 – Do 2015 g. smanjiti nejednakost u distribuciji potrošnje										
Gini koeficijent (%)	24,4	25,3	24,3	25,9	26,5	26,2	-	-	24,0	
Odnos kvintilnih udjela	3,7	3,8	3,7	4,1	4,3	4,3	-	-	3,6	
Zadatak # 3 – Smanjiti regionalne razvojne razlike do 2015 g. (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima)										
Stopa siromaštva na sjeveru (%)	17,8	8,9	10,3	17,5	18,3	10,3	-	-	8,9	
Stopa siromaštva u ruralnim oblastima (%)	17,6	8,9	11,3	18,4	18,1	9,7	-	-	8,2	
Zadatak # 4 – Smanjiti nezaposlenost na 9% do 2015 g.										
Stopa nezaposlenosti (%)	29,6	16,8	19,7	19,7	19,7	19,5	18,0	17,6	9,0	
Stopa nezap., M (%)	29,1	15,9	18,9	19,5	19,3	20,1	17,8	17,7	9,0	
Stopa nezap., Ž (%)	30,1	17,9	20,7	20,0	20,3	18,8	18,2	17,3	9,0	
Stopa dugoročne nezaposlenosti (%)	14,2	15,6	15,6	15,5	15,6	16,0	13,9	13,5	7,0	

Izvor: MONSTAT

Napomena: crvena boja u koloni „status 2015“ znači da ciljna vrijednost nije postignuta

Na osnovu odluke Statističkog savjeta i shodno godišnjim planovima statistike, MONSTAT od 2014. godine ne objavljuje podatke o siromaštvu na osnovu potrošne metode/ Ankete o potrošnji domaćinstava. Razlog je prelazak na prihodnu metodu analize siromaštva tj. na EU SILC istraživanje. Rezultati ovog istraživanja biće objavljeni tokom 2016. za prethodne dvije godine, i dalje kontinuirano. Osim što se prelaskom na prihodni metod praćenja siromaštva dobijaju indikatori koji se na isti način računaju u svim zemljama članicama EU kao i zemljama kandidatima, na ovaj način se dobija relativna

linija siromaštva, odnosno indikatori relativnog siromaštva čije je smanjenje bilo predmet MRC 1. Analiza siromaštva u ovom dokumentu zasnovana je na apsolutnoj liniji siromaštva koja nije međunarodno uporediva i služi isključivo za nacionalne potrebe, a koja je do 2013. godine jedino bila dostupna iz Ankete o potrošnji domaćinstava. U tom smislu se odluka o prelasku na prihodnu metodu može smatrati pozitivnom.

Odlukom je međutim onemogućeno dalje praćenje pokazatelja siromaštva na način kako je to rađeno u periodu 2006 – 2013. godine i problematizovano donošenje konačne ocjene o tome da li su tri MRC zadatka koja se odnose na siromaštvo ispunjena ili ne. Sa stanovišta praćenja implementacije MRC, ova odluka je izrazito nepovoljna i negativno utiče na mogućnost ocjene o posvećenosti postizanju cilja (smanjenju siromaštva).

Kao što se može vidjeti iz tabele 4-1, MRC 1 nije ostvaren budući da nije ispunjen ni jedan od četiri zadatka definisana u okviru ovog cilja. Ostvarene vrijednosti svih pokazatelja siromaštva i nezaposlenosti su značajno lošije od ciljnih. Ocjena za siromaštvo je data na osnovu podataka za 2013. godinu budući da podaci za 2014 i 2015. godinu nijesu objavljeni i da kretanja u posmatranom periodu (gdje imamo značajne poraste i padove) ne daju osnova da se pouzdano predvidi stanje na kraju perioda implementacije MRC.

Stopa siromaštva pokazuje udio lica sa ekvivalentnom potrošnjom manjom od linije siromaštva¹³ u ukupnom stanovništvu. U 2013. godine stopa siromaštva bila je 8,6%, što je za oko 35% gore od utvrđenog cilja (5,6%). Zabilježena stopa siromaštva znači da je 2013. godine oko 53.000 građana Crne Gore živjelo ispod linije siromaštva. Jaz i oštrina siromaštva kao pokazatelji kojima se mjeri odstupanje potrošnje siromašnih od linije siromaštva bili su višestruko iznad ciljnih vrijednosti (dok je cilj bio smanjenje vrijednosti ovih pokazatelja). U 2013. godini je tako bilo potrebno izdvojiti sredstva u iznosu od 2,4% od linije siromaštva po svakom stanovniku i ta sredstva dodijeliti svakom siromašnom da bi se premostio jaz siromaštva odnosno da bi ukupna potrošnja siromašnih dostigla apsolutnu liniju siromaštva (ciljna vrijednost za jaz siromaštva je 0,9%). To znači da je pod uslovom savršene ciljanosti (svakom siromašnom potreban iznos), siromaštvo bilo moguće iskorijeniti sa mjesečnim transferima od oko 2,8 miliona eura u 2013. godini. Kako savršena ciljanost socijalnih davanja nije moguća, realni iznos potreban da se premosti jaz siromaštva je znatno veći. Ipak, ovaj podatak je veoma značajan za planiranje sistema socijalne zaštite i debatu o prioritetima u uslovima rastućih budžetskih ograničenja.

Pokazatelji nejednakosti – Gini koeficijent i odnos kvintilnih udjela – takođe govore da da nije došlo do planiranog smanjenja nejednakosti u distribuciji potrošnje. U 2013. godini, na primjer, prosječna potrošnja 20% najbogatijih bila je 4,3 puta veća od prosječne potrošnje 20% najsiromašnijih, dok je MRC ciljna vrijednost 3,6 puta.

Stope siromaštva na sjeveru zemlje i u ruralnim predjelima su, redom, smanjene sa 17,8% na 10,3% i sa 17,6% na 9,7% (u periodu 2006 – 2013. godine) što je značajno postignuće, ali nijesu prepolovljene kako je planirano zadatkom 3.

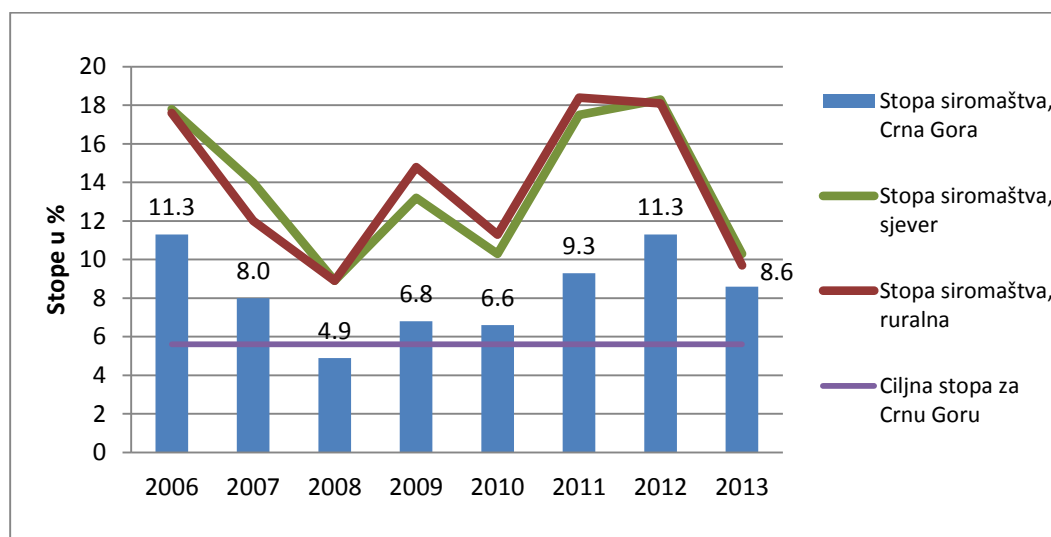
Kao što se vidi iz tabele 4-1, ciljna vrijednost za stopu nezaposlenosti nije dostignuta. U 2015. godini ovaj pokazatelj imao je gotovo duplo veću vrijednost od projektovanih 9%. Ciljna vrijednost nije postignuta ni kada je u pitanju stopa dugoročne nezaposlenosti. Pozitivno je to što je dugoročna nezaposlenost bila na jednom od najnižih nivoa upravo u posljednjoj godini posmatranog perioda tj. 2015., kada je iznosila 13,5%. Ipak, i ova vrijednost bila je gotovo dvostruko viša od ciljnih 7%.

¹³ U 2013. godini apsolutna linija siromaštva utvrđena je na 186,45€ mjesečno po ekvivalentu odrasle osobe. Izvor: *Analiza siromaštva u Crnoj Gori u 2013. godini*, MONSTAT, 2014

Trendovi i nejednakosti

Kretanje stopa siromaštva tokom perioda implementacije MRC prikazano je na [grafiku 4-1](#). Ciljna vrijednost za opštu stopu siromaštva je 5,6%.

Grafik 4-1: Stope siromaštva u periodu 2006 – 2013. godina

Izvor: MONSTAT

Efekti visokog ekonomskog rasta u periodu prije krize odrazili su se na stope siromaštva koje su 2008. godine dostigle najniži nivo u posmatranom periodu: opšta stopa siromaštva bila je 4,9%, a sa izuzetkom stope siromaštva u ruralnim oblastima (koja je bila nešto iznad nivoa projektovanog za 2015. godinu), sve su imale vrijednosti bolje od ciljnih. Od 2009. godine, stope siromaštva brzo rastu i u 2012. godini (koja je druga recesiona godina u kratkom periodu) dostižu najviši nivo od početka praćenja ovih pokazatelja. Za 2013. godinu su zabilježena velika poboljšanja odnosno pad stopa siromaštva. Napredak je bio posebno izražen kod stopa siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima koje su u ovoj godini gotovo prepolovljene (pale su sa oko 18% na oko 10%). To je dovelo do približavanja njihovog nivoa stopi siromaštva na nivou cijele zemlje. Ostvarene uspjehe nije moguće direktno povezati sa inicijativama i programima sprovedenim na nacionalnom nivou u oblastima politika koje su najrelevantnije za ove pokazatelje. Detaljnija analiza bi svakako bila korisna za dalju implementaciju politika za smanjenje siromaštva koje su, na primjer, formulisane u okviru *Strategije razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2013 – 2017* i NSOR do 2030. godine. Promjene kod ostalih pokazatelja (jaz i oštrina siromaštva) su uglavnom pratile kretanje stopa siromaštva. Kretanje stopa siromaštva u posmatranom periodu pokazuje da su one u snažnoj korelaciji sa rastom odnosno padom obima ekonomske aktivnosti.

Vrijednosti pokazatelja nejednakosti u 2013. godini (Gini koeficijent od 26,2 i odnos kvintilnih udjela od 4,3) su među najvišima u posmatranom periodu, što znači da je suprotno zadatku 2 došlo do povećanja nejednakosti u društvu.

Sve dosadašnje analize i stanje u 2013. godini (poslednjoj za koju postoje podaci) pokazuju da postoje značajne razlike u obimu siromaštva u zavisnosti od geografske regije i mjesta življenja (urbano ili ruralno naselje). [Tabela 4-2](#) daje pregled osnovnih parametara koji opisuju obim i rizik od siromaštva zavisno od regije/ lokacije. Najviše stope siromaštva (oko 10%) imali su sjeverni i centralni region te ruralne oblasti. Relativni rizik od siromaštva je tri puta niži u južnom nego u sjevernom ili centralnom regionu. Na sjeveru zemlje živi 1/4 ukupnog broja stanovnika a gotovo 1/3 ukupnog broja siromašnih.

Prethodni MRC izvještaji su skrenuli pažnju na Rome kao socijalno najosjetljiviju kategoriju stanovništva, i siromaštvo djece kao pojavu koja ima veoma ozbiljne implikacije za razvoj društva. U posljednjih nekoliko godina nije bilo analiza nejednakosti među siromašnima koje su se bavile pojedinim grupama stanovništva. Izuzetak je MONSTAT-ova analiza iz 2013. godine koja se pored prezentiranih regionalnih i razlika u zavisnosti od mjesta stanovanja bavila i nejednakostima u odnosu na status aktivnosti nosioca domaćinstva, obrazovanje i brojnost članova domaćinstva.

Tabela 4-2: Regionalne i nejednakosti siromaštva u odnosu na mjesto življenja u 2013. Godini

	Stopa siromaštva (%)	Relativni rizik od siromaštva	Udio siromašnih (%)	Udio ukupnog stanovništva (%)
REGIJA				
Sjever	10,3	1,2	30,1	25,0
Centar	10,3	1,2	58,1	48,3
Jug	3,8	0,44	11,8	26,6
LOKACIJA				
Urbane oblasti	7,9	0,92	57,6	62,5
Ruralne oblasti	9,7	1,13	42,4	37,5

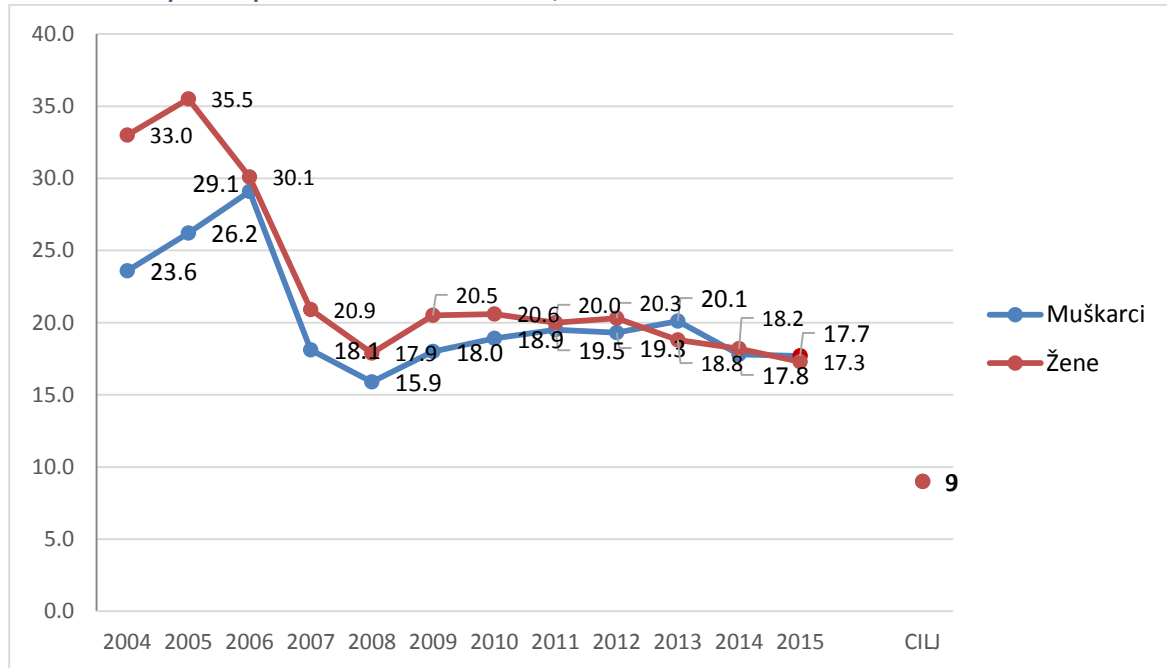
Izvor: MONSTAT, *Analiza siromaštva u Crnoj Gori u 2013. godini*

Tokom perioda praćenja implementacije MRC vidi se trend opadanja stope nezaposlenosti. Nezaposlenost je bila najviša na samom početku mjernog perioda, 2004. i 2005. godine. Nakon toga, počinje da pada pri čemu je najniža vrijednost izmjerena 2008. godine i iznosila je 16.8%. S obzirom na to da su od te godine počeli da se osjećaju efekti globalne finansijske krize, bilo je logično očekivati određeni rast nezaposlenosti. Ovaj rast se ipak ne može u potpunosti objasniti eksternim faktorima već treba imati u vidu i neke sistemske slabosti crnogorske ekonomije koje su pod uticajem tih spoljnih faktora dovele do povećanja problema (ovdje se prevashodno misli na dominaciju uslužnog sektora i veliku regionalnu nejednakost). Nakon 2008. godine stopa nezaposlenosti ponovo raste do 2014. godine od kada počinje blagi pad. Sličan trend imala je i stopa dugoročne nezaposlenosti.

U grafiku 4-2 dat je prikaz stope nezaposlenosti u odnosu na rod. Kao što vidimo, najveća nejednakost je izmjerena upravo u prvoj godini posmatranog perioda – 2004-oj, kada je stopa nezaposlenosti žena bila za 9,4 procentna poena viša od istog pokazatelja za muškarce. Nejednakost ostaje visoka i naredne godine da bi se 2006. godine drastično smanjila. Od tada, razlike među rodovima po ovom parametru više nisu velike. U posljednjoj mjernoj godini, 2015-oj, stope nezaposlenosti muškaraca i žena su gotovo izjednačene. Ujednačavanje razlika u stopama nezaposlenosti u odnosu na rod predstavlja pozitivan razvoj.

Zvanična statistika prati stopu nezaposlenosti po regionima (s tim što je region definisan u skladu sa Strategijom regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. Prema *Nacionalnoj strategiji zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa* iz 2012. godine, regionalne razlike su oštre i kad je u pitanju zapošljavanje: stopa zaposlenosti u sjevernom regionu je za oko 10% niža od prosjeka. Rezultati analize iz MRC izvještaja za period 2010 – 2013 takođe pokazuju da su regionalne nejednakosti veoma izražene tj. da su stope nezaposlenosti u opštinama na sjeveru znatno iznad nacionalnog prosjeka.

Grafik 4-2: Stope nezaposlenosti u odnosu na rod, 2004 - 2015

Izvor: MONSTAT

Ono što posebno zabrinjava je visoka stopa nezaposlenosti mladih (15 – 24 godina). Na ovaj problem ukazano je prethodnim MRC izvještajima pa je to dovelo do pripreme zajedničkog dokumenta Vlade Crne Gore i UNDP-a *Okvir za ubrzanje progressa u dostizanju milenijumskih razvojnih ciljeva: Akcioni plan za zapošljavanje mladih*. Dokumentom se konstatuje da mladi koji se u početnim fazama aktivnog života nađu u stanju nezaposlenosti rizikuju marginalizaciju, što ima šire posljedice koje će se osjetiti tek u budućnosti. Podaci o stopi nezaposlenosti među mladima u posljednjih pet godina prikazani su u tabeli 4-3 i pokazuju da je ona gotovo duplo veća u odnosu na opštu stopu nezaposlenosti. Iz tabele 4-3 se takođe vidi da je postignut blagi pad nezaposlenosti mladih od 2013. godine.

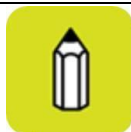
Tabela 4-3: Stopa nezaposlenosti mladih u Crnoj Gori¹⁴

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Stopa nezaposlenosti mladih (15 -24)	45,5	37,1	43,7	41,6	35,8	37,6	38,8

Unutar kategorije mladih, kao posebno osjetljive izdvajaju se određene podgrupe kao što su mladi sa invaliditetom, pripadnici romske populacije i mlade žene. Prema *Nacionalnom izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka* koji je pripremio UNDP 2016. godine procenat mladih koji su neformalno zaposleni je drugi najviši (nakon starosne grupe 65+). Prema ovom izvoru, 34% mladih je neformalno zapošljeno.

¹⁴ Izvor podataka su MONSTAT-ove godišnje Ankete o radnoj snazi. Podaci za 2016. godinu su dati na osnovu prve kvartalne ankete, dok su za ostale godine podaci dati na godišnjem nivou.

4.1.2 MRC 2: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje

Zadaci i indikatori

1. Ostvariti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40%
 - Stope upisa u ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja (ukupno i u odnosu na rod)
2. Ostvariti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice do 2015. godine
 - Stope upisa u ustanove osnovnog obrazovanja i vaspitanja (ukupno i u odnosu na rod)
 - Stope završetka školovanja u ustanovama osnovnog obrazovanja i vaspitanja (ukupno i u odnosu na rod)
3. Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1%
 - Stopa nepismenosti

Ocjena stanja

Zbog razlike u metodologijama koje su za obračun indikatora predviđenih za praćenje zadataka 1 i 2 primjenjivali Ministarstvo prosvjete i MONSTAT, podaci koje prijavljuju ova dva subjekta se razlikuju za godine nakon 2010. godine. Iako je 2013. godine dogovoreno da se metodologija obračuna usaglasi, problem je i dalje evidentan. To je otežalo donošenje konačnih ocjena o ostvarenju MRC 2 i otvorilo pitanje konzistentnosti i kontinuiteta u MRC izvještavanju.

Tabela 4-4: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 2

Indikatori	2003 /04	2006 /07	2010 /11	2011 /12	2012 /13	2013 /14	2014 /15	2015 /16	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Ostvariti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40% do 2015. g.										
Stopa upisa	28,99	26,55	35,72	37,04	39,54	35,80	37,45	37,69	40	
Dječaci	29,01	26,65	35,53	37,30	39,36	36,38	38,34	38,91		
Djevojčice	28,96	26,65	35,94	36,75	39,47	35,16	36,48	36,37		
Zadatak # 2 – Ostvariti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice do 2015. g.										
Stopa upisa	92,27	98,58	97,97	95,90	96,97	97,48	98,55	98,14	100	
Dječaci	92,39	98,78	98,17	96,04	97,35	97,71	98,50	98,52		
Djevojčice	92,15	98,37	97,76	95,75	96,56	97,23	98,60	97,71		
Stopa završetka	92,25	97,49	96,97	99,18	97,24	98,15	97,35	-		
Dječaci	92,47	97,79	96,85	97,89	97,17	97,99	98,33	-		
Djevojčice	92,02	97,18	97,10	97,95	97,32	98,32	96,28	-		

Zadatak # 3– Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1% do 2015. g.					
Indikator	Popisi			Ciljna vrijednost	Status u 2015
	1991	2003	2011		
Stopa neposimenosti (%)	5,90	2,35	1,50	1,00	

Izvor: MONSTAT

Napomena: narandžasta boja u koloni „status 2015“ znači da ciljna vrijednost nije postignuta ali da joj se vrijednost pokazatelja u posljednjoj godini implementacije MRC veoma približila; zelena boja znači da je ciljna vrijednost postignuta

Kako je utvrđeno da Ministarstvo prosvjete od 2015. godine treba da bude administrativni izvor podataka koje će prosljeđivati MONSTAT-u na konačni obračun, u tabeli 4-4 su predstavljeni i za ocjene i deskripciju trenda korišteni MONSTAT-ovi podaci, iako su oni nepovoljniji. Ilustracije radi, prema Ministarstvu prosvjete, stopa upisa djece u ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja 2013/2014. godine bila je 42,41% (prema MONSTAT-u 35,80%), a 2014/2015. godine 44,49% (MONSTAT-ov podatak je 37,45%). Ova diskrepanca je pokazala da treba revidirati nalaz poslednjeg (četvrtog) godišnjeg MRC izvještaja kojim je (na osnovu podataka Ministarstva prosvjete) ocijenjeno da je ciljna vrijednost od 40% već postignuta. Kao što se vidi iz tabele 4-4, prema podacima MONSTAT-a to nije slučaj. Slične razlike postoje i kod podataka za stope upisa i završetka osnovne škole. U dodatku 1 izvještaja paralelno su dati podaci obje institucije za one godine u kojima se razlikuju.

Imajući u vidu prezentirane podatke, može se ocijeniti da MRC 2 nije ostvaren ali da je postignut značajan napredak i približavanje ciljnim vrijednostima kod zadataka 1 i 2 koji se odnose na predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje i vaspitanje. Obuhvat djece predškolskim obrazovanjem u 2015/ 2016. godini bio je 37,69%, što je samo par procentnih poena manje od ciljne vrijednosti. Kad je riječ o osnovnoj školi, iako vrijednosti indikatora nijesu 100% kao što je planirano, one su se veoma približile postavljenom cilju. Procenat od 98,14% upisanih u sistem osnovnog obrazovanja i 97,35% onih koji završavaju osnovnu školu smatra se izuzetno visokim.

Za zadatak 3 se procjenjuje da je ostvaren odnosno da je u 2015. godini stopa nepismenih starijih od 10 godina bila na nivou od 1% ili niža¹⁵.

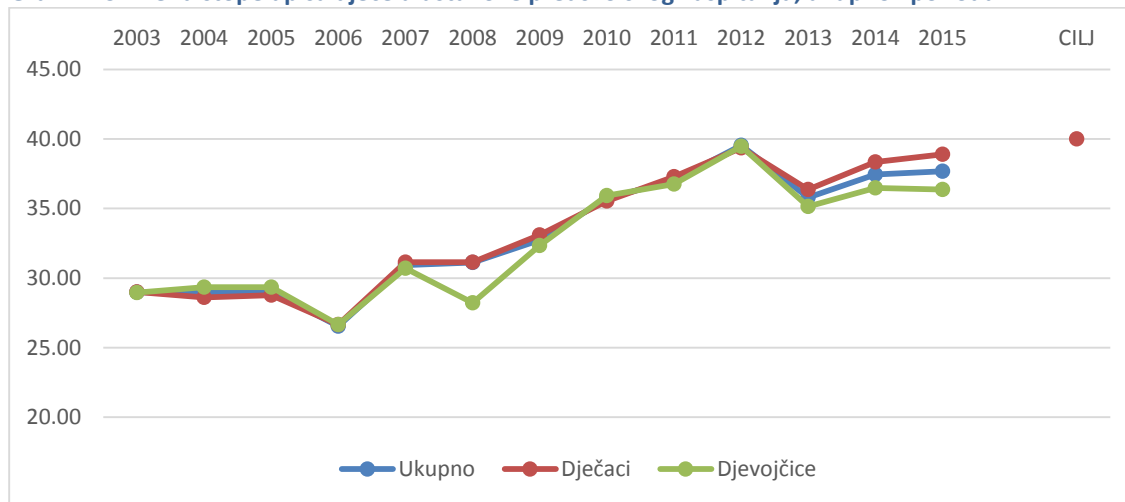
Trendovi i nejednakosti

U periodu implementacije MRC, stopa obuhvata djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem porasla je sa oko 29% na skoro 38%, što predstavlja značajan uspjeh. Ako posmatramo trend liniju (grafik 4-3) vidimo da su procenti bili u konstantom rastu izuzev 2006. i 2013. godine. Oba odstupanja od trenda rasta mogu se pripisati administrativnim razlozima prije nego realnim promjenama odnosno manjem broju djece u obrazovnom sistemu. Od 2006. godine je, na primjer, stupio na snagu novi propis po kome je uvedeno devetogodišnje osnovno obrazovanje što je podrazumijevalo da djeca ranije kreću u školu. Ukupan broj djece u odnosu na koji se računao procenat upisanih u ustanove predškolskog obrazovanja i vaspitanja ostao je isti, ali je broj upisanih u vrtiće smanjen zbog ranijeg polaska u školu. Ovo je statistički registrovano kao pad, iako realno broj djece u sistemu obrazovanja (vrtićima i školama) nije smanjen. Drugi pad zabilježen je 2013. godine. Budući da podaci Ministarstva prosvjete (koji su dati u aneksu Izvještaja) ne pokazuju ovaj pad, može se pretpostaviti da uzrok leži u načinu vođenja i obračuna podataka prije nego u stvarnim promjenama.

Stopa upisa u osnovne škole veća je u 2015. u odnosu na 2003. godinu za skoro 6 procentnih poena, što je na visokom stepenu obuhvata (od preko 90% djece) značajan porast. Najveća vrijednost ovog pokazatelja zabilježena je 2006. godine (zbog ranijeg polaska u školu prve generacije devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja). Od tada je bilježen blago opadajući trend, nešto oštrije izražen u 2011. godini, da bi potom opet došlo do rasta. Ni ovdje uporedni podaci Ministarstva prosvjete (prikazani u aneksu) ne pokazuju ove padove već kontinuiran rast procenta upisanih.

¹⁵ Egzaktni podaci o stopi nepismenosti izvode se samo na osnovu popisa stanovništva.

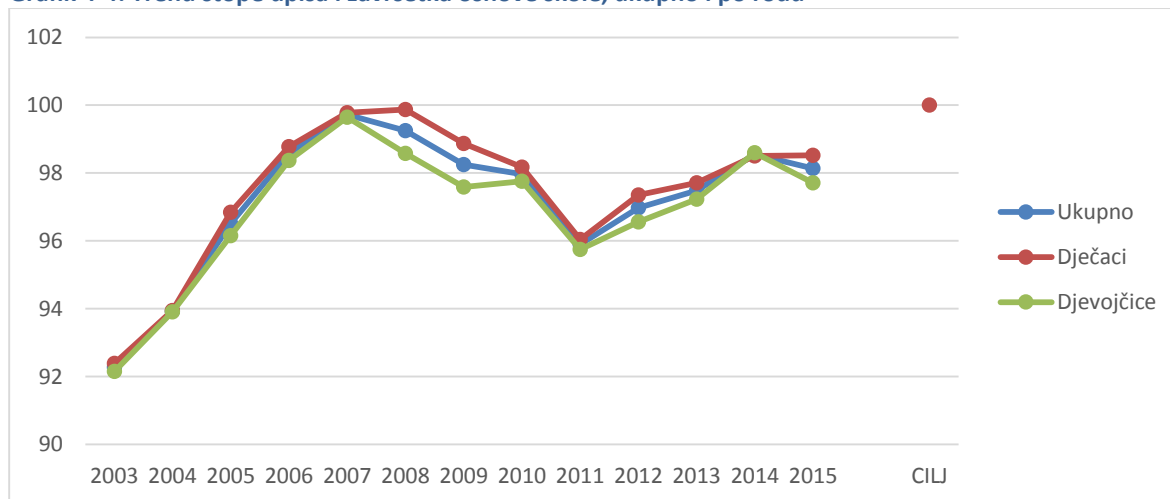
Grafik 4-3: Trend stope upisa djece u ustanove predškolskog vaspitanja, ukupno i po rodu

Izvor: MONSTAT

Kada pogledamo trend linije ovih pokazatelja u odnosu na jedinu u ovom trenutku statistički dostupnu disagregaciju – *rod*, vidimo da nema značajnijih razlika u posmatranom periodu. Kada je u pitanju stopa upisa u ustanove predškolskog obrazovanja i vaspitanja ona fluktuiru od 0 do 2,9 procentnih poena pri čemu se ta fluktuacija dešava u oba smjera, tj. u određenim godinama je stopa upisa veća među dječacima dok je u drugima veća među djevojčicama. Zbog toga razlika od 2,54 procentna poena u 2015. godini u korist dječaka ne zabrinjava, ali ipak predstavlja pokazatelj na koji treba obratiti pažnju u narednom periodu.

Grafik 4-4: Trend stope upisa i završetka osnovne škole, ukupno i po rodu

Izvor: MONSTAT

Slična je situacija kod upisa i završetka osnovnog obrazovanja i vaspitanja. Naime, rodne razlike su relativno male i kreću se do 1,29 kada je u pitanju upis i 2,05 procentna poena kada je u pitanju završetak osnovne škole. Važno je da razlika nije konstantno u korist jednog roda, što ukazuje na to da se ne radi o sistemskom problemu.

Zvanična statistika ne objavljuje podatke kojima bi se mogle pratiti regionalne nejednakosti u obuhvatu djece obrazovanjem tako da oni nijesu korišćeni u dosadašnjem MRC izvještavanju. Uz dodatnu obradu, bilo bi moguće dobiti podatke po opštinama, ali ne i po regionima.

Prema rezultatima *Istraživanja višestrukih pokazatelja u Crnoj Gori iz 2013. godine* koji su preliminarno predstavljeni u *Studiji o ulaganju u rano obrazovanje djece u Crnoj Gori* UNICEF-a iz 2014. godine, obuhvat predškolskim obrazovanjem djece uzrasta 3-5 godina iznosi 40% dok je svega 19% djece romske populacije pohađalo neki vid predškolskog obrazovnog programa. U ovoj studiji su predstavljeni još neki zabrinjavajući podaci o nejednakosti. Tako je prema ovim podacima 66% djece uzrasta 3-5 godina iz najbogatijeg kvantila pohađalo neki vid organizovanog predškolskog programa, dok je taj procenat iznosio svega 7% u najsiromašnijem kvantilu¹⁶. Podaci iz ove studije pokazuju i ozbiljne regionalne razlike.

Tabela 4-5: Prosječan obuhvat djece predškolskim obrazovanja po uzrastu i grupama opština

Opštine	Prosječan obuhvat djece 0-3 godine	Prosječan obuhvat djece 3-6 godina	Prosječan obuhvat djece 0-6 godina
<i>Opštine sa visokom stopom upisa:</i> Budva, Tivat, Kotor, Herceg Novi, Cetinje	26%	88%	55%
<i>Opštine sa srednjom stopom upisa:</i> Podgorica, Kolašin, Danilovgrad, Bar, Pljevlja (i Žabljak), Nikšić, Mojkovac, Ulcinj, Plav	16%	52%	34%
<i>Opštine sa niskom stopom upisa:</i> Bijelo Polje, Berane, Šavnik, Andrijevica, Plužine, Rožaje	4%	27%	15%
Crna Gora	15%	52,4%	33,2%

U tabeli 4-5 sumirani su podaci o upisu djece u predškolske ustanove po opštinama i u odnosu na uzrast djece. Izvor podataka bio je MONSTAT.

Stepen obuhvata romske djece osnovnim obrazovanjem daleko je niži nego što je slučaj sa njihovim vršnjacima koji pripadaju drugim narodima ili etničkim grupama zbog više razloga. Jedna od dodatnih vrijednosti implementacije MRC u Crnoj Gori upravo je bila ta što su doprinijeli usmjeravanju pažnje na posebno osjetljive grupe. Tokom protekle decenije i po, uloženi su značajni naponi da se poveća broj romske djece koja pohađaju i završavaju osnovnu školu i da se smanje postojeće nejednakosti. Precizni i obuhvatni podaci (u vidu stope upisa ili stope završetka) o dometima ovih napora ne postoje, ali pojedini raspoloživi podaci ohrabruju. Na primjer, broj romske djece koja su upisana u osnovne škole povećan je sa 536 u školskoj 2001/02. godini, na 1.809 u školskoj 2015/16. godini¹⁷.

Značajan napredak je takođe postignut kod uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovni obrazovni sistem.

¹⁶ Studija o ulaganju u rano obrazovanje djece u Crnoj Gori, UNICEF, 2014. godine

¹⁷ NSOR do 2030. godine

4.1.3 MRC 3: Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena

Zadaci i indikatori

1. Ekonomsko osnaživanje žena
 - Stopa zaposlenosti žena
 - Stopa nezaposlenosti žena

2. Povećati učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou
 - Procenat mjesta koje zauzimaju žene u Skupštini Crne Gore
 - Udio žena među ministrima u Vladi Crne Gore
 - Udio žena među gradonačelnicima
 - Udio žena među odbornicima u skupštinama opština

Ocjena stanja

MRC 3 nije ostvaren: uprkos značajnom napretku kod svih pokazatelja, ciljne vrijednosti nijesu dostignute ni kod jednog od dva zadatka formulisana u okviru ovog cilja (tabela 4-6).

Sa 39,4%, stopa zaposlenosti žena u 2015. godini bila je na sredini između vrijednosti u početnoj godini praćenja implementacije MRC i ciljne vrijednosti od 50%. Kao što je već rečeno kod MRC 1, stopa nezaposlenosti (17,3%) je takođe bila značajno gora od projektovanog nivoa (9%). Kod sva četiri pokazatelja koja se odnose na zastupljenost žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti ostvaren je značajan rast ali ciljna vrijednost od 30% nije dostignuta.

Tabela 4-6: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 3

Indikatori	2004	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Ekonomsko osnaživanje žena											
Stopa zaposlenosti žena	28,8	36,1	34,4	33,8	33,7	34,6	35,4	37,8	39,4	50,0	
Stopa nezaposlenosti žena	33,0	17,9	20,4	20,7	20,0	20,3	18,8	18,2	17,3	9,0	
Zadatak # 2 – Povećati učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou											
	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015	
Procenat mjesta u Skupštini Crne Gore	10,4	13,3	11,1	11,1	17,2	14,8	14,8	17,2	30,0		
Udio žena među ministrima/kama u Vladi	0,0	12,5	5,8	5,8	18,7	17,65	17,65	23,52			
Udio žena među gradonačelnicima/cama	0,0	9,5	4,7	4,7	4,7	4,7	4,76	13,04			
Udio žena među odbornicima/ama u skupštinama opština	6,3	8,9	13,8	13,8	14,2	-	-	23,81			

Izvori: MONSTAT i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Napomena: crvena boja u koloni „status 2015“ znači da ciljna vrijednost nije postignuta

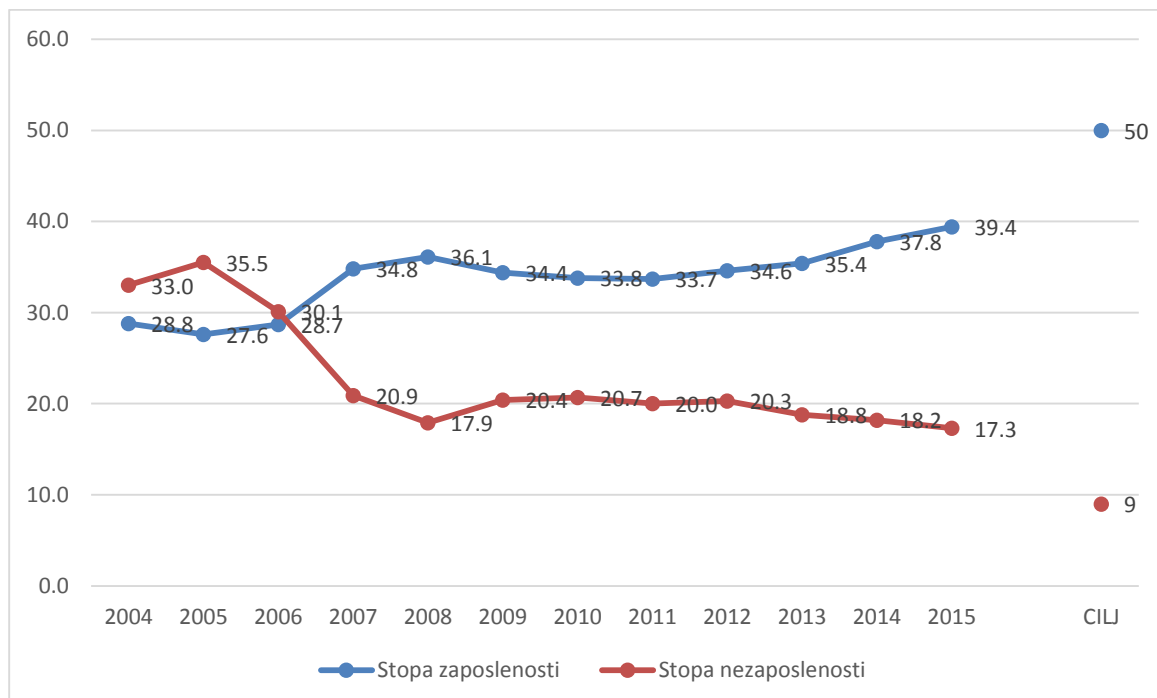
Trendovi i nejednakosti

Na grafiku 4-5 prikazani su trendovi kada je u pitanju stopa zaposlenosti i nezaposlenosti žena. Kao što se vidi, ovi trendovi su izrazito pozitivni. Međutim, ako tome pridružimo podatke o stopi zaposlenosti i nezaposlenosti muškaraca, dobijamo nešto drugačiju sliku. Dok su muškarci i žene gotovo izjednačeni kada je stopa nezaposlenosti u pitanju (17,3 žene, a 17,5 muškarci¹⁸), razlike su značajne kada je u pitanju stopa zaposlenosti. U 2015. godine, stopa zaposlenosti za žene je iznosila 39,4 dok je kod muškaraca bila 44,3. Ovaj podatak ukazuje na sistemske nejednakosti među muškarcima i ženama kada je ekonomska pozicija u pitanju. Podaci o stopi zaposlenosti samo djelimično opisuju situaciju. Za potpuniju sliku treba uzeti u obzir podatke koji se zvanično još uvijek sistematski ne vode, kao što su udio žena u neplaćenom radu u domaćinstvu, vlasništvo nad nekretninama u odnosu na rod ili udio žena u preduzetničkim inicijativama.

Prethodni izvještaji o sprovođenju milenijumskih ciljeva ukazivali su na još neke nejednakosti, kao što je regionalna nejednakost po pitanju zaposlenosti. Naime, prema ovim izvještajima, mogućnost zapošljavanja žena je još niža u manje razvijenim i opštinama u sjevernom regionu. Prema podacima iz Popisa iz 2011. godine, najniža stopa zaposlenosti žena bila je u Rožajama (12%), dok su najbliže postizanju cilja (od 50%) za 2015. godinu bile opštine Tivat, Herceg Novi, Podgorica i Budva.

Među posebnim grupama žena kao najosjetljivije identifikovane su pripadnice romske populacije koje su dijelom zbog tradicije, ali i specifičnih socio-ekonomskih i kulturoloških uslova, u dvostruko gorem položaju i suočene s brojnim preprekama za obrazovanje i razvoj sposobnosti. Pored njih, kao posebno osjetljiva grupa identifikovane su žene iz ruralnih područja koje imaju manje prilika da se zaposle i da zauzmu važne pozicije u društvu.

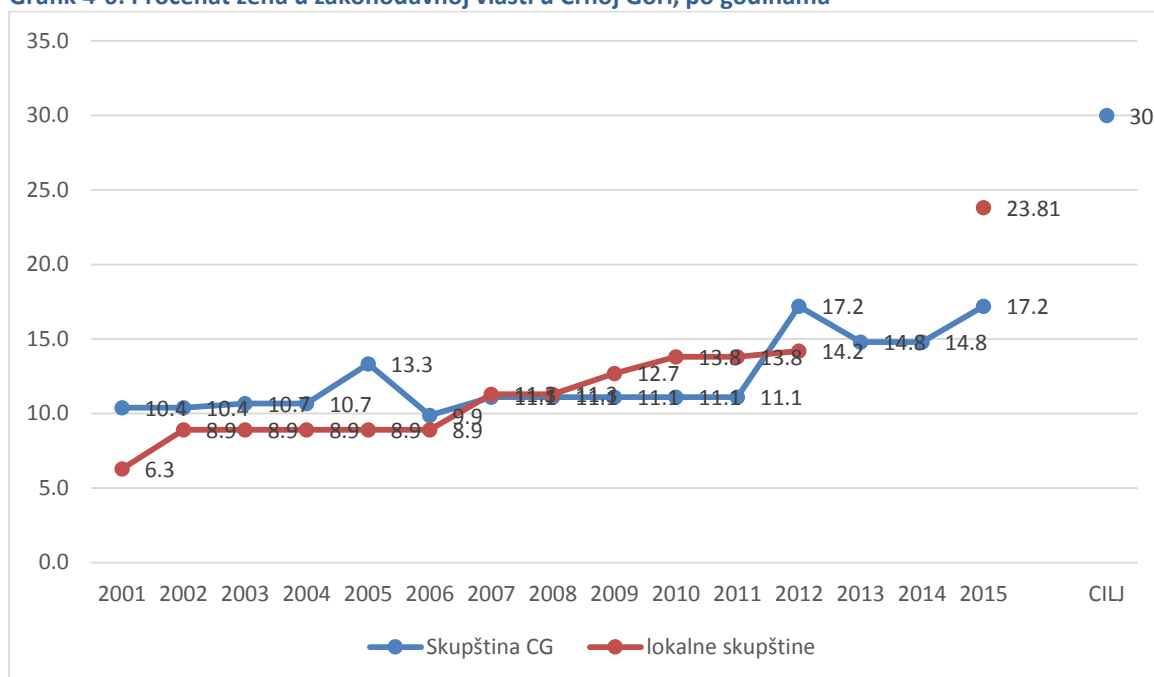
Grafik 4-5: Podaci o kretanju stope zaposlenosti i nezaposlenosti žena

Izvor: MONSTAT

¹⁸ Anketa o radnoj snazi, 2015. godine, Zavod za statistiku Monstat

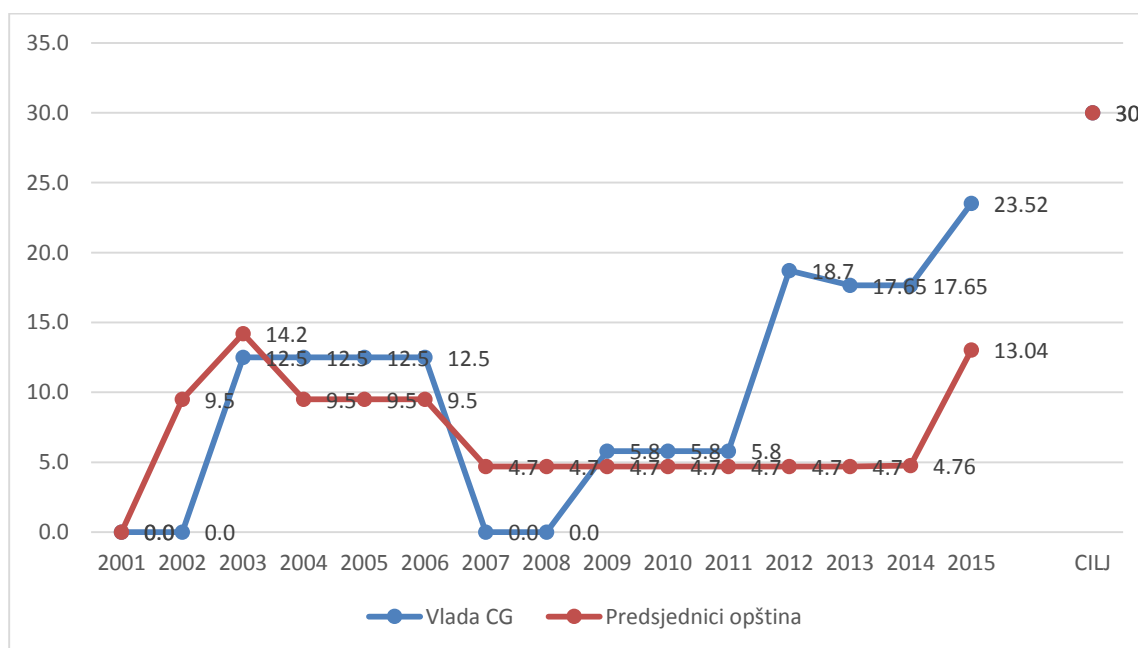
Grafik 4-6: Procenat žena u zakonodavnoj vlasti u Crnoj Gori, po godinama

Izvori: MONSTAT i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Podaci o zastupljenosti žena u političkom životu zemlje pokazuju stanje slično onom kod zaposlenosti. Iako su trendovi dobri (grafici 4-6 i 4-7), i dalje ne možemo govoriti o zadovoljavajućem učešću žena u izabranim organima vlasti.

Grafik 4-7: Procenat žena u izvršnoj vlasti u Crnoj Gori, po godinama

Izvori: MONSTAT i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Broj žena u Skupštini Crne Gore i u skupštinama opština porastao je u posmatranom periodu. Rast je bio nešto blaži kada govorimo o nacionalnom parlamentu, a veoma značajan kad govorimo o lokalnim parlamentima. I kod zastupljenosti žena u izvršnim organima vlasti se takođe vidi značajno poboljšanje. Međutim, s obzirom na to da ne postoje zakonski mehanizmi afirmativne akcije kada je izvršna vlast u pitanju, te da je u pitanju relativno mali ukupni broj nosilaca izvršne vlasti na osnovu koga se računaju procenti, treba sačekati sa zaključkom o tome da li su promjene sistemske i dugoročne i rezultat jačanja pozicije žena u politici ili je u pitanju trenutna konstelacija odnosa.

4.1.4 MRC 4: Smanjenje stope smrtnosti djece

Zadaci i indikatori

1. Smanjiti stopu mortaliteta odojčadi i djece do pet godina starosti
 - Stope mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina starosti
2. Imunizacija sve djece do godinu dana starosti
 - Udio jednogodišnjaka vakcinisanih protiv boginja
 - Udio djece vakcinisane sa BCG, DTP, OPV i vakcinom protiv hepatitisa B
3. Smanjiti smrtnost djece od uzrasta 0 – 4 godine uzrokovane nezgodama
 - Broj nesrećnih slučajeva djece 0–4 godina sa smrtnim ishodom

Ocjena stanja

MRC 4 je djelimično ostvaren: zadaci 1 i 3 su ispunjeni, a na ukupnu ocjenu o ostvarenju cilja negativno je uticao pad stopa vakcinacije (kod zadatka 2) zabilježen poslednjih godina.

Stope mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina (zadatak 1) su smanjenje znatno ispod ciljnih vrijednosti, što predstavlja značajan uspjeh. U okviru zadatka 2, usmjerenog na dostizanje visokog stepena imunizacije sve djece do godinu dana starosti, ciljne vrijednosti su, zavisno od vakcine, postavljene u rasponu od 95% do 100% djece. Crna Gora je bila na dobrom putu da dostigne ove ciljne vrijednosti do 2012. godine od kada se bilježi pad svih stopa vakcinacije, uzrokovan sve prisutnijim djelovanjem antivakcinalnog lobija. Za pokazatelj kojim se mjeri ispunjenje zadatka 3 – da se smanji smrtnost djece na uzrastu do 4 godine usljed nezgoda – prema raspoloživim podacima, ciljna vrijednost je dostignuta. Međutim, poslednji dostupni podatak je za 2012. godinu - stope smrtnosti djece do 4 godine uzrokovane nezgodama nijesu dostupne za poslednje godine zbog problema koji je već konstatovan u više prethodnih ciklusa MRC izvještavanja. Vrijednosti pokazatelja za MRC 4 mogu se vidjeti u [tabeli 4-7](#).

Neregulisanje nadležnosti u vođenju statistike mortaliteta prema uzrocima smrti i stupanje na snagu Zakona o matičnim registrima iz 2010. godine, onemogućilo je praćenje stopa smrtnosti prema uzrocima kao bitnog elementa vitalne statistike od značaja za više MRC (4, 5 i 6). Zaključkom koji je Vlada donijela pri usvajanju Drugog godišnjeg MRC izvještaja bilo je predviđeno da se od 2014. godine trajno riješiti pitanje dostupnosti podataka u oblasti statistike mortaliteta. Nažalost, problem je samo

djelimično riješen¹⁹ tako da su prilikom izrade ovog završnog MRC Izvještaja dostupne samo stope smrtnosti odojčadi i djece do 5 godina (relevante za cilj 4) te stope smrtnosti od tuberkuloze (cilj 6). Stope smrtnosti majki (cilj 5) i od hroničnih nezaznih bolesti (cilj 6) i dalje nijesu dostupne od 2012/2013. godine.

Tabela 4-7: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 4

Indikatori	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Smanjiti stopu mortaliteta odojčadi i djece do pet godina starosti (na 1000 živorođene djece)										
Stopa mortaliteta odojčadi (na 1000 živorođenih)	11,0	7,5	6,7	4,4	4,4	4,4	4,9	2,2	7‰	
Stopa mortaliteta djece do 5 god. starosti (na 1000 živorođ.)	12,1	8,2	7,5	5,7	5,6	5,1	5,7	3,1	8‰	
Zadatak # 2 – Imunizacija sve djece do godinu dana starosti										
Udio jednogodišnjaka vakcinisanih protiv boginja (%)	91,8	89,6	90,0	90,7	90,3	88,0	76,1	64,0	95,0	
Udio djece vakcinisane sa BCG, DTP, OPV i protiv hepatitisa B (%):										
BCG	98,4	98,1	95,3	97,1	94,7	92,9	91,1	88,4	100,0	
DTP	92,8	96,1	93,7	94,7	94,3	94,2	90,8	89,3	97,0	
OPV	92,9	96,1	93,1	94,7	94,2	94,1	90,7	89,2	97,0	
Hepatitis B	92,5	94,8	90,3	91,1	89,0	89,9	89,6	81,6	97,0	
Zadatak # 3 – Smanjiti smrtnost djece od 0 – 4 godine uzrokovane nezgodama										
Broj nesrećnih slučajeva djece 0–4 god. sa smrtnim ishodom ²⁰	2	1	1	0	0	-	-	-	< 2	

Izvor: Ministarstvo zdravlja / Institut za javno zdravlje; izvor za stope smrtnosti za 2015. godinu je MONSTAT

Napomena: crvena boja u koloni „status 2015“ znači da ciljna vrijednost nije postignuta; narandžasta da nije postignuta ali joj se vrijednost pokazatelja u poslednjoj godini implementacije MRC veoma približila; zelena boja znači da je ciljna vrijednost postignuta

Trendovi i nejednakosti

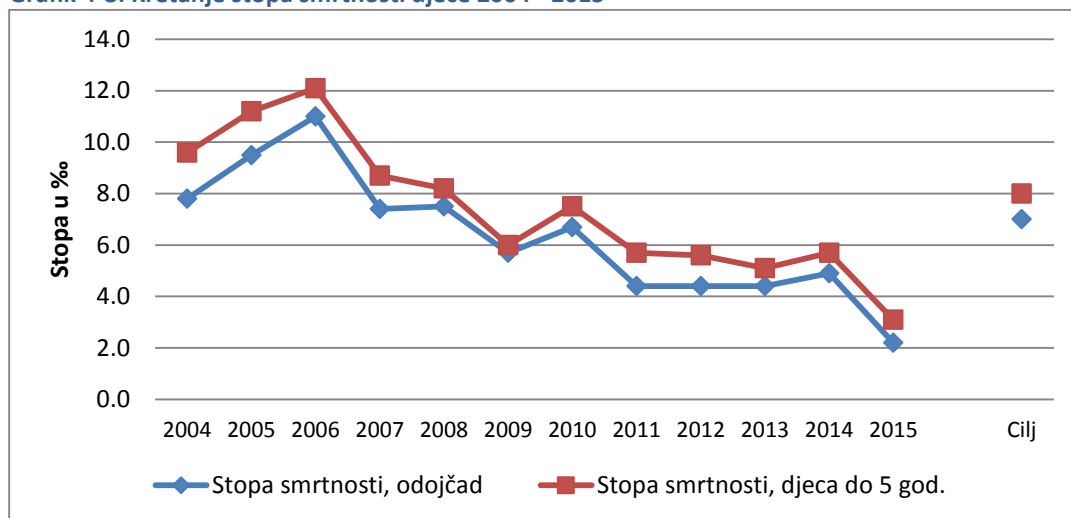
Vrijednosti stopa mortaliteta djece koje se prate u okviru MRC 4 bilježe značajan pad (grafik 4-8) u posmatranom periodu (razlika između najviših i najnižih zabilježenih vrijednosti je višestruka). Od 2009. godine stope smrtnosti odojčadi i djece do 5 godina konstanto su ispod ciljne vrijednosti (7‰ za odojčad i 8‰ za djecu do 5 godina) a u 2015. zabilježen je nagli pad u odnosu na prethodnu godinu pa su dostignute vrijednosti ovih pokazatelja iznosile 2,2 i 3,1 promila.

Grafik 4-9 prikazuje kretanje stopa vakcinacije za 5 vakcina koje su bile predmet pažnje u okviru implementacije MRC 4: vakcine protiv boginja, tuberkuloze (BCG), difterije, tetanusa i velikog kašlja (DTP), dječje paralize (OPV) i protiv akutnog hepatitisa B. Kao što se može vidjeti, stope vakcinacije bile su veoma visoke do 2012. godine i uglavnom su bile samo nekoliko procentnih poena ispod ciljnih vrijednosti. U posljednje tri godine zabilježen je osjetan pad zbog uticaja antivakcinalnog lobija.

¹⁹ Početkom 2016. godine donijet je novi Zakon o zdravstvenoj zaštiti, kojim je propisano donošenje pravilnika sa ciljem regulisanja nadležnosti i načina vođenja mortalitetne statistike prema uzrocima smrti. Ostaje da se usvajanjem i implementacijom novih zakonskih odredbi prevaziđu problemi u praksi.

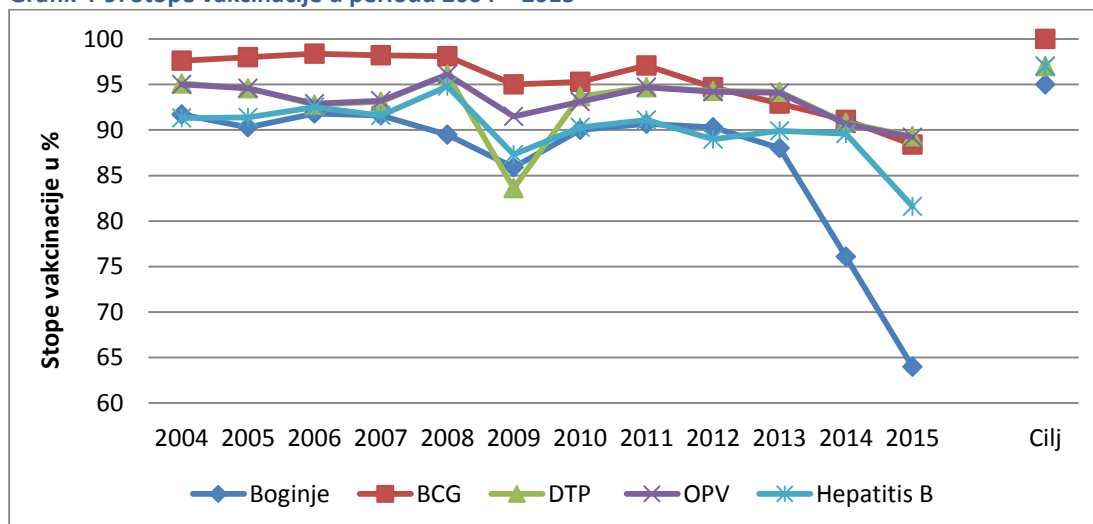
²⁰ Vrijednosti za 2010., 2011. i 2012. godinu su preliminarni podaci dobijeni na osnovu potvrda o smrti koje su Institutu za javno zdravlje dostavljene od strane nadležnog organa (Ministarstva unutrašnjih poslova).

Grafik 4-8: Kretanje stopa smrtnosti djece 2004 - 2015

Izvor: Ministarstvo zdravlja / Institut za javno zdravlje i MONSTAT

Grafik 4-9: Stope vakcinacije u periodu 2004 – 2015

Izvor: Ministarstvo zdravlja / Institut za javno zdravlje

U zdravstvenoj statistici, većina indikatora se prati u odnosu na pol i starost, dok je kod nekih moguće praćenje po geografskim područjima. U dosadašnjem MRC izvještavanju zdravstveni indikatori bili su dostupni i analizirani su isključivo na nacionalnom nivou/ ukupno za cijelu populaciju. Ipak se, kako je to konstatovano u prethodnim MRC izvještajima, može ocijeniti da su nejednakosti u zdravstvu prisutne. Sigurno je da razlike u obrazovanju, zaposlenosti, prihodima, uslovima stanovanja i slično rezultiraju nejednakostima u pogledu ostvarivanja zdravstvenih ishoda. Nezaposleni, korisnici prava iz socijalne i dječije zaštite i druge osjetljive kategorije stanovništva se takođe mogu suočavati sa određenim preprekama (vezano, na primjer, za stepen pokrivenosti teritorije zdravstvenim uslugama, medicinske standarde, administrativne procedure i sl.) u pristupu zdravstvenoj zaštiti²¹.

²¹ Izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010 – 2013

4.1.5 MRC 5: Unaprijediti zdravlje majki

Zadaci i indikatori

- Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki**
 - Stopa smrtnosti majki na 100.000 živorođene djece
 - Procenat porođaja kojima je prisustvovalo kvalifikovano medicinsko osoblje

Ocjena stanja

MRC 5 - unapređenje zdravlja majki - je ostvaren budući da su dostignute ili prevaziđene ciljne vrijednosti kod oba predviđena indikatora – stope smrtnosti majki i prisustva medicinskog osoblja na porođaju (tabela 4-8). Ovu ocjenu ipak treba uzeti s rezervom jer vrijednosti stopa smrtnosti majki nisu dostupne od 2012. godine zbog neregulisanog vođenja statistike mortaliteta prema uzrocima smrti o kome je bilo riječi kod ocjene stanja za MRC 4. Tokom gotovo cijelog posmatranog perioda stopa smrtnosti majki bila je 0. Izuzetak je bila 2007. godina kad je posljednji put registrovano umiranje vezano za trudnoću, porođaj i postporođajni period. Od sredine prošle decenije porođaji se odvijaju uz prisustvo medicinskog osoblja.

Tabela 4-8: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 5

Indikatori	2004	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki										
Stopa smrtnosti majki na 100.000 živorođene djece (‰) ²²	0,00	12,76	0,00	0,00	-	-	-	-	10‰	
Procenat porođaja kojima je prisustvovalo kvalifikovano medicinsko osoblje	99,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100%	

Izvor: Ministarstvo zdravlja/ Institut za javno zdravlje

Napomena: zelena boja u koloni „status 2015“ znači da je ciljna vrijednost postignuta

Trendovi i nejednakosti

Dostupni podaci o vrijednostima indikatora kod ovog cilja su stabilni uz samo par godišnjih oscilacija tokom cijelog perioda 2004 - 2015. godine tako da analiza trenda nije relevantna. Ovi podaci ne omogućavaju analizu eventualnih nejednakosti ali je u prethodnim MRC izvještajima i zdravstvenim strategijama i planovima naglašena potreba daljeg obrazovnog i preventivnog djelovanja u oblasti reproduktivnog zdravlja, sa posebnim naglaskom na osjetljive kategorije stanovništva.

²² Vrijednosti za 2010. i 2011. godinu su preliminarni podaci dobijeni na osnovu potvrda o smrti koje su Institutu za javno zdravlje dostavljene od strane nadležnog organa (Ministarstva unutrašnjih poslova)

4.1.6 MRC 6: Borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti

Zadaci i indikatori

1. Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (0,01 – 0,02)
 - Stope novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV i HIV/AIDS na 100.000 stanovnika
 - Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1000 stanovnika

2. Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze do 2015. godine
 - Stopa novoregistrovanih slučajeva tuberkuloze na 100.000 stanovnika
 - Procenat oboljelih od multirezistentne u odnosu na ukupan broj oboljelih od tuberkuloze
 - Stopa smrtnosti od tuberkuloze na 100.000 stanovnika

3. Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0 – 64 godine
 - Stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka (na 100.000 stanovnika)
 - Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100.000 stanovnika)

Ocjena stanja

Kao što se može vidjeti iz [tabele 4-9](#), MRC 6 je djelimično ostvaren. Napredak u ispunjavanju tri zadataka definisana kod ovog cilja je polovičan: ciljne vrijednosti su dostignute za četiri pokazatelja, dok za preostala četiri nijesu.

Kod zadatka 1 – održavanje niske stope prevalencije HIV/AIDS-a – ciljne vrijednosti nijesu dostignute za stope novoregistrovanih slučajeva infekcije i obolijevanja. U 2014. i 2015. godini registrovano je, redom, 2,09 i 1,29 novih slučajeva infekcije HIV virusom na 100.000 stanovnika, što je više od ciljne vrijednosti (1). Incidenca HIV/AIDS-a se u periodu implementacije MRC kretala na nivou od oko 1 – 2 nova slučaja na 100.000 stanovnika godišnje, da bi 2014. i 2015. godine prešla 3, što je iznad vrijednosti zacrtanog cilja. Značajno poboljšanje kod ovog zadatka postignuto je kod dobrovoljnog HIV testiranja.

Rasprostranjenost i stopa smrtnosti od tuberkuloze smanjeni su ispod planiranog nivoa tako da se može reći da je zadatak 2 ispunjen. Jedini parametar kod ovog zadatka gdje nije postignuta ciljna vrijednost (iako je i ovaj pokazatelj u padu) je obolijevanje od multirezistentne tuberkuloze.

Konačno, polovični rezultati su ostvareni kod zadatka 3 kojim je predviđeno smanjenje stope smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti (HNB). Za poslednju godinu za koju su podaci dostupni - za 2012-u, stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka iznosila je 360 tj. bila je za 10% niža od ciljne vrijednosti. Međutim, smrtnost od malignih tumora u 2012. godini bila je gotovo dvostruko veća od cilja. Podaci za period 2013-2015. godina nijesu dostupni zbog ranije pomenutih problema u vođenju vitalne statistike.

Tabela 4-9: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 6

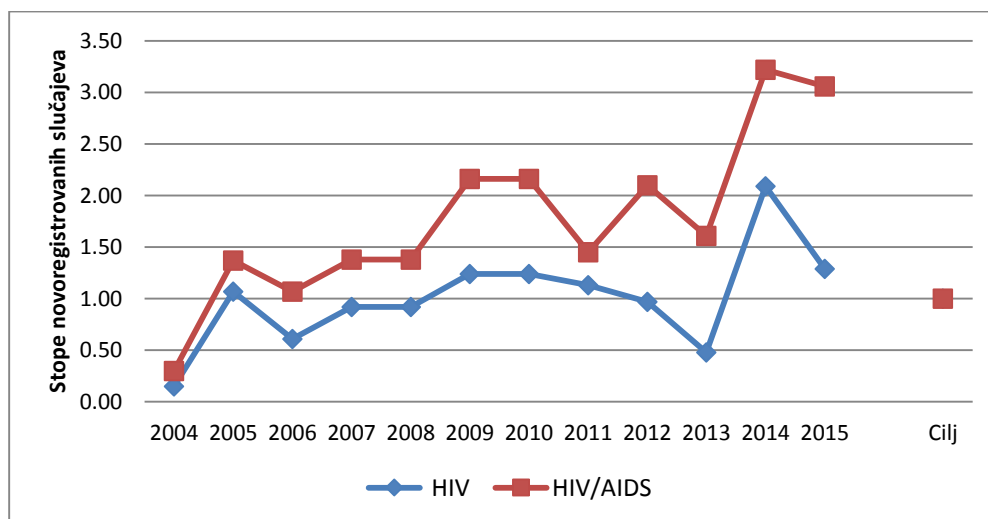
Indikatori	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (0,01 – 0,02)										
Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV na 100.000 stanovnika	0,61	0,92	1,24	1,13	0,97	0,48	2,09	1,29	< 1	[Red]
Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV/AIDS na 100.000 stanovnika	1,07	1,38	2,16	1,45	2,10	1,61	3,22	3,06		
Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1000 stanovnika	0,25	0,68	1,36	2,10	1,50	1,66	2,10	10,70	1	[Green]
Zadatak # 2 – Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze do 2015. godine										
Stopa novoregistrovanih slučajeva tuberkuloze na 100.000 stanovnika	27,3	20,7	19,0	19,1	15,8	19,3	18,2	12,7	< 20	[Green]
Procenat oboljelih od multirezistentne u odnosu na uk. br. oboljelih od tuberkuloze	3,48	4,40	3,44	3,36	3,06	2,50	3,50	2,50	< 1	[Red]
Stopa smrtnosti od tuberkuloze na 100.000 stanovnika	1,28	1,43	0,80	1,61	0,96	0,60	0,32	0,48	< 0,5	[Green]
Zadatak # 3 – Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0 – 64 godine										
Stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka (na 100.000 stanovnika)	548,4	490,6	480,1	503,4	360,0	-	-	-	< 400	[Green]
Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100.000 stanovnika)	157,6	146,3	160,6	157,6	190,3	-	-	-	< 100	[Red]

Izvor: Ministarstvo zdravlja / Institut za javno zdravlje

Napomena: crvena boja u koloni „status 2015“ znači da ciljna vrijednost nije postignuta; zelena boja znači da jeste

Trendovi i nejednakosti

Grafik 4-10: Kretanje stopa novoregistrovanih slučajeva HIV i HIV/ AIDS

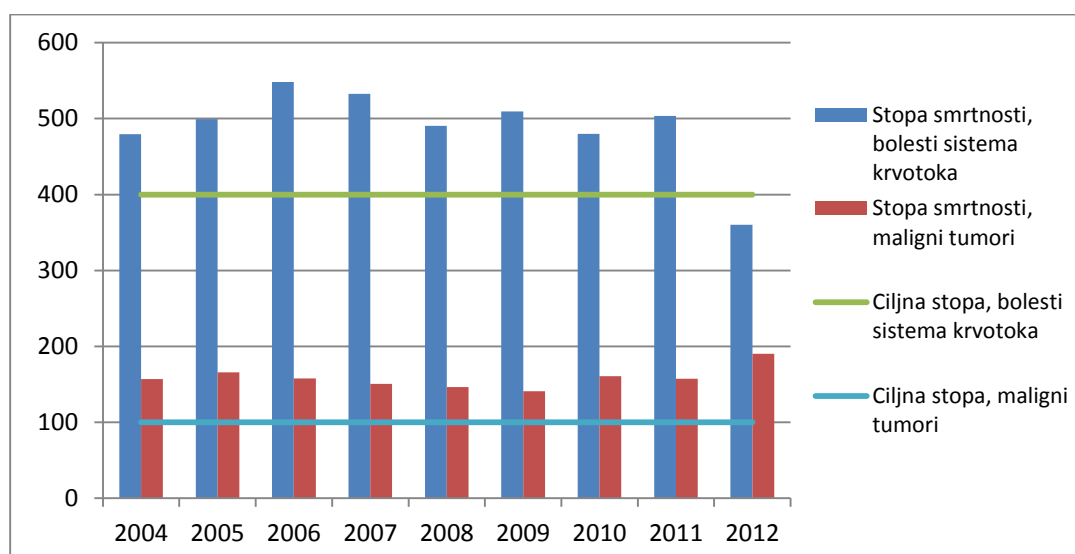
Izvor: Ministarstvo zdravlja / Institut za javno zdravlje

Grafik 4-10 pokazuje trend rasta novoregistrovanih slučajeva HIV i HIV/ AIDS tokom perioda implementacije MRC, što predstavlja nepovoljan razvoj događaja i ukazuje na činjenicu da je

održavanju niske stope prevalencije HIV/ AIDS-a potrebno posvetiti više pažnje u narednom periodu. Najveći rast stopa registrovan je u 2013. godini.

Kad je riječ o rasprostranjenosti i posljedicama tuberkuloze, zabilježena su pozitivna kretanja kod svih pokazatelja. Kod stope novoregistrovanih slučajeva evidentan je kontinuiran pad što je rezultiralo smanjenjem stope više od dva puta u 2015. u odnosu na 2004. godinu. U isto vrijeme zabilježen je blagi pad kod učešća oboljelih od multirezistentne u ukupnom broju oboljelih od tuberkuloze²³. Stopa smrtnosti od tuberkuloze prepolovljena je u periodu implementacije MRC, s tim što je pokazatelj imao više značajnih oscilacija. Najviša vrijednost zabilježena je 2011. godine, od tada je primjetan značajan pad.

Grafik 4-11: Stope smrtnosti od bolesti sistema krvotoka i malignih tumora u odnosu na ciljne vrijednosti

Izvor: Ministarstvo zdravlja / Institut za javno zdravlje

U prvim godinama implementacije MRC, stopa smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti bila je u porastu. Od 2007. godine bilježi se blagi pad stope sve do 2012. godine kad je vrijednost ovog pokazatelja naglo (po prvi put) pala na nivo ispod ciljne vrijednosti²⁴. Kod smrtnosti od malignih oboljenja je, nažalost, zabilježen negativan trend: od 2009. godine, stopa smrtnosti je u porastu.

Kao što je već rečeno, zdravstvena statistika korišćena u analizama sprovođenja MRC odnosila se samo na cjelokupnu populaciju i na nacionalni nivo. U prethodnim MRC izvještajima je međutim konstatovano da je učestalost preventabilnih faktora rizika (kao što su pušenje, zloupotreba alkohola, neadekvatna ishrana, fizička neaktivnost, gojaznost) za nastanak hroničnih nezaraznih bolesti visoka i da postoje značajne razlike između gradskih i ruralnih domaćinstava, po regionima i zavisno od nivoa blagostanja domaćinstava. Takođe je konstatovano da je romska populacija u mnogo lošijoj situaciji od ostalog stanovništva.

²³ Kada je riječ o multirezistentnoj tuberkulozi i uopšte o pojavi rezistentnosti, bitno je napomenuti da racionalna upotreba lijekova, posebno antibiotika, predstavlja značajan izazov u Crnoj Gori. U tu svrhu donijeti su nacionalna politika racionalne upotrebe i smjernice za propisivanje antibiotika.

²⁴ Podaci o umiranju u periodu od 2010. do 2012. godine su još uvijek preliminarni, te je to potrebno imati u vidu prilikom tumačenja.

4.1.7 MRC 7: Obezbijediti održivost životne sredine

Zadaci i indikatori

1. Integrirati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa
 - udio površina zaštićenih radi očuvanja biodiverziteta
 - udio morskih ekosistema u ukupno zaštićenoj površini
 - udio površina pod šumama
 - broj prekoračenja dozvoljenih koncentracija PM10 u Podgorici godišnje
 - emisije gasova staklene bašte
 - energetska intenzitet
 - udio energije proizvedene iz obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji energije
 - stepen antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda
2. Do 2015. godine umanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima
 - gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima
 - stepen priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima
 - stepen prečišćavanje otpadnih voda

Ocjena stanja

Uprkos značajnom napretku ostavrenom tokom perioda implementacije MRC, cilj 7 nije ostvaren: ciljne vrijednosti su dostignute kod 4 od 11 utvrđenih pokazatelja, vrijednost jednog pokazatelja je blizu projektovanog nivoa, dok za preostalih 6 pokazatelja ciljna vrijednost nije dostignuta.

Zadatak 1 je djelimično ispunjen. Vrijednosti indikatora (za posljednje godine za koje su dostupni) su iznad projektovanih ciljnih vrijednosti za 2015. godinu za zaštićena područja, površinu pod šumama, emisije gasova staklene bašte (GHG) i proizvodnju energije iz obnovljivih izvora (OIE), dok su blizu projektovanog nivoa za energetska intenzitet. U Crnoj Gori i dalje nema zaštićenih područja u moru, što umanjuje održivost životne sredine mora i obalnog područja. Značajni zaostaci u odnosu na ciljne vrijednosti indikatora zabilježeni su kod koncentracija PM10 čestica (kao bitnog pokazatelja kvaliteta vazduha) u Podgorici i stepena antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda.

Zadatak 2 nije ispunjen budući da su vrijednosti sva tri indikatora u 2015. godini značajno ispod ciljnih.

Tabela 4-10 sadrži najbolje podatke dostupne za različite indikatore u vrijeme pisanja ovog Izvještaja. Problem dostupnosti i kvaliteta podataka u oblasti životne sredine apostrofirani je više puta tokom implementacije MRC. U nekim slučajevima, preporuke za poboljšanja dale su dobre rezultate. Pozitivan primjer je stepen antropogenog uticaja na kvalitet voda gdje su, poslije početnih problema vezanih za nadležnost i metodologiju/ definicije, razriješena otvorena pitanja i generisana solidna serija podataka. Kroz višegodišnji rad na poboljšanju inventara gasova staklene bašte takođe je korigovana i kompletirana serija podataka za GHG emisije uzrokovane ljudskim aktivnostima.

Tabela 4-10: Pokazatelji za odabrane godine i ocjena ostvarenosti zadataka kod MRC 7

Indikatori	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Ciljna vrijednost	Status 2015
Zadatak # 1 – Integrirati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa									
Udio površina zaštićenih radi očuvanja biodiverziteta (%)	7,14	9,04	9,04	9,04	9,04	9,04	12,8%	10	
Udio morskih ekosistema u ukupno zaštićenoj površini (%)	0	0	0	0	0	0	0	3	
Udio zemljišta pokrivenog šumama (%)	54	54	54	69,7	69,4	69,4	69,4	54	
Broj prekoračenja graničnih vrijednosti [i granica tolerancije] PM10 u Podgorici	-	41 [1]	89 [27]	79 [18]	64 [19]	78	82	< 35	
Antropogene emisije GHG (t CO2 eq/ stanovniku)	6,97	6,30	6,48	5,76	5,12	-	-	5,6	
Energetski intenzitet (MJ/ 000 EUR-2000)	34,56	29,77	-	29,9	30,21	-	-	28,49	
Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji (%)	27,4	52,0	33,2	37,9	56,8	47,6	-	27,7	
Stepen antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda (%)	-	31,2	35,8	37,6	29,3	29,1	34,4	15,0	
Zadatak # 2 - Do 2015. godine umanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima									
Gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima (%)	35-85	30-77	32-72	61,0	63,0	61,3	58,4	30,0	
Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima	60,0	65,0	65,5	65,5	68,7	68,7	68,3	85,0	
Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine (%)	10,0	18,0	18,0	18,0	20,0	20,0	25,8	60,0	

Izvori: Ministarstvo održivog razvoja i turizma/ Agencija za životnu sredinu; Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja; Ministarstvo ekonomije; MONSTAT; Zahod za hidrometeorologiju i seizmologiju

Napomena: crvena boja u koloni „status 2015“ znači da ciljna vrijednost nije postignuta; narandžasta da nije postignuta ali joj se vrijednost pokazatelja u poslednjoj godini implementacije MRC veoma približila; zelena boja znači da je ciljna vrijednost postignuta

Za energetski intenzitet međutim nije došlo do potrebnog poboljšanja. Prema informacijama dobijenim u procesu pripreme MRC izvještaja 2016, ni Ministarstvo ekonomije ni MONSTAT ne računaju kontinuirano vrijednost ovog važnog pokazatelja. Zbog toga su u pripremi prethodnih MRC izvještaja analizirani podaci iz više izvora (sve do sada korišćene serije mogu se vidjeti u [dodatku 1](#)). Konačne ocjene u ovom završnom Izvještaju date su na osnovu podataka koji su proračunati i procijenjeni u Ministarstvu ekonomije prilikom izrade Strategije razvoja energetike. Iako ni ova serija nije kompletna, ona obuhvata (u odnosu na ostale) najveći broj godina u posmatranom periodu i pokazuje trend sličan onima koji se mogu vidjeti u drugim analizama energetskog intenziteta u Crnoj Gori. Budući da je za potrebe Strategije razvoja energetike ovaj pokazatelj izražen u megadžulima (MJ) po jedinici BDP-a (1.000 eura iz 2000. godine), ciljna vrijednost koja je originalno postavljena u implementaciji MRC (262,2 kg naftnog ekvivalenta na 1.000 eura BDP-a) preračunata je na ovu jedinicu mjere.

Tokom procesa implementacije MRC pokazalo se takođe da ulazni podaci za izračunavanje pokazatelja kod zadatka 2 koji se dobijaju od lokalnih vodovodnih i kanalizacionih preduzeća nijesu uvijek bili precizni. Ovo je, u kombinaciji sa poteškoćama u definisanju urbanih područja u opštinama i razdvajanju podataka koji se na njih odnose, uslovilo određene oscilacije i prilagođavanja podataka iz godine u godine. Ipak, generalna ocjena je da je preciznost podataka unaprijeđena tokom vremena i da stope prezentirane u [tabeli 4-10](#) daju dosta realnu sliku o gubicima u vodosnabdijevanju, stepenu

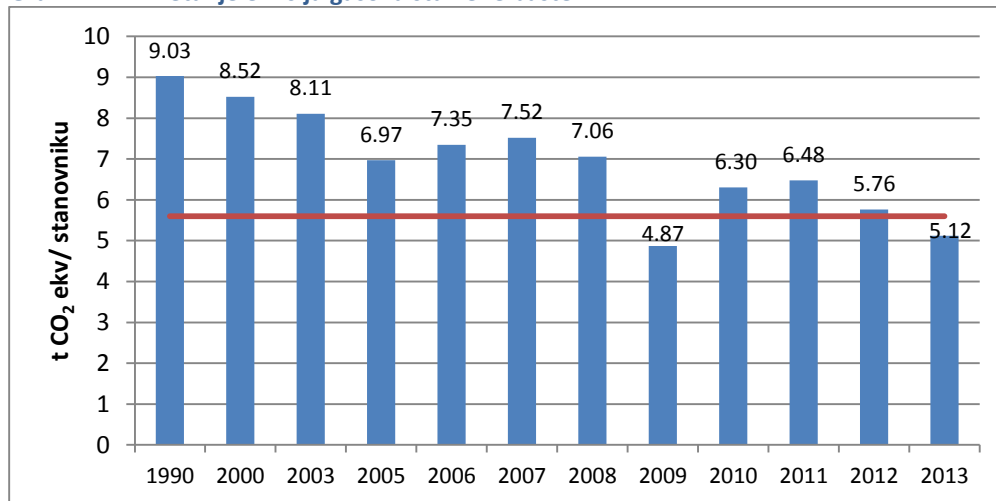
priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima i tretmanu otpadnih voda, te da su trendovi koje ovi podaci pokazuju neupitni.

Trendovi i nejednakosti

Kod pokazatelja vezanih za udio zaštićenih i teritorija pod šumama primjetan je skokoviti progres koji korespondira sa momentima proglašenja novih zaštićenih područja odnosno sa završetkom *Nacionalne inventure šuma* kojom su obezbijeđeni ažurirani podaci o površini šuma i šumskog zemljišta u Crnoj Gori. Veoma je pozitivno što su obje ciljne vrijednosti za 2015. godinu premašene – u slučaju površine pod šumama značajno.

Kod indikatora potrošnje i proizvodnje energije kao i kod GHG emisija zabilježen je pozitivan trend tokom perioda 2000 – 2015. godina i u odnosu na polaznu 1990. godinu: energetska intenzitet i emisije gasova staklene bašte su smanjeni, dok je udio obnovljivih izvora energije (OIE) u ukupnoj potrošnji porastao (vidjeti grafike 4-12 – 4-14).

Grafik 4-12: Kretanje emisija gasova staklene bašte

U periodu 1990 – 2013. godine²⁵ GHG emisije smanjenje su za preko 40% - sa 9,03 na 5,12 tona CO₂ ekvivalenta po stanovniku, čime je ne samo postignuta MRC ciljna vrijednost (5,6 t CO₂ ekv *per capita*, obilježena linijom na grafiku) već je ostvareno smanjenje koje prevazilazi ciljeve evropske klimatske politike za period do 2020 i u skladu je sa ciljevima do 2030. godine²⁶. Najniža vrijednost pokazatelja zabilježena je 2009. godine kada je došlo do osjetnog pada ekonomskih aktivnosti i manje potrošnje energije (sagorijevanje fosilnih goriva je najznačajniji izvor GHG). Ekonomski rast 2010. i 2011. doprinio je kratkoročnom preokretanju trenda i rastu emisija da bi od 2012. godine (kada je takođe zabilježen pad BDP-a od 2,7%) ponovo došlo do smanjenja.

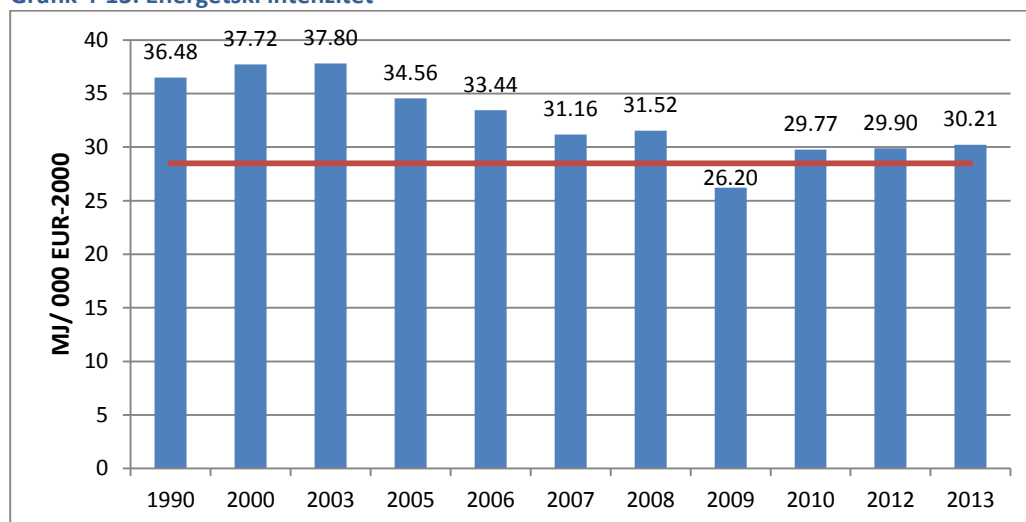
I kod kretanja pokazatelja energetske intenziteta vidljiva je korelacija sa nivoom ekonomske aktivnosti u zemlji. Energetski intenzitet je odnos ukupne domaće potrošnje energije (Gross Inland Consumption ili GIC) i BDP-a koji u stvari pokazuje koliko se energije troši u nacionalnoj ekonomiji da bi se proizvela jedinica BDP-a. Nizak stepen energetske intenziteta poželjan je ne samo sa stanovišta zaštite životne sredine već i za konkurentnost ekonomije, tako da je pad koji je zabilježen u periodu implementacije MRC dvostruko važan. Ovo tim prije što međunarodna poređenja pokazuju da

²⁵ GHG inventari rade se u tekućoj za pretprošlu godinu (x-2) tako da se posljednji dostupni podatak odnosi na 2013. godinu.

²⁶ *Zeleni papir* iz 2013. godine (COM(2013) 169 final, *Green Paper: A 2030 framework for climate and energy policies*) predviđa na primjer smanjenje emisija od 40% do 2030. u odnosu na 1990. godinu.

crnogorska ekonomija spada u red energetski intenzivnih²⁷. Energetski intenzitet bio je najniži 2009. godine (26.2 MJ/ 000 EUR-2000) kada je pao ispod MRC ciljne vrijednosti (obilježene crvenom linijom na grafiku 4-13), da bi se u periodu od 2010. godine ponovo vratio na nivo od oko 30 MJ/ 000 EUR-2000. Preračunata MRC ciljna vrijednost je 28,5 MJ/ 000 EUR-2000 (dok je originalna bila izražena u kg naftnog ekvivalenta na 1.000 eura BDP-a).

Grafik 4-13: Energetski intenzitet

Izvor: Ministarstvo ekonomije

Udio energije proizvedene u OIE²⁸ značajno je oscilirao tokom perioda implementacije MRC. Na grafiku 4-14 se vidi više oštih promjena u kretanju pokazatelja, pri čemu su najviše vrijednosti zabilježene u 2010. i 2013. godini. Ovih godina je više od 50% ukupno potrošene energije proizvedeno u OIE, što je izrazito povoljno i dvostruko više od MRC ciljne vrijednosti (27,7%). Bitno je međutim istaći da ovi špicevi u učešću obnovljive u ukupnoj potrošnji energije nijesu rezultat stavljanja u pogon novih OIE ili drugih značajnih promjena u energetskom miks. Umjesto toga, oni se mogu pripisati izrazito povoljnim (sa stanovišta proizvodnje hidro-energije) hidrološkim uslovima kakvi su na primjer zabilježeni 2010. godine ili smanjenom kapacitetu rada termoelektrane Pljevlja. Čak i kad se apstrahuju ovi faktori, evidentan je snažan trend rasta u učešću OIE u ukupnoj potrošnji.

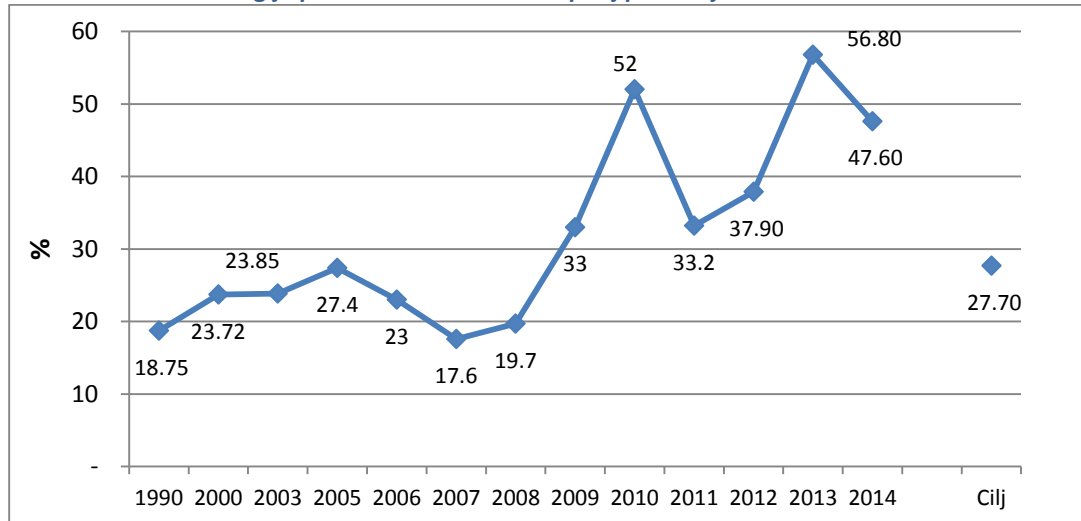
Imajući međutim u vidu da se značajan dio postignutih rezultata (posebno u godinama sa najvećim udjelom OIE) može pripisati spletu povoljnih okolnosti, kao i planove za izgradnju novog energetskog postorjenja koje će koristiti ugalj kao pogonsko gorivo, neophodni su kontinuirani i sistematski naponi da bi se osigurala stabilnost i trajnost trenda koji se pokazao tokom implementacije MRC. Jedino je na taj način moguće garantovati postizanje i održavanje nacionalnog cilja za učešće obnovljivih izvora energije od 33% koji je Crnoj Gori određen u okviru Energetske zajednice zemalja jugoistočne Evrope²⁹.

²⁷ Analize Nacionalnog izvještaja o razvoju po mjeri čovjeka 2014 - Resursna efikasnost i održivi razvoj po mjeri čovjeka, pokazuju na primjer da je crnogorska ekonomija višestruko energetski intenzivnija od EU prosjeka.

²⁸ Energija iz velikih i malih hidroelektrana, energija dobijena iz biomase, te energija sunca i vjetra.

²⁹ Cilj je definisan u skladu sa zahtjevima Direktive 2009/28/EZ, računajući da je u referentnoj 2009. godini udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj finalnoj potrošnji energije u Crnoj Gori iznosio 26,3%. Izvještaj o napretku Crne Gore u implementaciji Direktive 2009/28/EZ, koji je dostavljen Energetskoj zajednici krajem 2014. godine navodi da je udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj finalnoj potrošnji energije u 2012. godini iznosio 28,5%, a u 2013. godini 31,0%. Ministarstvo ekonomije i MONSTAT do kraja pripreme MRC izvještaja 2016 nisu usaglasili način obračuna i ulazne podatke za relevantni MRC pokazatelj.

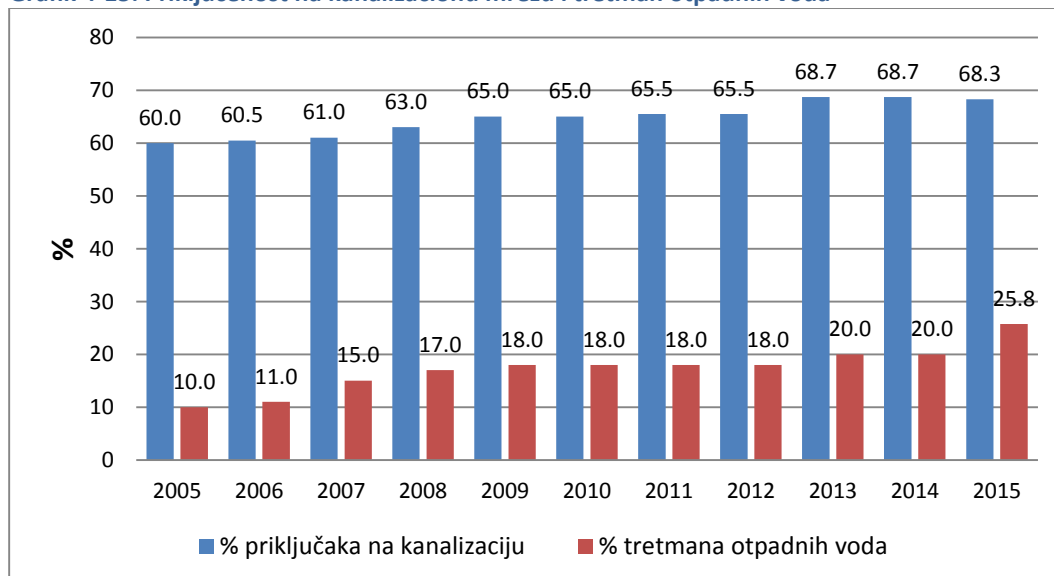
Grafik 4-14: Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji

Izvor: MONSTAT

Što se tiče kvaliteta vazduha i pritiska na površinske vode, ne može se nedvosmisleno utvrditi da li je trend u periodu implementacije MRC pozitivan ili negativan budući da podaci osciliraju iz godine u godinu. Izvjesno je da je u obje oblasti stanje u 2015. godini značajno gore od projektovanog nivoa za postizanje MRC 7. Najpovoljnija vrijednost broja prekoračenja graničnih vrijednosti PM10 u Podgorici zabilježena je 2010. godine, što se vjerovatno može povezati sa nižom ukupnom potrošnjom energije u tom periodu. Stepen uticaja na površinske vode je značajno viši tokom poslednje decenije nego u periodu do 2006/ 2007. godine, što predstavlja razlog za brigu. Kako je najveći izvor zagađivanja površinskih voda ispuštanje neprečišćenih otpadnih voda, zadovoljavajuće poboljšanje ovog pokazatelja može se očekivati po izgradnji postrojenja za prečišćavanje voda u većem broju opštinskih centara.

Grafik 4-15: Prikličenost na kanalizacionu mrežu i tretman otpadnih voda

Trendovi su povoljni za sve indikatore (dva su prikazana na grafiku 4-15) kod zadatka 2, iako je stanje u 2015. godini daleko ispod vrijednosti projektovanih za ispunjenje cilja 7. Tako je na primjer procenat prikličenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima tokom perioda implementacije MRC porastao za skoro 15%, dok je stepen prečišćavanja otpadnih voda porastao 2,5 puta (sa 10% na preko

25% ukupne količine otpadnih voda). Vrijednosti oba pokazatelja prikazana na grafiku 4-15 bitno zaostaju za ciljnim od, redom, 85% i 60%.

Osim pokazatelja vezanog za koncentracije PM10 u Podgorici, svi ostali indikatori kod zadatka 1 za MRC 7 su nacionalnog karaktera tj. izvode se za cijelu teritoriju zemlje tako da nije moguće analizirati eventualne nejednakosti. U okviru sprovođenja NSOR (odnosno ciljeva održivog razvoja) predviđeno je da se u narednom periodu praćenje koncentracija PM10 proširi i na Pljevlja i Nikšić. Planirani ciljni ishod je da vrijednosti ovog pokazatelja budu u zakonom propisanim granicama do 2030. godine.

Analiza razlika u indikatorima koji se prate kod zadatka 2 po opštinama nije rađena u okviru implementacije MRC ali jeste predmet pažnje strategija i planova za vodosnabdijevanje i prikupljanje i tretman otpadnih voda. U dosadašnjem periodu, fokus kod rješavanja ovih problema bio je na velike aglomeracije, obalno područje i osjetljive zone (u samim ili u okolini zaštićenih područja i sl.).

4.1.8 MRC 8: Obezbijediti globalno partnerstvo za razvoj

Oblasti koje se prate

1. *Koordinacija međunarodne donatorske pomoći*
2. *Razvoj i primjena informaciono-komunikacionih tehnologija*

Za razliku od ostalih 7 ciljeva, kod MRC 8 nijesu postavljene ciljne vrijednosti koje je trebalo dostići do kraja 2015. godine. Umjesto toga, napredak u ostvarivanju ovog cilja je od 2010. godine praćen kroz godišnje izvještaje o promjenama koje su se dešavale u oblastima koordinacije međunarodne donatorske pomoći i razvoja i primjene informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT). Kad je riječ o koordinaciji međunarodne pomoći, izvještaji su u poslednjih nekoliko godina fokusirani na pretprijetnu pomoć EU. U obje oblasti koje se prate u okviru MRC 8 iz godine u godinu evidentirana su pozitivna kretanja.

Koordinacija međunarodne donatorske pomoći

Kroz Instrument pretprijetne podrške IPA 2014 – 2020 za 2014. programsku godinu Crnoj Gori je odobreno 17 akcijskih dokumenata ukupne vrijednosti od 39,2 miliona eura. Od ovoga će se 6 akcija (ukupne vrijednosti 14,7 miliona eura, nacionalno kofinansiranje 0,3 miliona) sprovesti direktnim a preostalih 11 (ukupne vrijednosti 24,5 miliona eura, nacionalno kofinansiranje 3,2 miliona) indirektnim modelom upravljanja.

U okviru ovog programa za 2015. godinu finansiraće se 6 akcija ukupne vrijednosti od 36,55 miliona eura sredstava IPA. Podrška je odobrena za sektore Demokratija i upravljanje, Vladavina prava i temeljna prava, Obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika i Poljoprivreda i ruralni razvoj. Za ovaj program je specifično to što je Evropska komisija po prvi put odobrila direktnu budžetsku podršku za unapređenje integrisanog upravljanja granicama u iznosu od 20 miliona eura. Odobren je trogodišnji sektorski operativni program za sektor Obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika ukupne vrijednosti 18 miliona eura, od čega je iz programa IPA 2015 odobreno 5 miliona eura.

U okviru poziva *Zapadnobalkanskog investicijskog okvira* za dodjelu sredstava za podršku infrastrukturnim projektima za 2015. godinu, Crna Gora je predložila dva projekta u oblastima energetike i saobraćaja³⁰ s ukupnim iznosom bespovratne podrške EU od 45 miliona eura. Projekti su odobreni od strane Evropske komisije. Crna Gora, uz Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, učestvuje u *Regionalnom stambenom programu* (RSP), čiji je cilj finansiranje trajnih stambenih rješenja za lica raseljena iz bivših jugoslovenskih republika. Vrijednost programa za Crnu Goru iznosi 27 miliona dolara i do kraja 2015. godine odobrena su četiri stambena projekta u Nikšiću, Pljevljima, Podgorici i Beranama.

Pored toga, tokom 2015. nastavljeno je unapređivanje sektorskih planskih dokumenata, veoma važnih za srednjoročno sagledavanje potreba određenih sektora, a otpočelo je i programiranje IPA 2016 i 2017. Planiranje je sprovedeno u skladu s alokacijama definisanim *Indikativnim strategijskim dokumentom Crne Gore za IPA II* (prema kome će finansijska podrška EU Crnoj Gori u periodu 2014 – 2020 iznositi 270,5 miliona eura). Pregled planiranih sektora i iznosa dat je u [tabeli 4-11](#).

Tabela 4-11: Pregled planiranih sektora i iznosa za finansijsku podršku EU Crnoj Gori u periodu 2014-2020. godine

	Sektor	Iznos
1.	Demokratija i upravljanje	46,9 miliona EUR
2.	Vladavina prava i temeljna prava	52,3 miliona EUR
3.	Životna sredina i klimatska akcija	37,5 miliona EUR
4.	Saobraćaj	32,1 miliona EUR
5.	Konkurentnost i inovacije	21,2 miliona EUR
6.	Obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika	28,1 miliona EUR
7.	Poljoprivreda i ruralni razvoj	52,4 miliona EUR

Tokom 2015. godine nastavljeno je i sprovođenje projekata u okviru I i II komponente IPA I. Kada je riječ o III i IV komponenti, radilo se na pripremi tenderske dokumentacije i objavljivanju tendera za projekte u okviru dva operativna programa: *Regionalni razvoj 2012 – 2013* i *Razvoj ljudskih resursa 2012 – 2013*. U okviru V komponente, nastavljene su aktivnosti na unapređivanju finansijske i upravljačke kontrole i pripremi paketa akreditacije za ovu oblast.

Evropska komisija je usvojila *Višekorisički program IPA 2015* i otpočela definisanje prioritetnih oblasti podrške iz *Višekorisičkog programa IPA 2016*.

Takođe, nastavljena je realizacija projekata u okviru osam bilateralnih i transnacionalnih programa u kojima Crna Gora učestvuje. Pregled *Programa prekogranične saradnje* za 2015. godinu dat je ispod:

- Albanija – Crna Gora – realizovano osam projekata (ukupna vrijednost projekata u Crnoj Gori je 2,6 miliona eura, nacionalno kofinansiranje 0,5 miliona);
- Bosna i Hercegovina – Crna Gora – ugovoreno je jedanaest od ukupno dvanaest projekata preporučenih za finansiranje (njihova vrijednost je 1,4 miliona eura, nacionalno kofinansiranje 0,13 miliona);
- Kosovo – Crna Gora – raspisan je ponovljeni Prvi poziv za dostavljanje prijedloga projekata za podršku ekonomskom, ekološkom i društvenom razvoju u prihvatljivim oblastima; ukupna vrijednost 9 odabranih projekata u Crnoj Gori je 1,8 miliona eura;

³⁰ Radi se o projektima interkonekcije prenosnih sistema Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine 400kV dalekovodom (ukupne vrijednosti 127 miliona eura, od čega je grant EU 25 miliona eura) i rekonstrukcije mostova na željezničkoj pruzi Bar-Vrbnica (ukupna vrijednost 40 miliona eura, od čega je grant EU 20 miliona eura).

- Hrvatska – Crna Gora – u implementaciji je bilo devet projekata, pet iz Drugog poziva i četiri iz Trećeg. Ukupna vrijednost pet realizovanih projekata Drugog poziva u Crnoj Gori je 1,3 miliona eura (nacionalno kofinansiranje 0,2 miliona).
- Srbija – Crna Gora – realizovan je jedan projekat finansiran u okviru Drugog poziva, vrijednosti oko 90,000 eura (nacionalno kofinansiranje oko 37.000 eura).

U okviru *Jadranskog prekograničnog programa*, tokom 2015, realizovano je 33 projekata. Ukupna vrijednost projekata iznosi 140,4 miliona eura, dok je njihova vrijednost u Crnoj Gori 8,7 miliona.

Kada je riječ o regionalnoj i teritorijalnoj saradnji, tokom 2015. usvojene su konačne verzije operativnih programskih dokumenata za dva trilateralna programa *Interreg Program Hrvatska – Bosna i Hercegovina – Crna Gora* i *Interreg Program Italija – Albanija – Crna Gora*, te tri transnacionalna programa – Dunavski, Jadransko-jonski i Mediteranski. Tokom 2015. objavljeni su prvi pozivi za dostavljanje prijedloga projekata u okviru transnacionalnih programa.

Na osnovu dostupnih informacija može se zaključiti da se projekcija IPA fondova sprovodi planiranim dinamikom, tj. da se projekti sprovode u skladu sa ugovorima i planom aktivnosti.

Razvoj i primjena informaciono-komunikacionih tehnologija

Svjesna značaja razvoja i primjene ICT-a Crna Gora je u prethodnom periodu napravila značajne korake u pravcu razvoja ovog tržišta. Kao što je predstavljeno u *Digitalnoj Agendi za Evropu* i prepoznato nacionalnim strateškim dokumentom, rast broadband tržišta je prepoznat kao jedna od ključnih platformi za cjelokupni društveno-ekonomski razvoj i mora predstavljati državni prioritet kod svih razvijenih tržišta. Očekuje se usvajanje *Strategije razvoja informacionog društva Crne Gore do 2020. godine*, koja bi trebalo da dodatno ojača razvojni segment ICT-a.

Preduzet je niz koraka u cilju razvoja informacionog društva koji su dali rezultate. Na Svjetskom ekonomskom forumu prema Indeksu spremnosti mreže (ISM) Crna Gora se nalazi na 56. poziciji od 143 zemlje (2012. godine nalazila se na 46. mjestu). Primjera radi, istu vrijednost indeksa (4,3) imaju Italija, Hrvatska i Mađarska. Prema ovom indeksu Crna Gora prednjači po razvoju informacionog društva u regionu. Visoko je ocijenjena i kada su u pitanju *government online service index*, indeks konkurencije za internet i telefoniju, uspjeh vlasti u promociji ICT-a, efikasnosti vlasti u upotrebi ICT-a, te važnost ICT-a u vladinoj viziji. Po pokrivenosti teritorije mobilnim signalom Crna Gora dijeli prvu poziciju sa još 33 zemlje.

Tržište telekomunikacija u Crnoj Gori je u značajnoj mjeri liberalizovano i prisutna je konkurencija u tržištu fiksne i mobilne telefonije, međunarodnom saobraćaju, internet servisima i fiksnom bežičnom pristupu.

Prepoznajući važnost elektronskih komunikacija za razvoj ekonomije tokom 2015. godine se radilo na podsticanju investicija za razvoj fiksnih i mobilnih komunikacionih mreža kroz punu implementaciju zakona, valorizaciju telekomunikacione infrastrukture u državnom vlasništvu i valorizaciju digitalne dividende, odnosno frekvencijskog spektra koji je “oslobođen” po okončanju procesa digitalizacije radio-difuzije.

Ukupan broj fiksnih širokopojsnih priključaka preko kojih se obezbjeđuje pristup internetu je u stalnom porastu i na kraju 2015. godine iznosio je 96.810. Penetracija fiksnog širokopojsnog pristupa internetu (ADSL, FTT, KDS-, WiMAX i dr.) iznosila je 18,1% u odnosu na broj stanovnika, odnosno 57,7 % u odnosu na broj domaćinstava.

Pored povećanja broja korisnika fiksnog širokopojasnog pristupa internetu, došlo je i do promjena u strukturi korisnika prema tehnologijama pristupa. Najveće promjene su se desile kod učešća ADSL i FTTH priključaka. Za posljednjih pet godina učešće ADSL priključaka je sa 78% palo na 59%, dok je učešće FTTH priključaka sa 1% poraslo na 16%. Instalirano je oko 50.000 FTTH priključaka, od kojih je 19.000 aktivno. Više od četvrtine domaćinstava ima mogućnost za uključanje FTTH priključka, ali svega 10% domaćinstava koristi FTTH priključak.

Ukupan broj prepaid i postpaid korisnika mobilnih usluga koji su pristupili internetu tokom decembra 2015. iznosio je 326.006 od čega je 271.333 koristilo isključivo 3G tehnologiju pristupa. Uzimajući u obzir sve aktivne korisnike, odnosno one koji internetu pristupaju i putem pametnih telefona i data SIM kartica, penetracija usluge širokopojasnog pristupa internetu putem mobine mreže u Crnoj Gori iznosi 52,6%.

Penetracija mobilne telefonije iznosi 176,5% i jedna je od najvećih u svijetu. Broj korisnika usluge pristupa internetu je u stalnom porastu. Penetracija fiksnog širokopojasnog pristupa iznosi 53,3 odsto, dok je penetracija mobilnog širokopojasnog pristupa 61 odsto. Podaci koji se odnose na nivo penetracije broadband usluga prikazani su tabeli 4-12.

Tabela 4-12: Nivo penetracije broadband usluga u Crnoj Gori po godinama³¹

Indikatori	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Penetracija za fiksni broadband	8,5%	11.6%	13.3 %	14.3%	15.4%	16.8%	18,1%
Penetracija za mobilni broadband ³²	3,4%	5.5%	10.4 %	10.2%	12.8%	10.4%	8,7%

4.2 Uspjesi u ostvarivanju MRC

Ključni uspjesi

Implementacija MRC u Crnoj Gori bila je djelimično uspješna: od ciljeva kod kojih su postavljeni kvantifikovani reperi uspješnosti (ciljne vrijednosti), jedan je u potpunosti ostvaren (MRC 5), dva su djelimično ostvarena (MRC 4 i 6), kod jednog cilja vrijednosti pokazatelja su se veoma približile projektovanom nivou (MRC 2), dok tri cilja (MRC 1, 3 i 7) nijesu ostvarena. Kod MRC 8 zabilježen je zadovoljavajući napredak.

Najznačajniji uspjesi postignuti su kod zdravstvenih ciljeva. Prema raspoloživim podacima, zadatak formulisan kod MRC 5 – da se održi i unaprijedi reproduktivno zdravlje majki – u potpunosti je ispunjen. Kod MRC 4, ispunjeni su zadaci 1 i 3 – da se smanje opšte stope smrtnosti odojčadi i djece do 5 godina starosti, kao i stopa smrtnosti djece 0 – 4 godina uzrokovane nezgodama. Zadatak 2 koji se odnosi na imunizaciju nije ispunjen. Što se tiče MRC 6, zadatak da se smanji rasprostranjenost i smrtnost od tuberkuloze (zadatak 2) je ispunjen (uz zaostajanje za ciljnom vrijednošću kod obolijevanja od multirezistentne tuberkuloze). Kad je riječ o zadatku 3 odnosno smanjenju smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti, uspjeh je bio polovičan: ciljna vrijednost je dostignuta za bolesti sistema krvotoka ali ne i za maligne tumore. Konačno, zadatak 1 koji se odnosi na zadržavanje niske stope prevalencije HIV/AIDS-a nije ispunjen.

Iako ciljne vrijednosti nijesu faktički dostignute, značajan uspjeh je postignut i kod MRC 2 gdje su zabilježeni pozitivni trendovi i približavanje ciljnim vrijednostima za obuhvat djece predškolskim i

³¹ Izvor: Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost

³² Broj korisnika koji su pristupili internetu putem Data kartice koje se isključivo koriste za pristup internetu.

osnovnoškolskim vaspitanjem i obrazovanjem (zadaci 1 i 2). Procjena je da je zadatak 3 vezan za postizanje niske stope nepismenosti starijih od 10 godina ispunjen.

MRC 7 nije ostvaren ali je postignut značajan napredak i u nekim slučajevima (kod 4 od 11 pokazatelja) postizanje ciljnih vrijednosti. Zadatak 1 koji se tiče integracije principa održivog razvoja u državne politike i programe kao i zaustavljanja gubitka ekoloških resursa je djelimično ispunjen. Drugi zadatak – da se smanji udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima – nije ispunjen; trendovi su međutim bili pozitivni kod sva tri pokazatelja koja su praćena u okviru zadatka 2.

Najgori rezultati postignuti su kod ciljeva 1 i 3 gdje nije dostignuta nijedna od ciljnih vrijednosti. Kod cilja 3 donekle ohrabruju pozitivni trendovi kod svih pokazatelja dok je kod cilja 1 to bio slučaj samo ograničeno i to sa pokazateljima nezaposlenosti.

Uspjehe u implementaciji MRC ne treba ograničiti samo na one ciljeve/ zadatke/ pokazatelje kod kojih su ciljne vrijednosti dostignute. Kao što je već pomenuto, u nekim slučajevima zabilježeni su snažni pozitivni trendovi pa je uprkos činjenici da je rezultat u poslednjoj godini implementacije (za koju su podaci dostupni) i dalje bio ispod zacrtanog cilja, takve primjere moguće kvalifikovati kao uspjeh.

Pregled uspjeha koji su identifikovani u toku pripreme MRC izvještaja 2016 – kako za ciljeve koji su ostvareni tako i za one koji nijesu – dat je u tabeli 4-13.

Tabela 4-13: Ključni uspjesi u implementaciji MRC

MRC 1 (nije ostvare)	<ul style="list-style-type: none"> • Stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima su u 2013. godini gotovo prepolovljene u odnosu na 2012. • Blagi pad (za nekoliko procentnih poena) opšte i stope nezaposlenosti mladih tokom poslednjih nekoliko godina • Smanjenje rodnih nejednakosti kod nezaposlenosti
MRC 2 (blizu ostvarenja)	<ul style="list-style-type: none"> • Kontinuiran rast stope obuhvata djece predškolskim obrazovanjem • Kontinuiran rast stopa upisa i završetka osnovne škole • Uspješna primjena koncepta inkluzivnog obrazovanja, smanjenje nejednakosti (posebno za djecu Rome, djecu sa posebnim potrebama)
MRC 3 (nije ostvare)	<ul style="list-style-type: none"> • Stopa nezaposlenosti žena je prepolovljena, stopa zaposlenosti porasla za oko 10 procentnih poena • Značajan rast kod svih pokazatelja učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou
MRC 4 (djelimično ostvaren)	<ul style="list-style-type: none"> • Pad stopa mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina znatno ispod ciljnih vrijednosti
MRC 5 (ostvaren)	<ul style="list-style-type: none"> • Od 2007. godine nije bilo smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću, porođaj i postporođajni period; svi porođaji odvijaju se u prisustvu kvalifikovanog osoblja
MRC 6 (djelimično ostvaren)	<ul style="list-style-type: none"> • Stopa novoregistrovanih slučajeva tuberkuloze smanjena za više od dva puta; prepolovljena stopa smrtnosti od tuberkuloze • Smanjenje stope smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti ispod ciljne vrijednosti
MRC 7 (nije ostvare)	<ul style="list-style-type: none"> • Povećanje površine zaštićenih područja i površine pod šumama iznad zacrtanih ciljnih vrijednosti • Postizanje cilja za smanjenje GHG emisija odnosno pad emisija za više od 40% u odnosu na 1990. godinu • Povoljan trend kod energetskeg intenziteta; značajno premašena MRC ciljna vrijednost za učešće energije iz OIE u ukupnoj potrošnji (posebno u 2010. i 2013. godini) • Povoljan trend kod svih pokazatelja vodosnabdijevanja i sakupljanja i tretmana otpadnih voda: pad gubitaka na vodovodnim mrežama; porast stepena priključenosti na kanalizaciju te porast stope prečišćavanja otpadnih za oko 2,5 puta
MRC 8	<ul style="list-style-type: none"> • Unaprijeđena koordinacija; povećani kapaciteti za apsorpciju pomoći, planiranje i upravljanje; razvoj ICT

Faktori koji su doprinijeli postizanju određenih ciljeva ili ubrzanom napretku

Uopšteno govoreći, kao glavni faktori koji su doprinijeli postignutim uspjesima mogu se izdvojiti dobra integrisanost MRC u sektorske politike i njihova kompatibilnost sa zahtjevima iz pridruživanja EU. Na ovaj način, ukupne reforme koje se sprovode u društvu doprinijele su implementaciji MRC a oni su na drugoj strani doprinijeli usmjerenosti politika i mjera na posebno osjetljive grupe. Drugi važni faktori koji su doprinijeli postignutim uspjesima su poboljšana koordinacija i uključenost društvenih aktera te snažna podrška (finansijska i tehnička) međunarodnih organizacija.

Kad je riječ o siromaštvu (**MRC 1**) jedini zaključak koji se može izvesti iz raspoloživih podataka je da su kretanja u ekonomiji (očekivano) imala direktan i brz uticaj na stope siromaštva: smanjenje ovih stopa koje je zabilježeno u pojedinim periodima implementacije MRC direktno korespondira sa ostvarenim ekonomskim rastom. Dostupni podaci međutim ne omogućavaju donošenje zaključka o tome kako su na pokazatelje siromaštva uticale mjere socijalne zaštite i sprovedeni razvojni programi. Nadležne institucije se u posljednje vrijeme nijesu bavile detaljnom analizom efekata javnih politika na siromaštvo pa ostaje nejasno kako je došlo do značajnog pada stopa siromaštva na sjeveru i u ruralnim predjelima u 2013. godini.

Kao što se vidi iz [tabele 4-13](#), kod zadataka vezanih za nezaposlenost (ukupnu i u odnosu na rod) i za zaposlenost žena (**MRC 1 i 3**), postignuta su određena poboljšanja. Tome su doprinijeli opšti i ciljani programi zapošljavanja, poboljšanje obrazovnog nivoa žena i drugi faktori.

U prethodnom periodu realizovan je veliki broj projekata i inicijativa koje su za cilj imale aktivne mjere zapošljavanja, promociju preduzetništva ili smanjivanje regionalnih razlika po pitanju nezaposlenosti.

Kroz *Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca* do sada su prošle četiri generacije učesnika (posljednjim ciklusom ovog Programa obuhvaćeno je 3.452 lica). Podaci o tome koliko je visokoškolaca nakon osposobljavanja našlo posao kod istog ili drugog poslodavca, koliko su im znanja i vještine stečene osposobljavanjem bile korisne za traženje i dobijanje posla, nijesu dostupni. Kad je u pitanju ekonomsko osnaživanje žena, posebno su relevantne aktivnosti Investiciono razvojnog fonda (IRF) Crne Gore koji je u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i UNDP-om otvorio dvije kreditne linije za žene sa ciljem da ih stimuliše da započnu i/ili nastave sopstveni biznis. Stimulacija se ogleda u nižim kamatnim stopama i posebno povoljnim uslovima za žene koje žive u sjevernim i manje razvijenim opštinama. Kroz realizaciju više programa podrške ženskom preduzetništvu, IRF je u 2015. godini finansirao ukupno 33 projekta čiji su nosioci žene.

Kod **MRC 2** učinjeni su značajni napori da se samostalno ili u saradnji sa međunarodnim organizacijama sprovedu preporuke prethodnih MRC izvještja³³. Ulaganja u obrazovanje porasla su za oko 50% u periodu 2006 – 2010. godine³⁴. Akcije usmjerene na povećanje obuhvaćenosti djece predškolskim obrazovanjem i vaspitanjem uključuju normativne, infrastrukturne i one koje su imale za cilj podizanje svijesti o značaju upisa djece u ustanove predškolskog vaspitanja. Akcije usmjerene ka povećanju kvaliteta i uslova rada u osnovnom obrazovanju bile su fokusirane na unapređenje postojeće infrastrukture kroz adaptaciju i osposobljavanje prostora u područnim ustanovama osnovnih škola i/ili

³³ Između ostalih, to su: a) raditi na smanjivanju regionalnih razlika u obuhvaćenosti djece predškolskim vaspitanjem; b) ravnomjernije rasporediti prostorne kapacitete za smještaj djece u predškolskim ustanovama; c) povećati obuhvat djece koja pripadaju osjetljivim grupama populacije (romska, djeca korisnika materijalnog obezbjeđenja porodice, djeca sa smetnjama u razvoju); d) proširiti i inovirati usluge predškolskog i osnovnog obrazovanja i kontinuirano osnaživati kapacitete zaposlenih.

³⁴ NSOR do 2030. godine

drugih javnih objekata. Pored ovih, sprovedene su brojne akcije za implementaciju koncepta inkluzivnog obrazovanja.

Jedan od instrumenata kojim se nastojalo raditi na smanjivanju regionalnih razlika u obuhvaćenosti djece predškolskim vaspitanjem su tzv. *interaktivne službe*. Uz podršku UNICEF-a na ovaj način se pokušalo odgovoriti na izazove i poteškoće u organizaciji predškolskog vaspitanja u geografski razuđenom, posebno ruralnom području. Interaktivne službe su do sada uspostavljene u Andrijevići, Beranama, Bijelom Polju, Danilovgradu, Plavu i Rožajama. Prema podacima Ministarstva prosvjete kroz sistem interaktivne službe je tokom 2015/2016. godine prošlo 261 dijete.

Uspostavljen je sistem praćenja i baza podataka o djeci i učenicima sa smetnjama u razvoju na centralnom i lokalnom nivou po tipu i smetnji. U MEIS-u (Montegrian Education Information System) je evidentirano 2.879 djece s posebnim obrazovnim potrebama u sistemu obrazovanja, a u resursnim centrima nalazi se još 171 dijete.

Programom pripremljenih vrtića za djecu romske i egipćanske populacije obuhvaćeno je 8 javnih predškolskih ustanova iz sva tri crnogorska regiona. Na ovaj način je u sistem predškolskog vaspitanja uključeno 108 djece. Desegregisano obrazovanje romske djece iz kampova Konik 1 i 2 se odvija u 6 osnovnih škola u Podgorici. Oko 300 učenika ove populacione grupe se svakodnevno prevozi do škola.

Napretku koji je postignut kod **MRC 3** doprinijele su izmjene Zakona o izboru odbornika i poslanika 2014. godine kada su uvedene rodne kvote. Prvi efekti ovog zakona mogli su se primijetiti već nakon lokalnih izbora održanih iste godine kada dolazi do značajnog povećanja broja žena na odborničkim mjestima. Izmjene ovog zakona donijele su dugoročnu i stabilnu promjenu. Pored izmjena izbornog zakona, izmijenjen je i Zakon o rodnoj ravnopravnosti. Zakonom su unaprijeđeni principi rodne ravnopravnosti, uvedene su nove materijalne odredbe i proširen obim sankcija koje se tiču diskriminacije po osnovu pola te kršenja principa jednakog tretmana muškaraca i žena u određenim oblastima života. Kada je implementacija u pitanju, treba sačekati prve mjerljive rezultate.

Kao važan napredak može se navesti i povećanje svijesti i unapređenje politike rodne ravnopravnosti u okviru lokalnih samouprava. Zajedničkim naporima Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Misije OEBS-a u Crnoj Gori, UNDP-a, kao i partnera iz lokalnih samouprava i civilnog sektora, potpisani su memorandumi o saradnji u svim opštinama, dok su koordinatori za rodnu ravnopravnost imenovani u 20 opština. U 13 opština je usvojena Odluka o rodnoj ravnopravnosti, a u 11 opština su formirani Savjeti za rodnu ravnopravnost.

Nadležne institucije ulažu napore u svim oblastima od značaja za MRC 3 kroz implementaciju relevantnih planova i strategija³⁵. U saradnji sa međunarodnim organizacijama i civilnim sektorom sproveden je niz aktivnosti i kampanja koje su za cilj imale smanjivanje stereotipa i predrasuda vezanih za rodne uloge.

Faktori koji su najviše doprinijeli uspjesima ostvarenim kod **MRC 4, 5 i 6** su reformski procesi za unapređenje zdravstvenog sistema uključujući unapređenje regulatornog okvira, strategija i planova, te posvećenost sprovođenju reformi. Posebno je značajna reforma primarne zdravstvene zaštite, reorganizacija modela pružanja usluga na ovom nivou i uvođenje savjetovališta u okviru centara za prevenciju. Od izuzetnog značaja su i uvođenje integralnog informacionog sistema u zdravstvu i rad na uvođenju javno-zdravstvenih registara bolesti. Neka od najznačajnijih dokumenta kojima su trasirani postignuti uspjesi su *Master planovi razvoja zdravstva* (za period 2010 – 2013, kao i 2015 – 2020),

³⁵ Kao što su *Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti, Strategija razvoja ženskog preduzetništva i Strategije za zaštitu od nasilja u porodici*.

Strategija o promociji reproduktivnog zdravlja iz 2005. godine te aktualna *Strategija unapređenja seksualnog i reproduktivnog zdravlja 2013 – 2020*, *Nacionalni program za kontrolu tuberkuloze* i drugi. Zakon o zdravstvenoj zaštiti je također značajan za napredak zabilježen kod zdravstvenih ciljeva.

Značajan doprinos unapređenju vrijednosti pokazatelja dali su i centri za prevenciju kao sastavni djelovi centara za podršku, te druge organizacione jedinice u domovima zdravlja. U okviru centara za podršku djeluju, između ostalih, savjetovaništa za reproduktivno zdravlje, za dobrovoljno i povjerljivo testiranje na HIV, ishranu, mlade, dijabetes i sl. *Zdravstvena politika do 2020. godine* i *Strategija kontrole hroničnih nezaraznih bolesti* iz 2008. godine postavile su strateški osnov za kontrolu ove grupe oboljenja. Takođe su značajni i akcioni planovi za realizaciju *Strategije kontrole HNB* kao i formiranje Regionalnog centra za HNB. Smanjenju stope smrtnosti od bolesti sistema krvotoka značajno je doprinijelo podizanje svijesti o prevenciji kao i veća dostupnost i uspješnost metoda liječenja kardiovaskularnih bolesti. Izdat je *Nacionalni vodič za prevenciju kardiovaskularnih bolesti* a u nastavne programe u školama uključen je izborni predmet *Zdravi stilovi života*. Povećan je broj projekata koje pokreće civilno društvo sa ciljem promocije zdravog načina života. Ostvarenom uspjehu su doprinijeli i *Nacionalni program za rano otkrivanje štetne upotrebe alkohola na nivou primarne zdravstvene zaštite* te *Nacionalna inicijativa i program za smanjivanje dnevnog unosa soli*. Donijeti su i *Nacionalni programi za rano otkrivanje raka dojke i debelog crijeva*.

Proglašenjem novih nacionalnih i regionalnih parkova u periodu implementacije **MRC 7** prešla se cifra od 10% nacionalne teritorije koja je duže vremena slovila kao nacionalni cilj u ovoj oblasti. Da bi se ovo postiglo, dosta pažnje poklonjeno je izradi planova i studija zaštite, uz značajnu pomoć međunarodnih institucija. Informacioni sistem u šumarstvu je bitno unaprijeđen što daje bolju osnovu za planiranje i održivo upravljanje šumskim resursima.

Smanjenje GHG emisija i energetske intenziteta mogu se (dijelom) pripisati spontanijim poboljšanjima (o čemu svjedoči visok stepen korelacije ovih pokazatelja sa obimom ekonomske aktivnosti u zemlji) ali i ciljanim mjerama kakve su upravljanje potražnjom (najvidljivija od njih je rast cijena energenata) i povećanje energetske efikasnosti. Energetska efikasnost bila je u centru pažnje poslednjih 5 godina pa su kroz različite instrumente u poboljšanja efikasnosti trošenja energije uložena značajna sredstva. U velikoj mjeri, izvori ovih sredstava bile su međunarodne organizacije (donatori ili međunarodne finansijske institucije). Postizanje MRC ciljne vrijednosti za udio energije porizvedene iz OIE u ukupnoj potrošnji je uglavnom bilo omogućeno povoljnim hidrološkim prilikama, dinamikom rada postojećih kapaciteta i promjenama u strukturi potrošnje energije a ne rastom kapaciteta OIE i podsticajnim mjerama. Ipak, treba naglasiti da je nedavno završen ili je u toku veći broj projekata izgradnje vjetroelektrana i malih hidroelektrana u Crnoj Gori.

Kad je riječ o vodosnabdijevanju i kanalizaciji/ tretmanu otpadnih voda, poslednjih godina intenzivno se radi na izgradnji vodovodnih i kanalizacionih sistema, kako na primorju, tako i u centralnom i sjevernom regionu. Projekti se realizuju ili su u fazi pripreme za realizaciju u gotovo svim opštinama. Presudan uticaj na ispunjenje ciljnih vrijednosti u ovoj oblasti imaju investicije u izgradnju odgovarajuće komunalne infrastrukture. Sredstva za realizaciju projekata izgradnje i rekonstrukcije vodovodnih i kanalizacionih sistema i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda obezbjeđuju se od međunarodnih finansijskih institucija (KfW banke, Evropske investicione banke, Evropske banke za obnovu i razvoj), iz pretprijetnih fondova Evropske unije, ali i iz drugih donatorskih sredstava. U realizaciji ovih projekata uspostavljena je saradnja između nadležnih državnih i organa jedinica lokalne samouprave. Posvećenost i zainteresovanost za realizaciju ovih projekata izražena je kako na državnom (posebno od strane Ministarstva održivog razvoja i turizma i Ministarstva finansija), tako i na lokalnom nivou.

4.3 Glavna ograničenja za postizanje ciljeva

Faktori koji su usporili napredak i uticali na nepostizanje određenih ciljnih vrijednosti/ neispunjavanje MRC zadataka su brojni. Neki od njih relevantni su za sve MRC, drugi su karakteristični za pojedine ciljeve. Kao i kod faktora koji su omogućili uspjeh, ekonomska kretanja (na nacionalnom i globalnom nivou) su odigrala važnu ulogu ali se, kako je na primjer rečeno kod ocjene trendova za MRC 1, ne mogu smatrati ključnim ograničenjem. Javne politike se upravo formulišu da bi se u datom setu okolnosti dali adekvatni odgovori na pritiske i probleme i postigli željeni ishodi.

Jedan od faktora koji je otežao praćenje i ocjenu napretka a time i smanjio mogućnosti da se pravovremeno preduzmu djelotvorne mjere za postizanje ciljeva je (ne)pouzdanost podataka. Tokom implementacije MRC bilo je dosta primjera revidiranja podataka za prethodne godine, navođenja različitih podataka o istom pokazatelju u zavisnosti od izvora, sporosti u rasčišćavanje identifikovanih problema i slično. Po pravilu, podaci nijesu bili dovoljno disagregirani da bi se nejednakosti mogle detaljno analizirati. U nadležnim institucijama takođe nije bilo detaljne analize negativnih kretanja kod pojedinih pokazatelja niti sistematskih napora da se problemi riješe – uglavnom se ostajalo na površini i na ukazivanju na uzroke koji su bili van domašaja nacionalne administracije ili van relevantnog resora.

Nepotpuna/neadekvatna implementacija donesenih strategija kao i izostanak odgovornosti za nesporovođenje predviđenih mjera i aktivnosti takođe su imali negativan uticaj na postizanje MRC. Pored toga, značajno je pomenuti i finansiranje. Da bi se ograničena finansijska sredstva koristila na najbolji mogući način, potrebno je bolje planiranje i jasnija slika o tome sa koliko je sredstava podržano ostvarivanje određenih ciljeva, posebno kada je riječ o javnim izvorima finansiranja. Izostalo je i praćenje učinkovitosti javnih politika i njihove svrsishodnosti u odnosu na uložena sredstva. Razvoj kapaciteta za privlačenje i djelotvorno korišćenje međunarodne razvojne pomoći (posebno iz EU fondova) je i dalje oblast na kojoj treba raditi.

U pripremi MRC izvještaja 2016 pojedini članovi Koordinacionog tima za praćenje milenijumskih ciljeva iznijeli su mišljenje da je na nepostizanje određenih ciljnih vrijednosti uticalo i to što su neki ciljevi bili preambiciozno postavljeni. Ocjena je moguće utemeljena ali ako je tako, ona otvara pitanje kvaliteta procesa planiranja koji je sproveden prije samo pet godina (kad su MRC prilagođeni nacionalnim uslovima) i opravdanosti optimizma početnih MRC izvještaja. Pouka za ciljeve održivog razvoja (COR) koji će se implementirati na duži rok je da je bitno da postoji mogućnost periodične revizije postavljenih ciljeva u oba pravca ukoliko se kroz detaljne analize ili na osnovu preciznijih/ potpunijih serija podataka pokaže da je to moguće i potrebno.

Milenijumski ciljevi kod kojih je postignut najmanji napredak odnose se na oblasti za koje tradicionalno postoji slaba podrška (ne računajući onu koja je samo deklarativna) i relativno niska svijest o neophodnosti poboljšanja. Pod pojmom „podrška“ ovdje se podrazumijeva skup faktora koji obuhvataju političku posvećenost, postojanje adekvatnih planova i programa kao i njihovo sprovođenje, odgovarajuće kapacitete, uključujući i potrebna finansijska sredstva, i sl. Takve oblasti su zaštita životne sredine i rodna ravnopravnost, a u posljednje vrijeme i smanjenje siromaštva i nejednakosti. Brojne inicijative za unapređenje stanja u životnoj sredini i rodnoj ravnopravnosti koje su pokrenute u poslednjih 5 – 10 godina doprinose postepenim promjena i predstavljaju ohrabrenje u susret implementaciji ciljeva održivog razvoja.

Još jedan faktor koji po svojim efektima ima snažan negativan uticaj na cijeli spektar pitanja kojima su se bavili MRC je korupcija i sa njom povezane pojave. Korupcija može limitirajuće djelovati na ostvarivanje pozitivnih razvojnih ishoda kod više pitanja – od mogućnosti zapošljavanja, preko pristupa zdravstvenim i obrazovnim uslugama, ostvarivanja prava socijalne zaštite, regionalnog razvoja, pa sve do gubitka ekoloških resursa. Kao što je konstatovano MRC izvještajem za period 2010 – 2013,

nedosljedna primjena propisa i neravnopravnost produbljuju nejednakosti, a korupcija iz osnova podriiva izgleda jednog društva da promoviše i afirmiše najbolja razvojna rješenja i maksimizuje razvojne koristi za sve članove. Za djelotvornu borbu protiv korupcije potrebni su odgovorajući kapaciteti, ali i spremnost da se riješi ovaj problem. Vladavina prava i borba protiv korupcije imaju visok prioritet u procesu pridruživanja EU.

Smanjenju siromaštva posljednjih godina nije poklonjena pažnja potrebna da bi se postigle MRC ciljne vrijednosti. Socijalna davanja kao i razvojni i programi za povećanje zaposlenosti koji su sprovedeni u ovom periodu nijesu bili dovoljno djelotvorni da amortizuju efekte krize i osiguraju postizanje **MRC 1**. Preporuke koje su uz manje ili veće modifikacije na snazi još od Srednjoročnog izvještaja iz 2010. godine³⁶ nijesu implementirane u cjelini. Od 2014. godine je čak prekinuto praćenje MRC pokazatelja siromaštva po metodologiji koja je primjenjivana u periodu 2006 – 2013. godine zbog prelaska na EU SILC istraživanje.

Kad je riječ o nezaposlenosti, postoje ograničenja sistemskog karaktera koja otežavaju njeno smanjenje (npr. dominantan udio uslužnih djelatnosti). Pored toga, kao značajni problemi izdvajaju se nemogućnost apsorpcije nezaposlenih u postojećoj ekonomiji zbog nedovoljnog broja novootvorenih radnih mjesta, neusklađenost potreba poslodavaca sa profilima nezaposlenih na tržištu rada, nepostojanje prognoza i analiza postojećih i budućih potreba tržišta rada kod planiranja upisne politike (nepostojanje informacionog sistema tržišta rada), niska konkurentnost privrede i ekonomski rast koji nije praćen jednakim stopama zapošljavanja zbog kapitalno intenzivnog u odnosu na radnointenzivni obrazac rasta, visoki troškovi rada izuzimajući visinu zarada i prelazak u neformalne tokove, nedostatak podsticajnih mjera za povećanje kvaliteta radnih mjesta u radnointenzivnim sektorima u cilju formalizacije neformalnih poslova. Takođe, koncept cjeloživotnog učenja nije zaživio pa su sami radnici nefleksibilni u traženju posla i prilagođavanju potrebama radnog mjesta. Sa druge strane, radno zakonodavstvo nije ostvarilo dovoljnu fleksibilnost koja bi stimulisala poslodavce na veće zapošljavanje, što stvara prostor za neformalnu ekonomiju. Iako je jedan od prioriteta razvojne politike uvođenje aktivnih mjera zapošljavanja, ne postoji dovoljno sredstava i resursa za ovu namjenu. Konačno, društveno preduzetništvo nije u dovoljnoj mjeri prepoznato i promovisano kao mogućnost za socijalnu inkluziju i ekonomsko jačanje marginalizovanih grupa.

Ključna ograničenja relevantna za **MRC 2** su:

- niska ulaganja u predškolsko obrazovanje (0,38% BDP u poređenju sa 0,50% koliki je OECD prosjek³⁷);
- nedovoljni prostorni kapaciteti, zahtjevnost organizacije predškolskog obrazovanja i geografska razuđenost populacije, posebno u sjevernoj regiji;
- iako su ulaganja u sektor obrazovanja znatno povećana, ipak su i dalje materijalno-tehnički uslovi u školama neujednačeni a edukacija nastavnog kadra u dijelu sticanja novih i savremenih vještina nedovoljna.

Glavni izazovi za osnovnoškolsko obrazovanje su dalja integracija romske i djece sa smetnjama u razvoju i sprječavanje visokog procenta odustanka od školovanja kada su ove grupe u pitanju.

Sistematsko sprovođenja samoevaluacije škole i kvaliteta rada nastavnog kadra takođe ostaje značajan izazov.

³⁶ Između ostalih, to su: a) poboljšanje djelotvornosti i efikasnosti sistema socijalne zaštite; b) intenzivnije mjere za povećanje zaposlenosti, s posebnim fokusom na ugrožene i teže zapošljive kategorije; c) smanjenje razvojnih dispariteta sjevera i juga i razvoj preduzetništva (posebno u sjevernom regionu).

³⁷ Podatak iz NSOR do 2030. godine.

Faktori koji su usporili napredak kod **MRC 3** su kompleksni. Crna Gora je i dalje tradicionalno i patrijarhalno društvo u kome se obrasci ponašanja sporo mijenjaju. Žene su sa jedne strane pod društvenim pritiskom da se brinu o porodici, a sa druge strane izostaje adekvatna podrška koja bi im omogućila da istovremeno budu aktivne i konkurentne na tržištu rada. Demografski deficit generiše pritisak na žene da imaju brojnije porodice, dok se druga strana takvih politika koje štete ženskoj emancipaciji i ravnopravnosti stavlja u drugi plan.

Nasilje u porodici i nasilje nad ženama je poseban problem gdje crnogorsko društvo treba da uloži dodatne napore da se postignu potrebna poboljšanja. I dalje, veliki je problem neprijavlivanje slučajeva nasilja, a kasnije i adekvatan odgovor i podrška odgovornih službi žrtvama nasilja da se izbore ne samo sa nasilnikom već i sa stigmom porodice i društva koje još uvijek osuđuje žrtvu. Na ovom planu je u prethodnom periodu dosta urađeno, prije svega u saradnji sa civilnim društvom i međunarodnim organizacijama, ali prostora za napredak i dalje ima.

Može se zaključiti da su rodni stereotipi i dalje na snazi i da finansiranje aktivnosti za podizanje rodne ravnopravnosti iz javnih izvora nije na zadovoljavajućem nivou. Jedno od ograničenja za ubrzanje napretka u ovoj oblasti je nedostatak statističkih podataka i indikatora za praćenje promjena. Tako, na primjer MONSTAT od 2014. godine ne izvještava o indikatorima o političkoj zastupljenosti žena u organima vlasti.

Ograničeni kapaciteti i resursi koji su bili na raspolaganju u procesu zdravstvene reforme predstavljali su značajan limitirajući faktor u procesu implementacije **MRC 4, 5 i 6**. Na nivou od 926 USD po stanovniku po paritetu kupovne snage, ulaganja u zdravstvo u Crnoj Gori su za 40% niža od ulaganja u Hrvatskoj odnosno 2,8 puta manja u odnosu na Sloveniju³⁸.

Kampanje protiv vakcinacije kojima smo svjedočili poslednjih godina su značajno usporile postizanje ciljnih vrijednosti kod MRC 4. I pored velikih uspjeha u smanjenju stopa smrtnosti djece, periodični izvještaji i slučajevi pokazuju da razloga za brigu i dalje ima i da su potrebni kontinuirani naponi da bi se postignuti uspjeh održao.

U cilju kompetentnijeg praćenja dostizanja postavljenih ciljeva, bilo bi neophodno unaprijediti statistiku umiranja, osigurati praćenje nejednakosti u zdravlju i disagregaciju neophodnih podataka, kao i uzimanje u obzir, prilikom tumačenja, činjenice da značajne promjene vrijednosti indikatora uslijed malih promjena u apsolutnim iznosima, mogu da predstavljaju problem u razumijevanju prikazane situacije.

Kao što je već navedeno, nacionalna podrška za unapređenja u oblasti životne sredine u proteklom periodu nije bila snažna i to je jedno od najznačajnijih ograničenja zbog kojih nije došlo do ostvarivanja **MRC 7**. Specifična ograničenja su:

- Nedostatak kapaciteta i iskustava za upravljanje zaštićenim područjima u moru; zaštita mora se percipira kao razvojna prepreka;
- Učestalost ažuriranja podataka o površini pod šumama (radi se samo tokom izrade Nacionalne inventure; trenutno rješenje je jednom u 20 godina što nije dovoljno za dobar uvid u stanje šuma i kreiranje odgovarajućih politika/ mjera, a istovremeno nije u skladu s zahtjevima ciljeva održivog razvoja do 2030. godine);
- Evidentne su brojne slabosti u upravljanju kvalitetom vazduha i površinskih voda;
- Za realizaciju projekata komunalne infrastrukture:
 - visoka investiciona ulaganja u realizaciju projekata,

³⁸ NSOR do 2030. godine.

- nemogućnost opština da se kreditno zaduže,
- neriješena imovinsko-pravna pitanja,
- kašnjenje u izradi projektne dokumentacije i u izvođenju radova od strane obrađivača/ izvođača odabranih u postupku javnog nadmetanja,
- slabi kadrovski potencijali u pojedinim jedinicama lokalne samouprave da realizuju projekte, i druga.

Značajan problem za praćenje zadatka 2 kod ovog MRC su nepouzdana, neblagovremeni, nepotpuni i često nerealni podaci dobijeni od jedinica lokalne samouprave i njihovih vodovodnih i kanalizacionih preduzeća. Nepouzdana podaci posljedica su loše evidencije, loše kadrovske i tehničke osposobljenosti preduzeća, a često i njihove nezainteresovanosti da dostave valjane podatke. Većina preduzeća daje paušalne vrijednosti jer nema ugrađene mjerače protoka.

O problemima u praćenju energetske intenziteta već je bilo riječi u [poglavlju 4.1.7.](#)

5 Nedovršeni poslovi i novi izazovi

MRC zadaci koji (prema dostupnim podacima) nijesu ispunjeni do kraja 2015. godine su:

1. Smanjiti udio stanovništva koje živi ispod linije siromaštva za 50% (MRC 1);
2. Smanjiti nejednakosti u distribuciji potrošnje (MRC 1);
3. Smanjiti regionalne razvojne razlike (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim predjelima) (MRC 1);
4. Smanjiti stopu nezaposlenosti na 9% (MRC 1);
5. Ekonomsko osnaživanje žena (MRC 3);
6. Povećati učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou na 30% (MRC 3);
7. Imunizacija sve djece do godinu dana starosti (MRC 4);
8. Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (MRC 6); i
9. Smanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima (MRC 7).

Pored ovih, nedovršeni MRC poslovi registrovani su kod još dva zadatka gdje ciljne vrijednosti nijesu dostignute za pojedine pokazatelje. Kod smanjenja stope smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti (MRC 6) projektovani cilj nije postignut za maligna oboljenja, a kod zadatka intergacije principa održivog razvoja i zaustavljanja gubitka ekoloških resursa (MRC 7) zaostaci su zabilježeni kod više pokazatelja uključujući zaštićena područja u moru, prekoračenja dozvoljenih koncentracija PM10 u Podgorici, i stepen antropogenog uticaja na površinske vode.

Zadaci koji nijesu u potpunosti ispunjeni ali za koje se očekuje da će ciljne vrijednosti biti vrlo brzo dostignute su povećanje obuhvata djece predškolskim vaspitanjem na 40% i obuhvat osnovnoškolskim obrazovanjem od 100% (MRC 2)³⁹. Slična ocjena (na osnovu raspoloživih podataka) stoji i za energetske intenzitet (MRC 7).

Prethodnim MRC izvještajima kao i nacionalnim konsultacijama koje su sprovedene u susret usvajanju ciljeva održivog razvoja identifikovan je određen broj novih odnosno razvojnih prioriteta u nastajanju. Neki od ovih su u određenoj mjeri već bili tretirani kroz MRC a neki su dalje precizirali njihovu problematiku usmjeravajući pažnju na nove izazove, važna pitanja ili grupe stanovništva. Na taj način je predloženo da se u budućnosti setu razvojnih pitanja sa MRC agende pridruže i pitanja kao što su

³⁹ Prema podacima Ministarstva prosvjete koji se mogu vidjeti u dodatku 1, ciljne vrijednosti za već postignute.

konkurentnost ekonomije, inovacije i tehnološke promjene, razvoj vrijednosti za održivi razvoj, klimatske promjene i druga.

Ciljevi održivog razvoja doneseni UN Agendom 2030 takođe u izvjesnoj mjeri modifikuju MRC pitanja i proširuju razvojne teme na održivost u sektorima poljoprivrede, energetike i industrije, podsticanje inovacija, održivu potrošnju i proizvodnju uopšte, klimatske promjene, razvoj otporne infrastrukture i naselja, očuvanje okeana i mora, inkluzivno društvo, odgovorne institucije, i druge. Globalni ciljevi održivog razvoja su veoma relevantni za Crnu Goru i kao što je već rečeno, [kroz Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine](#) oni su integrisani u nacionalni okvir. NSOR daje kompleksan i ambiciozan plan za postizanje tridesetak nacionalnih ciljeva održivog razvoja u prioritarnim oblastima. Veza nacionalnih milenijumskih i ciljeva održivog razvoja detaljnije je opisana u [poglavlju 6](#).

Prioriteti u procesu pridruživanja EU koji se mogu izdvojiti na osnovu poslednjeg godišnjeg izvještaja EC i IPA finansiranja uključuju: a) obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu politiku; b) životnu sredinu i klimatske promjene; c) poljoprivredu i ruralni razvoj; d) energetiku; e) regionalni razvoj; f) konkurentnost i inovacije; g) saobraćaj; h) demokratiju i upravljanje; i j) vladavinu prava i temeljna prava.

Poređenjem nedovršenih poslova i novih razvojnih prioriteta identifikovanih u procesu implementacije MRC sa ciljevima održivog razvoja i prioritetima iz procesa pridruživanja EU vidi se da se ovi razvojni okviri i njima utvrđeni prioriteti u velikoj mjeri podudaraju. Na osnovu analize stepena ostvarenosti MRC i analize glavnih faktora koji su omogućili napredak ili pak usporili razvoj (koja je sadržana u [poglavlju 4](#)), u nastavku su skicirana glavna pitanja na kojima treba raditi u narednom periodu kod neispunjenih MRC zadataka i pravci u kojima se treba kretati kod novih razvojnih prioriteta (novih u smislu da nijesu bili dio nacionalne MRC agende usvojene 2010. godine). Rad na nedovršenim MRC poslovima i novim prioritetima biće objedinjen kroz implementaciju *Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.*

Nezavršeni MRC poslovi

Kad se rezimira proces implementacije MRC u Crnoj Gori, najviše zabrinjavaju nezadovoljavajući rezultati u smanjenju siromaštva i nejednakosti u društvu, odnosno kod smanjenja nezaposlenosti (uopšte i posebno nezaposlenost mladih). Smanjenje siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti ostaje prioritet i za naredni period i nameće se kao jedan od važnih izazova za implementaciju ciljeva održivog razvoja. Smanjenje siromaštva bilo je u fokusu nacionalnih politika do druge polovine prethodne decenije ali se od tada smanjila vidljivost ovog cilja na nacionalnoj razvojnoj agendi i sljedstveno tome izostali su planirani rezultati kod relevantnih pokazatelja. Siromaštvo predstavlja veliko ograničenje za održivi razvoj društva jer vodi socijalnoj isključenosti, podriiva jednake mogućnosti, stvara krug iz koga je teško izaći i demobilise dio društvenog kapitala pa mora biti razlog za brigu cijelom društvu, posebno javnoj upravi. Unapređenje sistema socijalne zaštite (kako u pogledu ciljanosti tako i u pogledu djelotvornosti) nesporni je prioritet za smanjenje siromaštva, zajedno sa razvojnim/ programima zapošljavanja.

S obzirom na složene posljedice nezaposlenosti kako za pojedinca tako i za društvo, zapošljavanje takođe treba da bude jedan od važnih zadataka nacionalne politike u narednom periodu. Potrebna su efikasna ulaganja u aktivne mjere zapošljavanja čiji će se efekti mjeriti i koje će se u odnosu na njih fleksibilno korigovati. Kako se na kretanja na svjetskoj ekonomskoj sceni ne može ili vrlo malo može uticati, fokus treba da bude na kreiranju adekvatnog domaćeg ambijenta za zapošljavanje. Posebnu pažnju treba posvetiti mladima i osjetljivim grupama (osobe sa invaliditetom, Romi, žene).

Pored nezaposlenosti mladih, u okviru budućih napora za postizanje održivog razvoja pažnju takođe treba posvetiti kategoriji „neaktivnih mladih“ tj. populacionoj grupi 15 -24 koja nije u procesu

obrazovanja ili prekvalifikacije, a nije ni zaposlena (*youth not in employment, education or training*). Prema posljednjim podacima⁴⁰ procenat neaktivnih mladih u Crnoj Gori je 30,4%.

Smanjivanje regionalnih razlika kada je u pitanju nezaposlenost (i siromaštvo) takođe predstavlja problem za koji u prethodnom periodu nije pronađeno adekvatno rješenje pa je neophodno da se ubuduće prioritiziraju programi za manje razvijena područja. Pored ovih, za ubrzanje napretka u smanjenju nezaposlenosti izuzetno je važno stvaranje (kroz obrazovni sistem i razvoj sposobnosti) zapošljive i konkurentne radne snage te prevođenje neformalne ekonomije i zapošljavanja u legalne tokove (pri čemu treba voditi računa da se ne ugroze postojeća radna mjesta).

Trajna i stabilna poboljšanja u narednom periodu se, kao što je već naglašeno, teško mogu ostvariti bez unapređenja u dostupnosti podataka o siromaštvu, nezaposlenosti i nejednakostima.

Implementacija MRC je pokazala da je uprkos ostvarenom napretku ostalo dosta nedovršenih poslova u sferi borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, sferi ekonomskog osnaživanja i političke participacije žena. Kada je u pitanju ekonomsko osnaživanje žena, pored intenziviranja dosadašnjih napora da se kroz programe podrške ojačaju žene preduzetnice, treba raditi na podizanju svijesti o radnim pravima žena i efikasnijem sankcionisanju poslodavaca koji ova prava krše. Insistiranje na dimenziji rodne ravnopravnosti i senzitivnosti u programima smanjivanja demografskog deficita bi takođe trebalo da bude prioritet. Pažnju treba usmjeriti na kreiranje infrastrukturne podrške roditeljstvu koja će uključiti oba roditelja i omogućiti ženama koje imaju porodicu da ostanu na tržištu rada.

Kada je, pak, političko osnaživanje žena u pitanju, treba nastaviti sa kreiranjem institucionalnog okvira koji će povećati procenat žena u zakonodavnoj grani vlasti na 40%. Ovdje se prije svega misli na dalje intervencije u izbornom zakonodavstvu, ali i povezane zakone kao što je Zakon o finansiranju političkih partija. Učešće žena u izvršnoj vlasti još uvijek nije rezultat sistemskog napora tako da je i to prostor u kome treba ostvariti opipljive i stabilne rezultate. Oni se mogu postići na način što narednom periodu fokus treba pomjeriti sa kvantitativnog na kvalitativni pristup i intenziviranjem programa podrške za žene u politici koji će jačati kvalitet njihovog rada istovremeno ih osnažujući.

Poboljšanje kvaliteta zdravstvenih usluga i preorijentacija zdravstvenog sistema ka promociji i prevenciji su prioriteti zdravstvene politike za naredni period koji mogu dovesti do napretka kod nepostignutih MRC zadataka i dalje u osiguravanju odživosti u zdravstvu. Kroz implementaciju strategije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i kroz implementaciju nacionalnog strateškog odgovora na HIV/AIDS u Crnoj Gori treba što više raditi na prevenciji infekcije HIV-om. Takođe je potrebno poboljšanje zdravstvene informisanosti stanovništva kako bi se smanjili otpori imunizaciji djece i preventibilni zdravstveni rizici koji utiču na pojavu hroničnih nezaraznih bolesti. Programi ranog otkrivanja malignih oboljenja izuzetno su bitni. Unapređenje i razvoj zdravstvenog informacionog sistema kao i međusektorske saradnje izdvajaju se kao horizontalna pitanja od kojih će u velikoj mjeri zavisiti kvalitet planiranja i uspješnost/ prikladnost mjera. Potrebno je što prije riješiti probleme u izvođenju stopa smrtnosti, a tamo gdje to ima smisla, ići na disagregaciju radi dublje analize i sprovođenja ciljanih mjera za smanjenje nejednakosti u zdravstvu i poboljšanje zdravstvenih ishoda.

Dostizanje visokih (i posebno EU) standarda u vodosnabdijevanju te u odvođenju i tretmanu otpadnih voda biće veoma izazovno. Dosadašnje prakse treba unaprijediti da bi se na najniži mogući nivo svela ograničenja i ubrao napredak. Ovo prije svega zahtijeva jačanje kapaciteta javnih komunalnih preduzeća i snažnu podršku države. Unapređenjem odvođenja i tretmana otpadnih voda iz urbanih naselja smanjiće se jedan od glavnih pritiska na površinske vode. Za održavanje i poboljšanje kvaliteta

⁴⁰ Anketa o radnoj snazi iz prvog kvartala 2016. godine, MONSTAT

voda potrebne su još i obuhvatne reforme i unapređenje upravljanja vodama, kako zbog održivosti tako i zbog kompleksne EU politike u ovoj oblasti.

Proglašenje zaštićenih područja u moru i adekvatno upravljanje njima jasan su prioritet za zaštitu biodiverziteta ubuduće, značajan ne samo za postizanje međunarodnih obaveza već prevashodno za osiguravanje održivog razvoja mora i obalnog područja. Da bi se postigao napredak, potrebni su spremnost donosioca odluka i jačanje kapaciteta.

Kad je riječ o kvalitetu vazduha i smanjenju uticaja zagađenja na zdravlje, treba proširiti broj gradova za koja se postavljaju kvantifikovani ciljevi poboljšanja kvaliteta vazduha i obuhvatiti one u kojima je zagađenje najizraženije. Istovremeno treba pojačati implementaciju strategija i akcionih planova za očuvanje kvaliteta vazduha, što je ujedno veoma relevanto i za napredak u procesu pridruživanja EU.

Statistiku životne sredine treba dalje unapređivati, posebno u elementima koji se odnose na energetiku i životnu sredinu, prikupljanje i pozdanost podataka sa lokalnog nivoa, pravovremenost podataka o stanju šuma i drugo.

Crna Gora i dalje nema uspostavljen sistem koordinacije međunarodne donatorske pomoći, usljed čega ne raspolaže objedinjenim podacima o cjelokupnoj zvaničnoj razvojnoj pomoći i drugim donacijama koje je zemlja dobijala u periodu izvještavanja o sprovođenju MRC, kao ni o pomoći Crne Gore drugim zemljama. Preporuke prethodnih MRC izvještaja upućivale su na potrebu da se ovaj problem što prije riješi. Prema dostupnim informacijama, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija trenutno definiše osnove za uspostavljanje institucionalnog i strateškog okvira za upravljanje humanitarnom i razvojnom pomoći. Okončanje ovog posla i kreiranje objedinjenog sistema koordinacije i praćenja međunarodne donatorske pomoći bi trebalo da bude jedan od prioriteta za naredni period.

Novi izazovi

Kao što je već rečeno, neki od novih izazova i razvojnih prioriteta su već bili na MRC agendi, neki su rezultirali iz promišljanja o potrebi usklađivanja milenijumskih ciljeva sa razvojem događaja na globalnom i nacionalnom planu, dok su ostali proznati kao prioriteti procesa integracije COR ili procesa pridruživanja EU.

Zadaci kod MRC 2 koji su bili usmjereni na obuhvat su gotovo dostignuti. Izuzetak su pojedine osjetljive grupa tako da rad na povećanju njihove uključenosti i na smanjenju regionalnih nejednakosti ostaje kao prioritet i za naredni period.

Međutim, kao novi izazov za održivi razvoj nameće se kvalitet obrazovnog sistema i to na svim nivoima. Izazovi ubrzanog razvoja, tehnoloških promjena i osjetljivost tržišta rada sa kojim je suočen savremeni svijet zahtijevaju kvalitetno i fleksibilno obrazovanje. Obrazovanje bi trebalo da „ima za cilj razvoj učenika kao samostalnih, svestranih ličnosti, spremnih za kritičko razmišljanje, istraživanje, sticanje funkcionalnih znanja i vještina koje će im omogućiti aktivno uključivanje u društvo, te, posljednično tome, stvaranje društva zasnovanog na znanju, odnosno povećanje ukupnih ekonomskih kapaciteta države“⁴¹.

Prioritetna pitanja koja treba rješavati u narednom periodu za osnovno obrazovanje su poboljšanje materijalno-tehničkih uslova za rad i kvaliteta nastavnog kadra kako bi se učenici osposobili da

⁴¹ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine*, Podgorica, 2016. str. 19

uspješno primjenjuju znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi i van nje⁴². Dalji rad je potreban i na nivou srednjih škola – gimnazija i stručnih škola – da bi se dostigli ciljevi reforme obrazovanja. Kao i srednje, visoko obrazovanje je prošlo kroz opsežne reforme ali i dalje ne postiže zadovoljavajuće uspjehe. U narednom periodu, izazov će predstavljati povezivanje visokog obrazovanja i tržišta rada kao i podizanje preduzetničko-inovativnog karaktera obrazovanja, uspostavljanje modela cjeloživotnog učenja utemeljenog na dobroj međunarodnoj praksi, organizovanje istraživački orijentisanog visokog obrazovanja, te afirmacija sticanja praktičnih znanja i vještina kroz visoko obrazovni sistem. Na kraju, jedan od izazova perioda koji slijedi biće implementacija Strategije obrazovanja odraslih u Crnoj Gori koja nosi niz preporuka za stvaranje ambijenta za uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede, smanjenja nezaposlenosti i socijalne isključenosti⁴³. Ne treba zaboraviti ni neformalno obrazovanje koje trenutno uglavnom izvode nevladine organizacije, a koje treba afirmisati i kontrolisati.

Kad je riječ o klimatskim promjenama, iako je nacionalni MRC cilj za 2015. godinu ispunjen, ostaju izazovi u pogledu praćenja EU ciljevi smanjenja emisija na duži rok. Poseban izazov predstavlja planiranje i sprovođenje mjera da se unaprijedi prilagođavanje ne posljedice klimatskih promjena budući da su i prirodni i ekonomski sistemi (npr. more i obalno područje, šume, poljoprivreda, proizvodnja hidro-energije i drugi) dosta osjetljivi na moguće uticaje. Potrebni su dodatni naponi da bi se osigurao nastavak pozitivnih trendova i očuvala postignuća sa smanjenjem GHG emisija i energetske intenziteta odnosno sa povećanjem udijela OIE u ukupnoj potrošnji energije ciljanim mjerama i u uslovima značajnijeg rasta ekonomije (ne samo spontano, zbog pada ekonomije), kao i u uslovima planirane gradnje nove termoelektrane.

Nacionalni MRC za zaštićena područja na kopnu je postignut i prevaziđen, ali su globalni procesi (npr. Aiči ciljevi koji su integrisani u globalne COR) podigli ljestvicu i tako otvorili nove izazove za budućnost.

Crna Gora je na listi globalne konkurentnosti za 2015/2016. godinu bila na 70. mjestu od ukupno 140 zemalja⁴⁴. Poboljšanje konkurentnosti ekonomije predstavlja novi izazov u smislu da je u narednom periodu neophodno mnogo intenzivnije raditi kako bi se ostvario napredak i uhvatio korak sa evropskim tržištem. Koncepti zelene ekonomije, resursne efikasnosti i/ ili održive potrošnje i proizvodnje (koji su srodni i koji se u izvjesnoj mjeri preklapaju) pružaju prilike da se pored poboljšanja performansi u odnosu na životnu sredinu unaprijedi i konkurentnost ekonomije.

Na kraju, kao što to potvrđuju pregovori o pridruživanju EU, izgradnja odgovornih i efikasnih institucija te smanjenje korupcije predstavljaju značajan izazov za održivi razvoj. Paralelno sa ovim moraju se razvijati kapacitet za kreiranje nacionalnih politika na osnovu solidnih podataka kako bi se poboljšala efikasnost i učinkovitost reformi i odgovorilo na stvarne potrebe društva, ekonomije i prirodnog okruženja.

6 Prelazak sa milenijumskih na ciljeve održivog razvoja

Crna Gora je jedna od prvih država koje su otpočele proces integracije ciljeva definisanih Agendom za održivi razvoj do 2030. u nacionalne okvire. Agendu 2030 su prihvatile sve države članice Ujedinjenih

⁴² Rezultati koje crnogorski učenici postižu na PISA testiranju govore da to sada nije tako. PISA (*Programme for International Student Assessment*) je međunarodni program za procjenjivanje postignuća učenika koji se sprovodi svake treće godine. Osnovni cilj PISA testa je procjena kvaliteta i pravednosti obrazovnog sistema.

⁴³ Ministarstvo prosvjete, *Strategija obrazovanja odraslih za period 2015 - 2025*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

⁴⁴ World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2015–2016* (Svjetski ekonomski forum, *Globalni izvještaj o konkurentnosti 2015–2016*)

nacija i njome se utvrđuje 17 univerzalnih ciljeva održivog razvoja, te 169 konkretnih zadataka koji se odnose na cijeli svijet, jednako na razvijene i zemlje u razvoju.

Nacionalnom strategijom održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine uspostavlja se sveobuhvatni okvir za nacionalni odgovor na izazove koji se nalaze na putu ka održivom razvoju crnogorskog društva u narednih deceniju i po. Previđeno je da nova NSOR bude krovna, horizontalna, i dugoročna razvojna strategija Crne Gore, koja se ne odnosi samo na životnu sredinu i ekonomiju, već i na ljudske resurse i društveni kapital koji treba da omoguće prosperitetan razvoj cijele zajednice. Ona istovremeno postavlja i platformu za prevođenje globalnih ciljeva i zadataka održivog razvoja u nacionalne okvire. U pripremi NSOR do 2030. godine uzeti su u obzir rezultati sprovođenja prethodne NSOR, zahtjevi u procesu pridruživanja Crne Gore EU, pozitivna iskustva iz globalnih, evropskih i procesa u regionu Mediterana, principi i preporuke Deklaracije iz Rija i Agende 21, kao i Deklaracije i Plana implementacije iz Johanesburga. NSOR je takođe oslonjena i na *Milenijumsku deklaraciju i rezultate sprovođenja Milenijumskih razvojnih ciljeva*.

Organizacija nacionalnih ciljeva održivog razvoja (COR)

Nacionalni COR definisani NSOR do 2030. godine grupisani su u šest tematskih cjelina: ljudski resursi, društveni resursi, prirodni resursi, ekonomski resursi, upravljanje i finansiranje za održivi razvoj. Ovaj način organizacije upućuje i na način razmišljanja o održivosti razvoja, tj. ističe neophodnost ulaganja i djelovanja u okviru svih ovih tematskih cjelina. Osnovni princip NSOR jeste da proizvodnja dobara i pružanje usluga ključnih za unapređenje materijalnog, mentalnog i duhovnog blagostanja svake generacije zahtijeva četiri osnovna, neophodna resursa: ljudski, društveni, prirodni i ekonomski. Uz to se dodaju održivo i dobro upravljanje, te finansiranje u kontekstu održivog razvoja. U Strategiji se konstatuje da se ključni nacionalni resursi moraju održivo koristiti, čuvajući „pravo na razvoj“ svakoj narednoj generaciji.

Akcionni plan NSOR do 2030. godine utvrđuje mjere potrebne za postizanje strateških COR koje su dalje razrađene kroz podmjere i ciljne ishode. Strateški ciljevi su definisani imajuću u vidu nacionalne okolnosti, ali vodeći računa i o nacionalnim obavezama u globalnom kontekstu. To znači da su mjere i podmjere definisane tako da pored postizanja NSOR ciljeva doprinesu i postizanju zadataka utvrđenih Agendom za održivi razvoj do 2030. godine. Veza NSOR i milenijumskih ciljeva data je [tabeli 6-1](#).

Tabela 6-1: Veza između milenijumskih i ciljeva održivog razvoja definisanih NSOR-om

MRC	NSOR ciljevi i mjere (sa referencom na globalne ciljeve – SDGs – i zadatke) koji su najrelevantniji za MRC
MRC 1	<p>Stimulisati zapošljivost i socijalnu inkluziju</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ostvariti pretpostavke za samoodrživ i ujednačen ekonomski razvoj, koji će smanjiti stopu ekonomski ugroženog stanovništva, SDG 1 (1.3, 1.5) i SDG 8 (8.1, 8.2) • Osigurati socijalnu stabilnost i smanjiti stopu siromaštva, SDG 1 (1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.a i 1.b), SDG 2 (2.1, 2.2), SDG 4 (4.4), SDG 8 (8.5, 8.6 i 8.8) i SDG 10 (10.1, 10.4) • Boriti se protiv socijalne isključenosti, SDG 10 (10.2, 10.3), 11 (11.1, 11.2) <p>Povećati nivo konkurentnosti crnogorske ekonomije za održivi razvoj i zelena radna mjesta</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pokrenuti i realizovati stimulatívne programe finansiranja radi omogućavanja bolje raspoloživosti, dostupnosti i pristupa finansijama za preduzetnike i MSP, posebno za inovativna i izvozno orjentisana preduzeća, SDG 8 (8.3, 8.10), SDG 17 (17.9, 17.14)
MRC 2	<p>Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • Obezbijediti sveobuhvatno, inkluzivno i kvalitetno predškolsko obrazovanje, SDG 4 (4.2 i 4.a) • Unaprijediti osnovno i srednje obrazovanje, SDG 4 (4.2, 4.6 i 4.7) • Unaprijediti obrazovnu i naučnu komponentu u visokom obrazovanju, SDG 4(4.3) • Unaprijediti uslove za cjeloživotno učenje, neformalno obrazovanje i obrazovanje odraslih, sa fokusom na ugrožene grupe, SDG 4 (4.5)
MCR 3	<p>Stimulisati aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eliminirati rodnu diskriminaciju, SDG 5 (5.1, 5.4, 5.5, 5.a, 5.b i 5.c)
MRC 4, 5 i 6	<p>Unaprijediti zdravlje građana u svim uzrastima i smanjiti nejednakosti u zdravlju</p> <ul style="list-style-type: none"> • Unaprijediti zdravstvenu zaštitu majki i novorođenčadi i ostalih osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva SDG 3 (3.1, 3.2 i 3.7) • Povećati fokus na promociju zdravog života, prevenciju i kontrolu bolesti SDG 3 (3.4, 3.5 i 3.6) • Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema i kvalitet zdravstvene zaštite SDG 3 (3.8 i 3.c) <p>Omogućiti simbiozu efekata unapređenja stanja životne sredine i zdravlja ljudi</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uspostaviti mehanizme međusektorske saradnje radi unapređenja zdravlja stanovništva, SDG 2 (2.4), SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4), SDG 11 (11.6, 11.c), SDG 13 (13.1), 17 (17.7)
MRC 7	<p>Zaustaviti degradaciju vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa: biodiverziteta, vode, vazduha, zemljišta</p> <ul style="list-style-type: none"> • Omogućiti efikasnu zaštitu zaštićenih područja prirode, ekološki vrijednih staništa, šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, zaštićenih vrsta flore i faune, vazduha i zemljišta, SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.2,6.3, 6.6), SDG 9 (9.4), SDG 11 (11.4, 11.6), SDG 13 (13.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5, 15.7, 15.8, 15.9, 15.a, 15.c) • Unaprijediti praćenje stanja biodiverziteta, voda, mora, vazduha i zemljišta, SDG 2 (2.4), 3 (3.9), 6 (6.3, 6.5, 6.6), SDG 11 (11.6), 12 (12.4), SDG 14 (14.c), 15 (15.1, 15.3, 15.4, 15.5, 15.8, 15.9, 15.a, 15.c) <p>Omogućiti efikasno upravljanje prirodnim resursima</p> <ul style="list-style-type: none"> • Omogućiti resursno efikasnu upotrebu šumskih resursa, SDG 7 (7.a), SDG 13 (13.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.9, 15.a, 15.b, 15.5, 15.9) • Omogućiti resursno efikasnu upotrebu vodnih resursa, SDG: 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5, 6.6, 6.a, 6.b), SDG 11 (11.5), SDG 13 (13.1, 13.2) <p>Smanjiti nivo emisija gasova s efektom staklene bašte do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uvoditi niskokarbonske tehnologije u postrojenjima, u skladu sa najboljim praksama, SDG 2 (2.4), SDG 9 (9.2), SDG 12 (12.5), SDG 13 (13.2), SDG 15 (15.2) • Povećati učešće obnovljivih izvora energije i promovirati racionalno korišćenje energije, SDG 7 (7.1, 7.2, 7.3 i 7.a), SDG 9 (9.1, 9.5), SDG 10 (10.b) 13 (13.2), SDG 17 (17.2, 17.9, 17.14, 17.17) • Poboljšati status šuma i dodatno pošumljavati, SDG 12 (12.2), SDG 13 (13.1, 13.2) i SDG 15 (15.b) <p>Uspostavljanje sistema održivog finansiranja životne sredine</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mobilisati sredstva za unapređenje kvaliteta infrastrukture u oblasti životne sredine kombinacijom ekonomskih instrumenata, podsticajem stranih ulaganja, kreditima i mehanizmima razvojnog partnerstva sa domaćim i međunarodnim partnerima (javni i privatni sektor), SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14) • Ukinuti subvencije koje štete životnoj sredini uključujući i racionalizaciju neefikasnih subvencija, SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14)
MRC 8	<p>Uspostavljanje sistema održivog finansiranja životne sredine</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uvesti sistem programskog, namjenskog planiranja godišnjeg budžeta za sve korisnike budžeta (potrošačke jedinice), u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju

programskih aktivnosti održivog razvoja (prepoznavanje programa za OR kod svih korisnika), SDG 12 (12.2), 17 (17.3, 17.9, 17.14, 17.18, 17.19)

Praćenje progresu

Za praćenje napretka u sprovođenju ciljeva, mjera i iz njih izvedenih podmjera NSOR neophodna je primjena sistema indikatora održivog razvoja koji omogućava precizno mjerenje stanja i kretanja, kako u nacionalnom tako i u međunarodnom kontekstu. Strategija održivog razvoja donosi mnogo zahtjevniji sistem izvještavanja od MRC koji obuhvata tri vrste indikatora: 1) 241 indikator održivog razvoja definisan od strane Statističke komisije UN, 2) set nacionalnih 3) kompleksne (kumulativne) indikatore razvoja i 4) međunarodno razvijene indikatore koji se odnose i na Crnu Goru.

Prioritetan set pokazatelja za praćenje održivosti nacionalnog razvoja do 2030. godine predstavljaju oni koje je utvrdila Statistička komisija Ujedinjenih nacija. Strategijom se globalni indikatori održivog razvoja uvode u nacionalni sistem mjerenja održivosti tako što je utvrđena njihova primjenljivost u datim nacionalnim okolnostima i što su prepoznati odgovorni subjekti za njihovo uvođenje i primjenu. Takođe, izvršeno je njihovo povezivanje s mjerama u Akcionom planu NSOR. Posebna pažnja je posvećena procesu uvođenja međunarodnih UN indikatora u nacionalni statistički sistem izvještavanja. Analizom je utvrđeno da se trenutno u sistemu zvanične statistike u Crnoj Gori nalazi i prati 27 indikatora koji su prepoznati po nazivu i sadržaju, tj. 11,2% od ukupnog broja. Pored toga, prepoznato je još 35 indikatora (14,5%) koji se proizvode po sadržaju (u potpunosti ili djelimično) i koji mogu poslužiti kao alternativa navedenim indikatorima sa UN liste. Mimo toga, 40 indikatora (16,6%) trenutno nije prepoznato ni po nazivu, ni po sadržaju, ali se u NSOR njihovo uvođenje planira do 2018. godine. Na kraju identifikovano je 139 indikatora (57,7%) koji nijesu prepoznati ni po nazivu, ni po sadržaju, i čije uvođenje se ne planira do 2018. godine, već vjerovatno do 2024.

Pored UN indikatora, Strategijom je predviđeno i praćenje niza nacionalnih indikatora. U situaciji kada se indikatori kojima su praćeni milenijumski ciljevi nijesu našli među novim UN indikatorima za praćenje ciljeva održivog razvoja, njihov kontinuitet i samim tim kontinuitet praćenja promjena osiguran je tako što su ovi MCR indikatori uključeni kao nacionalni indikatori.

Na kraju, NSOR predviđa praćenje deset kompleksnih indikatora za kumulativno praćenje trendova održivosti: ekološki otisak, indeks razvoja po mjeri čovjeka, indeks rodne nejednakosti, domaća potrošnja materijala, produktivnost resursa, potrošnja prostora, indeks društvenog progresu, indeks istinskog razvoja, indeks demokratije životne sredine i indeks performansi životne sredine.

Prelazak sa „kvantiteta“ na „kvalitet“

Kroz detaljan pregled indikatora kojima će se mjeriti dostizanje novih ciljeva održivog razvoja vidimo prevashodno da su oni ambiciozniji, ne samo po pitanju ciljnog ishoda već i po načinu na koji je progres definisan i na koji će kasnije biti mjereno. Na primjer, kada je u pitanju nekadašnji zadatak »smanjiti nezaposlenost« vidimo da je došlo do značajnog proširivanja definicije *rada* i *zaposlenja*. Tako će se pored standardne stope nezaposlenosti koja je praćena kod relevantnog MRC zadatka, mjeriti i udio neplaćenog rada, neformalne zaposlenosti, ali i niz indikatora koji ukazuju na humane i pravične uslove rada kao što su prosječna satnica u odnosu na rod, profesiju, starosnu dob ili stanje invaliditeta, ili udio radnih mjesta u javnom sektoru po ovim kategorijama. Takođe, pratiće se sama nezaposlenost disagregirana po nizu važnih karakteristika kao što su (pored i do sada praćene rodne dimenzije) starost (poseban akcenat na mladima) i status invaliditeta. Ciljevima održivog razvoja ide se korak dalje u odnosu na milenijumske: u centru pažnje više nije samo kvantitet – koliko je zaposlenih ili nezaposlenih već i kvalitet – uslovi rada, posebno njihova pristupačnost i pravednost.

Slično je i sa većinom drugih zadataka koji su praćeni kroz MRC. Ovu promjenu možemo ilustrovati i na primjeru obrazovanja. Naime, NSOR je donijela tri ključne promjene kada je u pitanju praćenje progressa u obrazovanju: 1) uvela je ciljeve koji se odnose ne samo na predškolsko i osnovno obrazovanje već i srednje, visoko, cjeloživotno i neformalno, 2) značajno je proširila broj indikatora koji će se pratiti kako bi se napredak ocjenjivao, 3) indikator praćenja nisu više usmjereni isključivo na kvantitet, tj. broj uključenih u sistem obrazovanja, već se uvodi i niz indikatora kojima će se pratiti kvalitet obrazovanja.

Kod rodne ravnopravnosti će se, pored dosadašnjih indikatora pratiti i procenat žena koje imaju pristup sredstvima planiranja porodice, uključivanje rodne ravnopravnosti u obrazovni sistem, paritet između muškaraca i žena u raznim oblastima društvenog života, prevalencija nasilja u porodici i seksualnog nasilja, vlasništvo nad imovinom, neformalna ekonomija i sl. Svi ovi indikator trebalo bi da daju punu sliku o odnosu među rodovima u svim oblastima društvenog i ekonomskog života.

7 Zaključci i preporuke

Milenijumski razvojni ciljevi su u Crnoj Gori prilagođeni nacionalnom kontekstu 2010. godine i od tada se redovno izvještavalo o napretku u njihovom sprovođenju. Nacionalni MRC su dobro su integrisani u razvojne politike u zemlji i kompatibilni su sa EU prioritetima. Oni su doprinijeli formulisanju opštih i sektorskih startegija, planova i programa, ali na njih nijesu odlučujuće uticali. MRC su takođe pospješili implementaciju a kod obrazovanja i zdravstva, doprinijeli su usmjeravanju pažnje na osjetljive grupe.

Globalni ciljevi održivog razvoja su integrisani u nacionalni strateški okvir *Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine* čime je ujedno stvoren osnov za nastavak sprovođenja politika i praćenje njihove implementacije za sva razvojna pitanja koja su bila predmet pažnje MRC. Dobro je što NSOR do 2030. godine omogućava nastavak rada na implementaciji MRC zadataka koji nijesu ispunjeni i što su novi razvojni prioriteti prepoznati u MRC procesu kompatibilni i komplementarni sa nacionalnim COR. Takođe je veoma pozitivno što NSOR predviđa nastavak praćenja svih MRC indikatora, proširujući značajno set pokazatelja koji će biti predmet pažnje za sva razvojna pitanja. Kao što se može zaključiti na osnovu procesa implementacije MRC, primjena NSOR u ovoj oblasti (kao i u mnogim drugim) biće izrazito izazovna. Drugi veliki izazov biće da se osigura efikasna i obuhvatna primjena preporuka za prevazilaženje problema i ubrzanje napretka iz redovnih izvještaja o implementaciji NSOR kako budu pripremani, budući da to uglavnom nije bio slučaj sa MRC izvještavanjem. Dostupnost pouzdanih podataka za predviđene pokazatelje i djelotvoran odgovor na uočene probleme u implementaciji i negativna kretanja su put ka izgradnji efikasnih i odgovornih institucija koje adekvatno reaguju na realne probleme građana.

Kada se govori o ukupnim razvojnim rezultatima u Crnoj Gori, pojedini pokazatelji veoma ohrabruju, ali ima i onih koji, kao i implementacija MRC, pokazuju neodrživosti i otvaraju pitanja kojima ubuduće treba posvetiti mnogo više pažnje. Pregovori o pridruživanju EU djeluju kao glavni pokretač društvenih i ekonomskih reformi i doprinijeli su ostvarenom napretku u više MRC oblasti.

Od ciljeva kod kojih su postavljeni kvantifikovani reperi uspješnosti (ciljne vrijednosti), jedan je u potpunosti ostvaren (MRC 5), dva su djelimično ostvarena (MRC 4 i 6), kod jednog cilja vrijednosti pokazatelja su se veoma približile projektovanom nivou (MRC 2), dok tri cilja (MRC 1, 3 i 7) nijesu ostvarena. Kod MRC 8 zabilježen je zadovoljavajući napredak.

Tabela 7-1: Grafički prikaz ocjena o ostvarenosti MRC

MRC Zadaci	Status zadataka	Status Ciljeva
Smanjiti udio stanovništva koje živi ispod linije siromaštva za 50%		MRC 1

Smanjiti nejednakosti u distribuciji potrošnje		
Smanjiti regionalne razvojne razlike (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima)		
Smanjiti nezaposlenost na 9%		
Ostvariti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40%		MRC 2
Ostvariti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice		
Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1%		
Ekonomsko osnaživanje žena		MRC 3
Povećati učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou		
Smanjiti stopu mortaliteta odojčadi i djece do pet godina starosti		MRC 4
Imunizacija sve djece do godinu dana starosti		
Smanjiti smrtnost djece od 0 – 4 godine uzrokovane nezgodama		
Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki		MRC 5
Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (0,01 – 0,02)		MRC 6
Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze do 2015. godine		
Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0 – 64 godine		
Integrirati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa		MRC 7
Smanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima		

Postignuća u procesu implementacije MRC u Crnoj Gori su ipak izuzetno značajna. Prije svega, u potpunosti je ostvaren cilj da se održi i unaprijedi reproduktivno zdravlje majki (MRC 5). Kod MRC 4, ispunjeni su zadaci 1 i 3 – značajno su smanjene stope smrtnosti odojčadi i djece do 5 godina starosti, kao i stope smrtnosti djece 0 – 4 godina uzrokovane nezgodama. Što se tiče MRC 6, ispunjen je zadatak da se smanji rasprostranjenost i smrtnost od tuberkuloze (zadatak 2). Kod zadatka 3 odnosno smanjenja smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti, uspjeh je bio polovičan: ciljna vrijednost je dostignuta za bolesti sistema krvotoka ali ne i za maligne tumore.

Iako ciljne vrijednosti nijesu faktički dostignute, značajan uspjeh je postignut i kod MRC 2 gdje su zabilježeni pozitivni trendovi i približavanje ciljnim vrijednostima za obuhvat djece predškolskim i osnovnoškolskim vaspitanjem i obrazovanjem (zadaci 1 i 2). Procjena je da je zadatak 3 vezan za postizanje niske stope nepismenosti starijih od 10 godina ispunjen.

MRC 7 nije ostvaren u cjelini ali je postignut značajan napredak kod velikog broja pokazatelja. Za 4 od ukupno 11 pokazatelja, ciljne vrijednosti su dostignute. Ciljne vrijednosti su dostignute ili prevaziđene za zaštićena područja i površinu pod šumama, smanjenje emisija gasova staklene bašte i učešće energije proizvedene u obnovljivim izvorima u ukupnoj potrošnji (zadatak 1). Prema raspoloživim podacima, energetska intenzitet je u 2015. godini bio veoma blizu projektovanog nivoa. Pored toga, ostvaren je dobar napredak kod pokazatelja koji se odnose na vodosnabdijevanje, odvođenje i tretman otpadnih (zadatak 2) voda uprkos činjenici da relevantne ciljne vrijednosti nijesu dostignute.

Ciljne vrijednosti nijesu dostignute ni kod jednoga od dva zadatka kojima se željelo uticati na poboljšanje rodne ravnopravnosti, ali je postignuti napredak i u ovim oblastima ohrabrujući – kako kod ekonomskog osnaživanja, tako i kod učešća žena u političkom životu.

Konačno, najslabiji napredak je ostvaren kod MRC 1 gdje nije ispunjen ni jedan od četiri zadatka formulirana sa ciljem da se smanje siromaštvo, nejednakost i nezaposlenost. Ovo je razlog za brigu i signal da se ovom setu razvojnih problema mora posvetiti mnogo više pažnje u narednom periodu.

Grafički prikaz sumarne ocjene o ostvarenosti MRC ciljeva i zadataka dat je u tabeli 7-1. Zelena boja korišćena je u slučaju da je cilj/ zadatak u potpunosti ostvaren, narandžasta da se označe ciljevi/ zadaci koji su na kraju perioda implementacije bili blizu ostvarenja ili su djelimično ostvareni, a crvena za one kod kojih je zabilježeno značajno zaostajanje za ciljnim vrijednostima.

Glavni pojedinačni uspjesi u implementaciji MRC su:

1. Smanjenje rodne nejednakosti kod zaposlenosti: na početku perioda implementacije stopa nezaposlenosti žena bila je za gotovo 10 procentnih poena viša od stope nezaposlenosti muškaraca dok je u poslednjih nekoliko godina razlika zanemarljiva i uglavnom je u korist žena.
2. Ostvaren je značajan rast stope upisa djece u ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja (sa oko 29% 2003. godine na skoro 38% 2015. godine) i kontinuiran rast stopa upisa i završetka osnovne škole koje su se veoma približile postavljenom cilju univerzalnog osnovnog obrazovanja.
3. Stopa nezaposlenosti žena je prepolovljena u periodu implementacije MRC, dok je stopa zaposlenosti porasla za oko 10 procentnih poena.
4. Ostvaren je značajan rast kod svih pokazatelja učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou: u 2015. godini oko 24% mjesta u Vladi Crne Gore i u lokalnim skupštinama zauzimale se žene, čime su se ovi pokazatelji približili ciljnoj vrijednosti od 30%.
5. Stope mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina pale su daleko ispod ciljnih vrijednosti što se smatra jednim od najvećih uspjeha zdravstvenog sistema u Crnoj Gori.
6. Od 2007. godine nije bilo smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću, porođaj i postporođajni period; svi porođaji odvijaju se u prisustvu kvalifikovanog osoblja.
7. Stopa novoregistrovanih slučajeva tuberkuloze smanjena je za više od dva puta u periodu implementacije MRC; prepolovljena je stopa smrtnosti od tuberkuloze.
8. Površine zaštićenih područja i površine pod šumama premašile su zacrtane ciljne vrijednosti.
9. Postignut je MRC cilj za smanjenje emisija gasova staklene bašte pri čemu je ostvaren pad za više od 40% u odnosu na 1990. godinu.
10. Značajno je premašen MRC cilj za za učešće energije iz OIE u ukupnoj potrošnji (posebno u 2010. i 2013. godini).
11. Zabilježen je povoljan trend kod svih pokazatelja vodosnabdijevanja i sakupljanja i tretmana otpadnih voda; stopa prečišćavanja otpadnih voda porasla je za oko 2,5 puta u periodu sprovođenja MRC.

Uprkos značajnim uspjesima, veoma zabrinjavaju veliki zaostaci kod siromaštva i zaposlenosti. Takođe zabrinjava nedostizanje ciljeva rodne ravnopravnosti, kao i zaostaci kod pojedinih zdravstvenih (prvenstveno za maligna oboljenja i HIV infekcije) i pokazatelja održivosti životne sredine (zaštićena područja u moru, kvalitet vazduha i stepen pritiska na kvalitet površinskih voda). Konačno, značajan razlog za brigu su i nejednakosti koje postoje kod određenih pokazatelja. Obuhvaćenost osjetljivih grupa obrazovanjem je, na primjer, mnogo niža nego kod opšte populacije a obuhvatni i kontinuirani podaci o nejednakostima u obrazovanju (kao ni u drugim oblastima) ne postoje.

Od faktora koji su doprinijeli postizanju uspjeha mogu se izdvojiti slijedeći:

- sprovođenje reformi i stalno unapređenje regulatornog i strateškog okvira,
- dobra integrisanost MRC u sektorske politike i njihova kompatibilnost sa zahtjevima iz pridruživanja EU,

- poboljšana koordinacija i uključenost društvenih aktera,
- snažna podrška (finansijska i tehnička) međunarodnih organizacija,
- sprovođenje programa podrške razvoju ženskog preduzetništva,
- interaktivne službe i druge aktivnosti za smanjenje regionalnih nejednakosti u obuhvaćenosti djece predškolskim vaspitanjem,
- konkretne akcije usmjerene na uključivanje romske i djece sa posebnim potrebama u obrazovni sistem,
- primjena principa rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou,
- reforma primarne zdravstvene zaštite, djelovanje centara za podršku, a posebno centara za prevenciju u domovima zdravlja, rad specijalizovanih zdravstvenih institucija,
- podizanje svijesti o zdravstvenim rizicima,
- unapređenje informacione osnove, studija i planova za upravljanje šumama i zaštićenim područjima,
- sprovođenje mjera energetske efikasnosti, i
- značajne investicije u projekte vodosnabdijevanja, odvođenja i tretmana otpadnih voda.

Na drugoj strani, kao glavna ograničenja koja su usporila napredak i dovela do zaostajanja u pojedinim oblastima mogu se izdvojiti:

- nesprovođenje donesenih planova i strategija, izostanak odgovornosti,
- nesprovođenje preporuka iz izvještaja o napretku u sprovođenju MRC,
- nije bilo praćenja učinkovitosti pojedinih mjera i programa,
- nepouzdanost i nedopstupnost podataka,
- tradicionalno slaba podrška za oblasti rodne ravnopravnosti i životne sredine, a u posljednje vrijeme i za smanjenje siromaštva,
- nijesu dovoljno adresirane sistemske slabosti ekonomije i tržišta rada koje negativno utiču na nezaposlenost,
- prisutni oblici korupcije
- ukorijenjeni stereotipi o rodnim ulogama,
- niska ulaganja u predškolsko vaspitanje,
- niska ulaganja u zdravstvo,
- nedovoljni kapacitet za zaštitu morskih ekosistema, upravljanje vazduhom i vodama, i
- nedovoljni kapaciteti za realizaciju projekata komunalne infrastrukture.

Pored zadataka i ciljeva koji nijesu ispunjeni do kraja perioda implementacije odnosno pored nedovršenih MRC poslova, u narednom periodu treba posvetiti pažnju i novim prioritetima kao što su poboljšanje kvaliteta obrazovanja, klimatske promjene, dalja zaštita vrijednih ekosistema, podizanje konkurentnosti ekonomije, izgradnja odgovornih i efikasnih institucija i slično. Implementacija NSOR predstavlja dobru priliku da se nastave aktivnosti, ubrza napredak i kapitalizuju napori koji su do sad uloženi a nijesu dali zacrtane rezultate.

Set ključnih preporuka koje se na osnovu rezultata sprovođenja MRC i analize prezentirane u ovom Izvještaju mogu dati za proces prelaska na ciljeve održivog razvoja i implementaciju NSOR prikazan je u tabeli 7-2.

Tabela 7-2: Preporuke za implementaciju NSOR i prelazak na ciljeve održivog razvoja

MRC 1	<ul style="list-style-type: none"> • Osigurati na prioritetnoj osnovi pouzdane, uporedive i kontinuirane podatke za analizu siromaštva; osigurati disagregaciju podataka potrebnu za detaljne analize i za kreiranje socijalne politike
--------------	--

	<ul style="list-style-type: none"> • Unaprijediti efikasnost i djelotvornost sistema socijalne zaštite • U okviru implementacije COR precizirati i postaviti ambiciozne i kvantifikovane ciljeve za smanjenja siromaštva i nejednakosti • Dalje sprovođenje aktivnih mjera zapošljavanja, uz provjeru njihovih učinaka • Dalje razvijanje posebnih programa podrške teže zapošljivim kategorijama stanovništva • Sprovođenje mjera za prevazilaženje strukturnih i slabosti tržišta radne snage • Stvaranje zapošljive radne snage koja ima odgovarajuće kompetencije i fleksibilnost • Unapređenje konkurentnosti ekonomije • Prioritetno sprovođenje razvojnih programa za manje razvijena područja
MRC 2	<ul style="list-style-type: none"> • Dalji radi na smanjivanju regionalnih razlika kod obuhvata djece predškolskim vaspitanjem; koristiti instrumente koji su se već pokazali kao uspješni i podizati svijest roditelja o važnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja • Postizanje pune inkluzivnosti osnovnoškolskog obrazovanja; podizanje kvaliteta nastave i dobijenih znanja u osnovnim školama • Fokus na kvalitet obrazovnog sistema na svim nivoima • Uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede
MRC 3	<ul style="list-style-type: none"> • Eliminacija stereotipa i predrasuda vezanih za rodne uloge • Dalje unapređenje zakona i njihova dosljedna primjena • Dalje stimulisanje ženskog preduzetništva i kontinuirani rad sa posebnim grupama žena, kao što su žene sa sela, žene sa invaliditetom, starije žene, Romkinje • Intenziviranje edukativnih i stručnih aktivnosti kako bi se žene u politici osnažile i pripremile da samostalno zauzimaju odgovorne pozicije • Unapređenje prava žena na radnom mjestu • Posebnu pažnju posvetiti osnaživanju i poboljšanju položaja žena u kontekstu nacionalnih napora da se izmijene negativni demografski trendovi • Intenzivirati napore da se identifikuje nasilje nad ženama, da se utvrdi njegova prevalenca i pruži odgovarajuća sistemaska podrška žrtvama nasilja
MRC 4, 5 6	<ul style="list-style-type: none"> • Nastavak reformi zdravstvenog sistema i povećanje ulaganja u zdravstvo da bi se poboljšao kvalitet usluga • Preorijentacija zdravstvenog sistema na prevenciju i promociju zdravlja • Intenziviranje napora da se održi niska prevalenca HIV-a • Podizanje svijesti o značaju vakcinacije • Dalje unapređenje programa za smanjenje preventibilnih zdravstvenih rizika • Poboljšanje informacionog sistema i međuresorne saradnje
MRC 7	<ul style="list-style-type: none"> • Intenziviranje napora da se otvore pregovori sa EU u poglavlju životna sredina i klimatske promjene te da se u pregovorima postigne dobra dinamika • Jačanje kapaciteta za upravljanje zaštićenim područjima, vazduhom i vodama • Jačanje kapaciteta za pripremu i implementaciju projekata komunalne infrastrukture • Nastavak napora da se održe dobri rezultati i pozitivni trendovi kod pokazatelja vezanih za proizvodnju i potrošnju energije
MRC 8	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje djelotvornog sistema pune koordinacije međunarodne donatorske pomoći • Potreban je dalji razvoj elektronskih-komunikacionih mreža i usluga koje će biti ravnomjerno dostupne; obezbjeđivanje uslova za zdravu konkurenciju na tržištu, ekonomičnost i uvođenje novih tehnologija i usluga
Svi MRC	<ul style="list-style-type: none"> • Praćenje učinkovitosti i svrsishodnosti raznih javnih politika u odnosu na uložena sredstva • Unapređenje statistike u svim oblastima u kojima su u implementaciji MRC identifikovani problemi (siromaštvo, nezaposlenost, obrazovanje, zdravstvo i životna sredina) • Potrebni su dodatni napori ka boljoj koordinaciji i mobilizaciji svih društvenih aktera • Razvoj odgovornih i efikasnih institucija je preduslov održivog razvoja

Na kraju, može se izdvojiti više lekcija koje su naučene u procesu sprovođenja MRC koje su vrlo relevante za prelazak na ciljeve održivog razvoja.

Adekvatni i fleksibilni odgovori za prevazilaženje primjera ekonomske, socijalne i nedorživosti životne sredine koji prijete da naruše dosadašnja postignuća i dovedu u pitanje dugoročnu održivost razvoja su apsolutno neophodni. Ovo tim prije u malom sistemu koji je, kao što je demonstrirano procesom praćenja implementacije MRC, veoma osjetljiv kako na eksterne tako i na unutrašnje faktore pritiska.

Tokom cijelog perioda implementacije MRC kuburilo se sa statistikom i dostupnošću pouzdanih i potpunih serija podataka. Primjeri problema uključuju siromaštvo, uzroke smrtnosti, usaglašavanja metodologije i izvora podatka za obrazovne pokazatelje, energetska intenzitet i druge. Posebna dimenzija ovog problema je nedostupnost dovoljno rasčlanjenih podataka da bi se sprovele potrebne analize. Jedan od najznačajnijih izazova u implementaciji NSOR biće postizanje potrebnih poboljšanja za praćenje odabranih COR indikatora.

Podaci su od suštinskog značaja za uspješno kreiranje, prilagođavanje i sprovođenje politika. Analiza trendova pokazuje da su pojedini MRC indikatori varirali tokom vremena, približavajući i udaljavajući se od postavljenih ciljnih vrijednosti. Reakcije nadležnih institucija nije uvijek bila adekvatna – negativni trendovi nijesu uvijek bili praćeni odgovarajućim mjerama i naporima da se zaustave i preokrenu. Ovakva situacija ne bi trebala da se ponovi i u procesu sprovođenja NSOR.

Određeni pokazatelji su tokom implementacije MRC pokazali visoku osjetljivost čak i na male promjene u apsolutnim iznosima. Ovu činjenicu svakako treba imati u vidu u odabiru i interpretaciji indikatora održivog razvoja.

Smanjenje siromaštva je u jednom periodu implementacije MRC bilo u centru pažnje da bi kasnije prevagu odnijela druga razvojna pitanja. U implementaciji ciljeva održivog razvoja se smanjenju siromaštva mora pokloniti dužna pažnja i osigurati da se ne ponove situacije u kojima ćemo imati diskontinuitet u razumijevanju stanja i trendova kod ovog problema.

U implementaciji COR treba uvezati napore i dalje poboljšati koordinaciju kao bi se ostvarili sinergetski efekti iz sprovođenja različitih razvojnih agendi. Ovo je posebno važno jer su kapaciteti ograničeni. Napredak koji je vidljiv kroz implementaciju MRC je da se u odnosu na period od prije 10 godina (makar u fazi strateškog planiranja) dosta uradilo na integraciji politika.

Politička volja i posvećenost određenim ciljevima su ključni za postizanje napretka. Zaključci Vlade i preporuke iz redovnih i periodičnih MRC izvještaja su u značajnoj mjeri ostali neimplementirani.

Značajno preklapanje MRC tema i prioriteta iz pridruživanja EU bilo je višestruko korisno.

Potrebna su poboljšanja u finansiranju razvoja i kad je riječ o raspoloživim sredstvima i instrumentima, i kad su u pitanju efikasnost i rezultati ulaganja. Ovo tim prije što se u narednom periodu mogu očekivati dalja budžetska ograničenja. U tom svijetlu, adekvatno planiranje i utvrđivanje prioriteta postaju još značajniji. Veoma je značajna i borba protiv korupcije koja onemogućava pravičnu i efikasnu alokaciju resursa, kao i prestanak finansiranja neodrživih aktivnosti.

Konačna, važna poruka za proces implementacije NSOR je da treba osigurati punu integraciju globalnih ciljeva održivog razvoja u druge nacionalne politike, planove i programe i to ne samo na nivou njihove pripreme već prevashodno u procesu implementacije. U implementaciji ciljeva održivog razvoja treba postići planirane ciljne ishode i bolje rezultate nego što je bio slučaj sa milenijumskim.

Dodatak 1: Podaci na osnovu kojih je praćena implementacija MRC

Cilj 1: Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva

Indikator	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	cilj u 2015
Zadatak # 1 – Do 2015 g. smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50%													
1. Stopa siromaštva (%)		11.2	11.3	8.0	4.9	6.8	6.6	9.3	11.3	8.6			5.6
2. Jaz siromaštva (%)		2.1	1.9	1.4	0.9	1.4	1.1	2.0	2.8	2.4			0.9
3. Oštrina siromaštva (%)		0.7	0.6	0.4	0.3	0.5	0.3	0.7	1.4	1.1			0.3
Zadatak # 2 – Do 2015 g. smanjiti nejednakost u distribuciji potrošnje													
4. Gini koeficijent (%)		25.9	24.4	26.4	25.3	26.4	24.3	25.9	26.5	26.2			24.0
5. Odnos kvintilnih udjela		3.7	3.7	4.0	3.8	4.0	3.7	4.1	4.3	4.3			3.6
Zadatak # 3 – Smanjiti regionalne razvojne razlike do 2015 g. (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima)													
6. Stopa siromaštva na sjeveru (%)			17.8	14.0	8.9	13.2	10.3	17.5	18.3	10.3			8.9
7. Stopa siromaštva u ruralnim oblastima (%)		16.5	17.6	12.0	8.9	14.8	11.3	18.4	18.1	9.7			8.2
Zadatak # 4 – Smanjiti nezaposlenost na 9% do 2015 g.													
8. Stopa nezaposlenosti (%)	27.7	30.3	29.6	19.4	16.8	19.1	19.7	19.7	19.7	19.5	18.0	17.6	9.0
8a. Stopa nezaposlenosti, M (%)	23.6	26.2	29.1	18.1	15.9	18.0	18.9	19.5	19.3	20.1	17.8	17.7	9.0
8b. Stopa nezaposlenosti, Ž (%)	33.0	35.5	30.1	20.9	17.9	20.5	20.6	20.0	20.3	18.8	18.2	17.3	9.0
9. Stopa dugoročne nezaposlenosti (%)	25.9	24.4	14.2	13.3	15.6	15.5	15.6	15.5	15.6	16.0	13.9	13.5	7.0

Cilj 2: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje

Indikator (%)	2003/ 04	2004/ 05	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09	2009/ 10	2010/ 11	2011/ 12	2012/ 13	2013/ 14	2014/ 15	2015/ 16	Cilj u 2015
---------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	----------------

Zadatak # 1 – Ostvariti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40% do 2015. g.

1. Stopa upisa	28.99	28.96	29.05	26.55	30.93	31.12	32.74	35.72	37.04	39.54 42.41	35.80 44.49	37.45	37.69	40.00
1a. Dječaci	29.01	28.61	28.77	26.65	31.14	31.14	33.10	35.53	37.30	39.36	36.38	38.34	38.91	
1b. Djevojčice	28.96	29.34	29.34	26.65	30.71	28.23	32.35	35.94	36.75	39.47	35.16	36.48	36.37	

Zadatak # 2 – Ostvariti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice do 2015. g.

2. Stopa upisa	92.27	93.93	96.51	98.58	99.72	99.25	98.25	97.97	95.90 98.29	96.97	97.48	98.55	98.14	100.00
2a. Dječaci	92.39	93.94	96.84	98.78	99.78	99.87	98.87	98.17	96.04 97.78	97.35	97.71	98.50	98.52	
2b. Djevojčice	92.15	93.91	96.15	98.37	99.65	98.58	97.59	97.76	95.75 98.83	96.56	97.23	98.60	97.71	
3. Stopa završetka	92.25	93.23	96.51	97.49	99.05	98.78	97.89	96.97	99.18	97.24 98.36	98.15	97.35		
3a. Dječaci	92.47	93.2	96.72	97.79	99.28	99.11	98.57	96.85 99.62	97.89	97.17	97.99	98.33		
3b. Djevojčice	92.02	93.25	96.29	97.18	98.81	98.43	97.16	97.10	97.95	97.32	98.32	96.28		

Indikator (%)	Popisi			Cilj u 2015
	1991	2003	2011	

Zadatak # 3– Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1% do 2015. g.

4. Stopa nepismenosti	5.90	2.35	1.50	1.00
-----------------------	------	------	------	-------------

Napomena: Podaci kada je u pitanju stopa upisa i završetka ukupno i po rodu podaci se za pojedine vremenske presjeke razlikuju između Zavoda za statistiku Monstat i Ministarstva prosvjete i sporta. U glavnom dijelu izvještaja su korišteni podaci Zavoda, a u aneksu su dati paralelno. Masnim slovima su označeni podaci Ministarstva.

Cilj 3: Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena

Indikator (%)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	cilj u 2015
---------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-------------

Zadatak # 1 – Ekonomsko osnaživanje žena

1. Stopa zaposlenosti žena				28.8	27.6	28.7	34.8	36.1	34.4	33.8	33.7	34.6	35.4	37.8	39.4	50.0
2. Stopa nezaposlenosti žena				33.0	35.5	30.1	20.9	17.9	20.4	20.7	20.0	20.3	18.8	18.2	17.3	9.0

Zadatak # 2 – Povećati učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou

3. Procenat mjesta u Skupštini Crne Gore	10.4	10.4	10.7	10.7	13.3	9.9	11.1	11.1	11.1	11.1	11.1	17.2	14.8	14.8	17.2	30.0
4. Udio žena među ministrima/kama u Vladi	0.0	0.0	12.5	12.5	12.5	12.5	0.0	0.0	5.8	5.8	5.8	18.7	17.65	17.65	23.52	
5. Udio žena među gradonačelnicima/cama	0.0	9.5	14.2	9.5	9.5	9.5	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.76	13.04	
6. Udio žena među odbornicima/ama u skupštinama opština	6.3	8.9	8.9	8.9	8.9	8.9	11.3	11.3	12.7	13.8	13.8	14.2			23.81	

Napomena: Izvor podataka kada je u pitanju procenat žena u organima odlučivanja do 2014. godine je Zavod za statistiku Monstat. Za 2014. i 2015. godinu Zavod nije proizvodio podatke pa su prikazani podaci koje je dostavilo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Masnim slovima su označeni podaci Ministarstva.

Cilj 4: Smanjenje stope smrtnosti djece

Indikator	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Cilj u 2015
Zadatak # 1 – Smanjiti stopu mortaliteta odojčadi i djece do pet godina starosti (na 1000 živorođene djece)													
1. Stopa mortaliteta odojčadi (na 1000 živorođenih)	7.8	9.5	11.0	7.4	7.5	5.7	6.7	4.4	4.4	4.4	4.9	2.2	7‰
2. Stopa mortaliteta djece do pet godina starosti (na 1000 živorođenih)	9.6	11.2	12.1	8.7	8.2	6.0	7.5	5.7	5.6	5.1	5.7	3.1	8‰
Zadatak # 2 – Imunizacija sve djece do godinu dana starosti													
3. Udio jednogodišnjaka vakcinisanih protiv boginja (%)	91.7	90.3	91.8	91.6	89.5	85.9	90.0	90.7	90.3	88.0	76.1	64.0	95.0
4. Udio djece vakcinisane sa BCG, DTP, OPV i protiv hepatitisa B (%):													
4a. BCG	97.6	98.0	98.4	98.2	98.1	95.0	95.3	97.1	94.7	92.9	91.1	88.4	100.0
4b. DTP	95.1	94.6	92.8	93.1	96.1	83.6	93.7	94.7	94.3	94.2	90.8	89.3	97.0
4c. OPV	95.0	94.6	92.9	93.2	96.1	91.5	93.1	94.7	94.2	94.1	90.7	89.2	97.0
4d. Hepatits B	91.3	91.4	92.5	91.6	94.8	87.3	90.3	91.1	89.0	89.9	89.6	81.6	97.0
Zadatak # 3 – Smanjiti smrtnost djece od 0 – 4 godine uzrokovane nezgodama													
5. Broj nesrećnih slučajeva djece 0–4 godine sa smrtnim ishodom	2	2	2	3	1	0	1	0	0				< 2

Napomena: podaci za indikatore 1 i 2 za 2015. godinu su podaci MONSTAT-a

Cilj 5: Unaprijediti zdravlje majki

Indikator	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Cilj u 2015
Zadatak # 1 – Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki													
1. Stopa smrtnosti majki na 100.000 živorođene djece (‰)	0.00	0.00	0.00	12.76	0.00	0.00	0.00	0.00					10‰
2. Procenat porođaja kojima je prisustvovalo kvalifikovano medicinsko osoblje	99.6	99.9	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100%

Cilj 6: Borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti

Indikator	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Cilj u 2015
Zadatak # 1 – Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (0,01 – 0,02)													
1a. Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV na 100.000 stanovnika	0.15	1.07	0.61	0.92	0.92	1.24	1.24	1.13	0.97	0.48	2.09	1.29	< 1
1b. Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV/AIDS na 100.000 stanovnika	0.30	1.37	1.07	1.38	1.38	2.16	2.16	1.45	2.10	1.61	3.22	3.06	
2. Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1000 stanovnika		0.16	0.25	0.39	0.68	1.14	1.36	2.10	1.50	1.66	2.10	10.7	1
3. Stopa novoregistrovanih slučajeva od tuberkuloze na 100.000 stanovnika	26.7	27.4	27.3	24.5	20.7	19.6	19.0	19.1	15.8	19.3	18.2	12.7	< 20
Zadatak # 2 – Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze do 2015. godine													
4. Procenat oboljelih od multirezistentne u odnosu na ukupan broj oboljelih od tuberkuloze		1.77	3.48	4.32	4.40	3.33	3.44	3.36	3.06	2.50	3.50	2.50	< 1
5. Stopa smrtnosti od tuberkuloze na 100.000 stanovnika	0.97	0.32	1.28	1.12	1.43	1.26	0.80	1.61	0.96	0.60	0.32	0.48	< 0.5
Zadatak # 3 – Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0 – 64 godine													
6. Stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka (na 100.000 stanovnika)	479.6	499.4	548.4	532.8	490.6	509.2	480.1	503.4	360.0				< 400
7. Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100.000 stanovnika)	157.1	166.0	157.6	150.6	146.3	141.1	160.6	157.6	190.3				< 100

Cilj 7: Obezbijediti održivost životne sredine

Indikator	1990	2000	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Cilj u 2015 (2020)
Zadatak # 1 – Integrirati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa															
1. Udio površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta (%)			7.14	7.14	7.14	7.14	7.14	9.04	9.04	9.04	9.04	9.04	9.04	11.7	10
2. Udio morskih ekosistema u ukupno zaštićenoj površini radi očuvanja biološkog diverziteta (%)								0	0	0	0	0	0	0	3
3. Udio zemljišta pokrivenog šumama (šume i šum. zemljište) (%)				54.0		54.0			54.0	54.0	69.7	69.4	69.4	69.4	54.0
4. Broj prekoračenja izmjerenih koncentracija PM10 u odnosu na granične vrijednosti [i granice tolerancije] u Podgorici						75	86	45	41 [1]	89 [27]	79 [18]	64 [19]	78	82	< 35
5. Antropogene emisije GHG gasova preračunate na ekvivalentni ugljen-dioksid po glavi stanovnika (t CO2 eq/stanovniku)	9.03	8.52	8.11	6.97	7.35	7.52	7.06	4.87	6.30	6.48	5.76	5.12			5.6 (5.7)
6. a. Energetski intenzitet (GIC/GDP)		904 903.4	674.8 674.7	558.2 495.0	487.9 473.0	377.5 363.7	315.3 356.8	282.9 279.9							262.2
6.a. Energetski intenzitet (MJ/ 000 EUR-2000)	36.48	37.72	37.80	34.56	33.44	31.16	31.52	26.20	29.77		29.90	30.21			28.49
6.b. Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji (OIE) (% energija iz OIE / ukupna potrošnja energije)	18.75	23.72 17.5	23.85 17.8	27.40 23.2	23.00 19.8	17.60 16.30	19.70 17.0	33.00 26.4	52.00 29.1	33.20	37.90	56.80	47.60		27.7
7. Stepent antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda (%)		24.8			9.6	13.5	35.1	40.1	31.2	35.8	37.6	29.3	29.1	34.4	15 (10)

Napomene: Za pokazatelj 4 za 2009. godinu, mjerenja su radjena od maja (kada je postavljena mjerna stanica) do decembra. Za pokazatelje 6.a (GIC/GDP) i 6.b, masnim mastilom su dati podaci Ministarstva ekonomije. Podaci za pokazatelj 6.a (MJ/ 000 EUR-2000) preuzeti su iz Strategije razvoja energetike.

Indikator	1990	2000	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Cilj u 2015
Zadatak # 2 - Do 2015. godine umanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima															
8. Gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima (%)				35-85	33-84	30-83	30-77	30-77	30-77	32-72	61.0	63.0	61.3	58.4	30
9. Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima				60.0	60.5	61.0	63.0	65.0	65.0	65.5	65.5	68.7	68.7	68.3	85
10. Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine vode u skladu sa nacionalim propisima (%)				10.0	11.0	15.0	17.0	18.0	18.0	18.0	18.0	20.0	20.0	25.8	60

Dodatak 2: Literatura

Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, *Strategija razvoja ženskog preduzetništva 2015-2020*, Podgorica, 2015.

European Commission, (COM(2013) 169 final, *Green Paper: A 2030 framework for climate and energy policies*).

European Commission, COM (2010) 2020 final, *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*.

European Commission, SWD (2015) 210 final, *Montenegro 2015 Report*.

European Commission, *Indicative Strategy Paper for Montenegro 2014 -2020*, 2014.

Ministarstvo finansija, *Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Četvrti godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2014. godine*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2012. godine*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine* (prijedlog), Podgorica, 2016.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Prvi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2011. godine*, Podgorica, 2011.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Treći godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period 1. januar – 31. decembar 2013. godine*, Podgorica, 2014.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010 – 2013*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo prosvjete, *Strategija obrazovanja odraslih za period 2015 - 2025*, Podgorica, 2014.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2012 – 2015*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Strategija zaštite od nasilja u porodici 2011-2015*. Podgorica, 2015.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Strategije razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2013 – 2017*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti 2013 – 2017*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo zdravlja i UNICEF, *Ocjena bezbjednosti i kvaliteta bolničke njege majki i novorođenčadi u Crnoj Gori*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo zdravlja, *Master plan razvoja zdravstva Crne Gore 2015 – 2020*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo zdravlja, *Strategija za očuvanje i unapređenje reproduktivnog i seksualnog zdravlja 2013 – 2020*, Podgorica, 2013.

Monstat, *Analiza siromaštva u Crnoj Gori u 2013. godini*, Podgorica, 2014.

UN General Assembly, *A/Res/70/1, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 2015.

UNDP, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka za 2014. godinu: Resursna efikasnost i održivi razvoj po mjeri čovjeka*, Podgorica, 2014.

UNDP, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka za 2016. godinu: Neformalni rad: Od izazova do rješenja*, Podgorica, 2016.

UNICEF, *Studija o ulaganju u rano obrazovanje djece u Crnoj Gori*, Podgorica, 2015.

United Nations, *The Millennium Development Goals Report 2015*, New York, 2015.

Vlada Crne Gore i Sistem Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori, *Okvir za ubrzanje progressa u dostizanju milenijumskih razvojnih ciljeva: Akcioni plan za zapošljavanje mladih*, Podgorica, 2014.

Vlada Crne Gore i UNDP, *Srednjoročni izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010.

World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2015–2016*.